

KASTELENPARK VALKENBURG
Cultuurhistorische analyse en waardenstelling
Kasteel en Landgoed Oost

Gelders Genootschap

Afbeelding voorzijde: Kasteel Oost, geschilderd door Hans Coumans, met vriendelijke toestemming van Serge Coumans.

Kastelenpark Valkenburg

Cultuurhistorische analyse en waardenstelling Kasteel en Landgoed Oost

In opdracht van Gemeente Valkenburg aan de Geul

Contactpersonen: Ben van Eijsden en Gianna Quadflieg

Gelders Genootschap, Arnhem

Auteur: dr. Elyze Storms-Smeets

Versie: definitief, 1 december 2020

Inhoudsopgave

1. Inleiding	6
1.1 Kerngegevens	6
2. Samenvatting	7
3. Het fysisch-geografische landschap	12
3.1 Reliëf	12
3.2. Bodem	12
3.3 De Geul en andere waterlopen	13
4. Landgoedgeschiedenis	15
4.1 Locatiekeuze	15
4.2 Van hoeve naar kasteel – 1340 tot circa 1600	16
Families Van Oys en Van Eynatten	16
Familie Van den Hoff	17
4.3 Van allodium naar leengoed – 1600 tot 1700	18
Familie De Groot	18
Partagetractaat	19
Jacht en visserij in de zeventiende eeuw	21
Grondbezit, 1667	23
Slotkapel	23
4.4 Familie Von Hammerstein	24
Mergelblokken	24
Visvijvers	25
Grondbezit, 1737, 1750	25
Schade aan Oostergats, 1748	26
Fidei-commis	27
4.5 Familie Van Mettecoven	27
Landgoed Oost als onderdeel van de Oostenrijkse Nederlanden	27
Pachthoeve Euverem	31
Werkzaamheden aan kasteel en omgeving	33
Pachtcontract van Euverem, 1792	33
Afschaffing van heerlijke rechten	36
Grondbezit, 1803-1820	36
4.6 Familie De Villers de Pit�, c. 1830-1941	37
Louis Libert de Villers de Pit�	37
Herbouw van Oost	38
Grondbezit, 1841	41
Landschapstuin	41
Spoorlijn Aken-Maastricht, 1853	42
Wandelingen in het Geuldal	43
Alide barones von Schrader-De Villers de Pit�	47
Wonen op kasteel Oost	48
Evenementen op Oost	50
Landgoedbeheer, 1900-1940	54
De Tweede Wereldoorlog	68

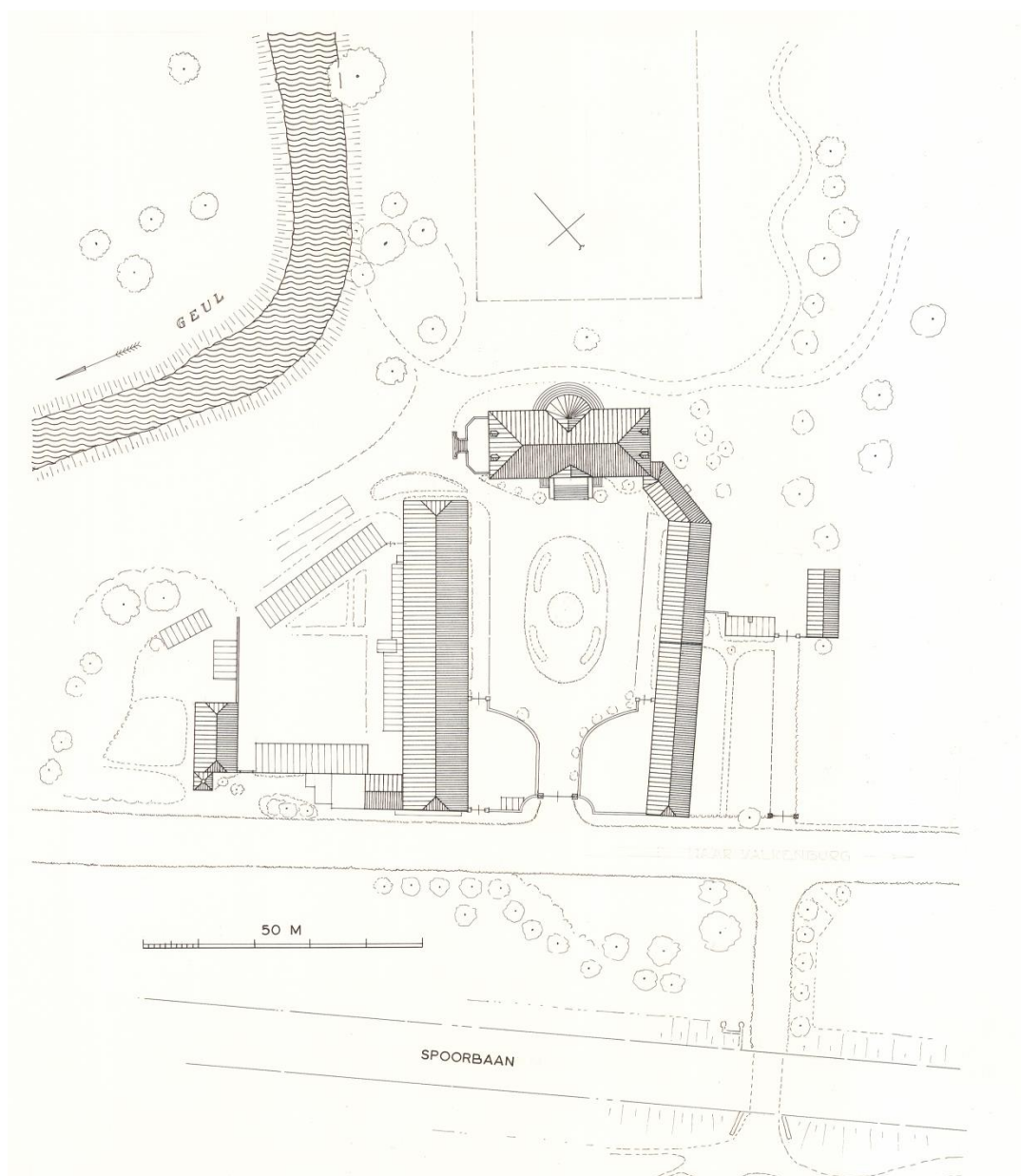
Familiebezoek aan Oost, jaren 1950.....	73
4.7 Gemeente Valkenburg als landgoedeigenaar, 1945-nu.....	75
Overgangsperiode van privaat naar publiek.....	75
Aankoop door de Gemeente, jaren 1950.....	78
Uitbreidingsplan Oost-Neerhem, 1954-1964.....	83
Kasteel en park Oost, 1960-1980.....	88
Speeltuin Oost.....	91
Het Geulstrand.....	92
Kasteel en park Oost, 1980-nu.....	97
Nieuwe herbestemming.....	99
5. Historische waardering van landgoed Oost	101
5.1 Waarderingsmethodiek.....	101
5.2 Waardering	103
Algemene historische waardering – landgoed Oost.....	103
Ensemblewaarden – landgoed Oost binnen Valkenburgs kastelenpark	103
Ensemblewaarden – landgoed Oost als erfgoedensemble	103
Landschapshistorische waarden – economische landschappen van Oost.....	103
Tuinhistorische waarden – tuin van Oost.....	103
Tuinarchitectonische waarden – tuin van Oost.....	104
Waarden vanuit de gebruikshistorie – landgoed Oost.....	104
Belevingswaarde – landgoed Oost.....	104
Algemeen historische waardering – Wederopbouwwijk.....	104
6. Bronnen.....	106
6.1 Archieven en andere instanties	106
6.2 Privé collecties en persoonlijke mededelingen	106
6.3 Literatuur.....	106
6.4 Websites.....	107

1. Inleiding

1.1 Kerngegevens

Naam: Oost (Kasteel Oost)
Adres: Oosterweg 28 t/m 40, 6301 PX te Valkenburg
Gemeente: Valkenburg aan de Geul
Provincie: Limburg
Eigenaar: Gemeente Valkenburg aan de Geul verkoopt het kasteel aan Jos van de Mortel.
Gemeente heeft overleg met Natuurmonumenten over verkoop van het landgoed.
Hoeve Euverum is particulier bezit.
Monument: 36828 (landhuis)

RCE: Kasteel Oost. Neoclassicistisch landhuis met schilddak, dat met lagere bijgebouwen drie zijden omgeeft van een cour d'honneur, dat toegankelijk is via een monumentaal toegangshek. XIXb, met oudere resten.

Tekening van Kasteel Oost en directe omgeving, opgenomen 1953. Tekening door H. van der Wal, 1976. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

2. Samenvatting

Kasteel en landgoed Oost ligt aan de oostkant van het stadje Valkenburg en is ontstaan uit een versterkte hoeve, die in 1340 voor het eerst vermeld werd. Toenmalige eigenaar, familie Van Oys (Van Oes/ Van Oost), is waarschijnlijk de naamgever van de hoeve. De hoeve werd vóór 1563 gerepareerd en verbouwd. Op een kaart van Valkenburg uit omstreeks 1560 staat de hoeve Oost niet ingetekend. Dit zegt overigens niet veel, want solitaire hoeves buiten de stad werden wel vaker buiten beschouwing gelaten door de cartograaf Van Deventer. De kaart toont wel enkele belangrijke wegen, zoals de Oostergats, de Molenweg/Molenvoetpad (huidige wethouder Paulssenlaan), de Neerhem en de weg van Valkenburg naar Oud-Valkenburg, en vanuit de Sint Pieter de weg richting de Goudsberg.

In 1587 werd 'hoeve en kasteel' verkocht aan Peter van den Hoff, luitenant-drossaard van het Land van Valkenburg. Hij breidde zijn bezittingen uit met aankoop van omliggende landerijen en hoeves, waaronder Euverem. Door huwelijk kwam Oost aan familie De Groot. De familie kocht in 1623 $\frac{3}{4}$ deel van de heerlijkheid Strucht, in 1640 het resterende $\frac{1}{4}$ deel, waarmee de familie het recht kreeg te jagen in de bossen van Strucht. Het gaf de ambities aan van de familie De Groot. Deze rechten had De Groot overigens niet op zijn grondbezit van Oost, dat vanouds onder de heerlijkheid Schin op Geul viel. De Groot wist in 1664 met de heer van Schin op Geul, Johan Reinier Hoen van Cartils (wonende op Schaloen), een overeenkomst te maken om binnen deze heerlijkheid adellijke rechten te krijgen, namelijk jacht- en visrecht op het landgoed Oost en de lage en middele jurisdictie. Het jachtgebied van De Groot binnen de hoge heerlijkheid Schin op Geul werd nauwkeurig omschreven, met onder meer de Sint Jansput als een opmerkelijk punt in het landschap.

Bij het partagetractaat (1661) tussen de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden en de Spaanse Koning, Philips IV, drong De Groot aan op aansluiting bij het Spaanse gebied, onder meer zodat men het katholieke geloof kon blijven aanhangen. Er was een slotkapel, waar de mis werd voorgelezen en waar kerkelijke goederen van de Valkenburgse kerk, gelegen in Staats gebied, veilig werden opgeborgen.

Vanaf eind 17e eeuw werd de visserij op Oost nauwkeurig bijgehouden. Naast een vijver bij het huis, die ververst werd met Geulwater dankzij een rad op het riviértje, had de kasteelheer een vijvercomplex in de beemden. Landgoed Oost, met de heerlijkheid Strucht, kwam via huwelijk aan baron Von Hammerstein (1724), die de landerijen liet opmeten. Het bezit was ongeveer 75 hectare groot en omsloeg onder meer de hoeve Euverem, de gewanden van Oost (grote open akkerlanden), de Oosterberg (tussen Goudsberg en Kluis gelegen), de Groene Gracht (weg van Goudsberg naar Sint Pieter), een kalkhof, een deel van het Wijngaartsbos, de beemden met de wei- en hooilanden en de visvijvers. In 1748 werd een groot deel van de laanbomen van de Oostergats gekapt door Franse troepen.

In de tweede helft van de 18^e eeuw kwam Oost via huwelijk en erfenis aan de familie Van Mettecoven. Uit deze tijd resteren enkele kaarten, die ons het landschap van Oost duidelijk tonen: *Maison de Plaisance d'Oost* was ingetekend als een omgracht rechthoekig complex, met geometrische tuinen nabij de Geul. De tuinen werden aan de westkant door een muur gescheiden van het grondgebied van de stad Valkenburg. Vanaf de Sint Pieter liep in oostelijke richting de met laanbomen beplante Oostergats en in noordelijke richting de in oudere bronnen beschreven 'Groene Gracht'. Ter plekke van het bruggetje bij de huidige speeltuin lag een brug, die een verbinding maakte met de beemden (er resteren nog mergelblokken). In de beemden lagen de wei- en hooilanden en een vijvercomplex, dat via een kleine, kronkelige waterloop in verbinding stond met de Geul. Dwars door de beemden liep een voetpad vanaf Valkenburg naar kasteel Schaloen en Oud-Valkenburg. De beemden waren op sommige plekken begrensd door groene afscheidingen, wellicht bomenrijen met wilg en populier. Ten noorden van de Oostergats, op de hellingen, lagen de boomgaarden, de akkerlanden ('gewanden'), hoeve Euverem en het Wyngaartsbosch. Tussen de Kluis (hermitage) en de Goudsberg lag nog een langgerekt bos op de Oosterberg; thans een belangrijk bronnenbos.

Behalve een pachthoeve in een van de vleugels van het kasteelcomplex was er een grote hoeve op het landgoed: Euverem. Pachtcontracten en registers van Euverem geven ons nieuwe informatie over pachtafspraken, het landgebruik, de relatie tussen pachter en kasteelheer, de aanschaf van materialen uit de Euregio, de verbetering van de hoeve, de tuinen bij het kasteel en het kasteel zelf, inclusief de namen van de ambachtslieden.

Met de inlijving van het Land van Valkenburg bij Frankrijk in 1795 werden de heerlijke rechten afgeschaft. Het bezit van een heerlijkheid, die nu veel minder inkomsten en privileges opbracht, werd daardoor minder aantrekkelijk. Oost kwam in 1798 via huwelijk aan de familie De Woelmont, die het kasteel eerst verhuurde en uiteindelijk verkocht. Nieuwe eigenaar werd Louis Libert de Villers de Pit  uit Luik. Hij probeerde nauwe banden met België te houden, maar bij de definitieve afscheiding van België van het Koninkrijk van Nederland koos De Villers de Pit  de Nederlandse

nationaliteit. Mogelijk was zijn huwelijk met Jeanne Elisabeth de Pitteurs aanleiding voor de verbouw van kasteel Oost. De noordvleugel werd afgebroken, waardoor er een U-vormige opzet ontstond. Het alliantiewapen van de familie prijkt in de timpaan van het kasteel. De Villers de Pité liet tevens de geometrische tuinen ten zuiden van het kasteel veranderen in een landschapspark met boomclumps, kronkelende paden, gazons en bloemperken. Het landschapspark werd aan de westkant begrensd door de eeuwenoude perceelgrens met Valkenburg (nu het wandelpad tussen Oost en VV Walram), aan de zuid- en oostkant door de meanderende Geul, aan de noordkant door het kasteelcomplex en moestuinen. Het gebied van de huidige speeltuin was een onderdeel van het landschapspark.

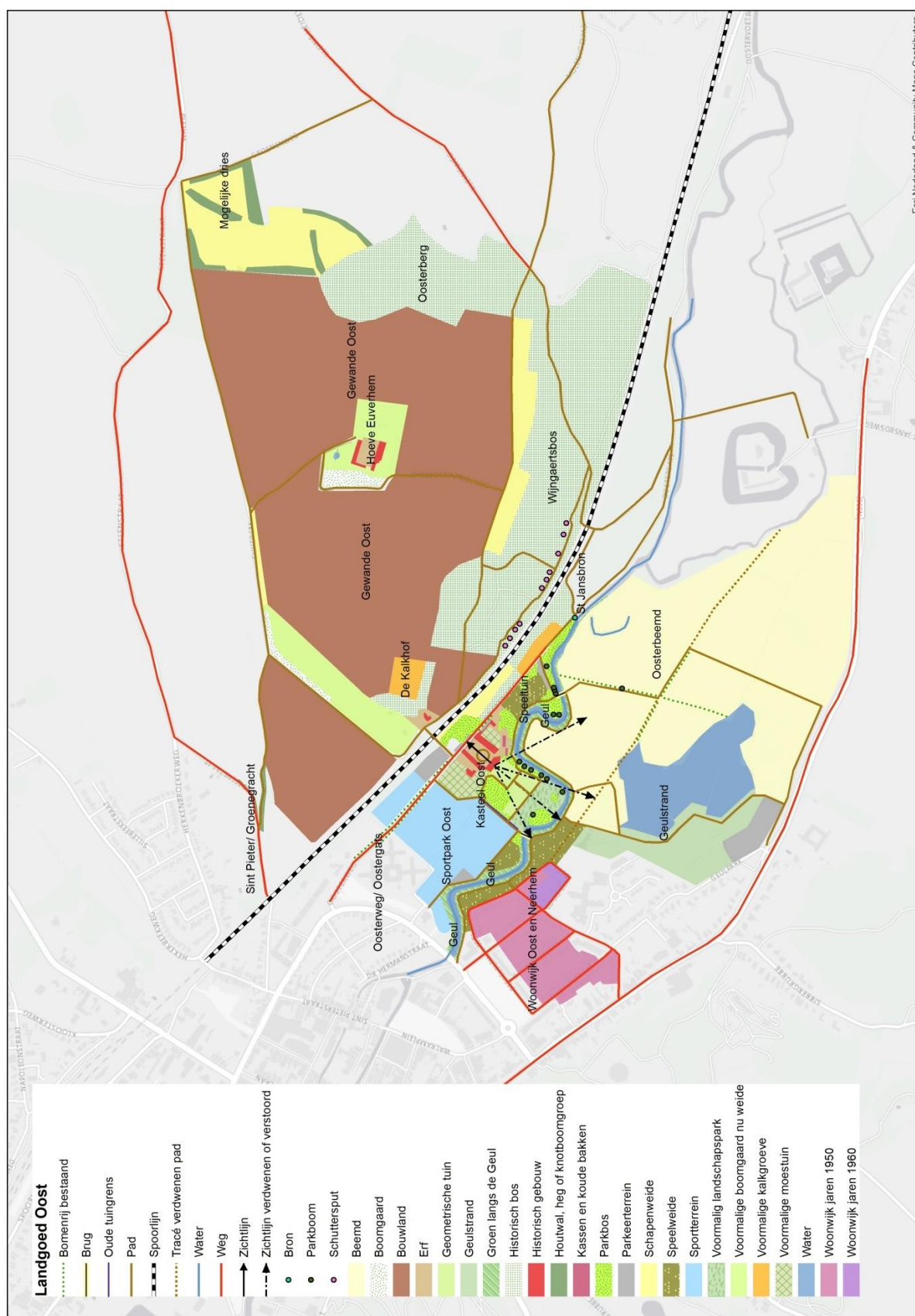
Dwars door het landgoed werd de spoorlijn Aken-Maastricht aangelegd, geopend in 1853. Op de plek waar het spoor de weg naar hoeve Euverem kruiste, werd een spoorwegondergang gebouwd: de 'poort' of 'tunnel'. Het vormde een poort tot hoeve Euverem en de gewanden; een belangrijk economisch onderdeel van het landgoed, dat in zijn bedrijfsvoering niet gehinderd moest worden. Een soortgelijke poort bij landgoed Mariëndaal is een rijksbeschermd monument.

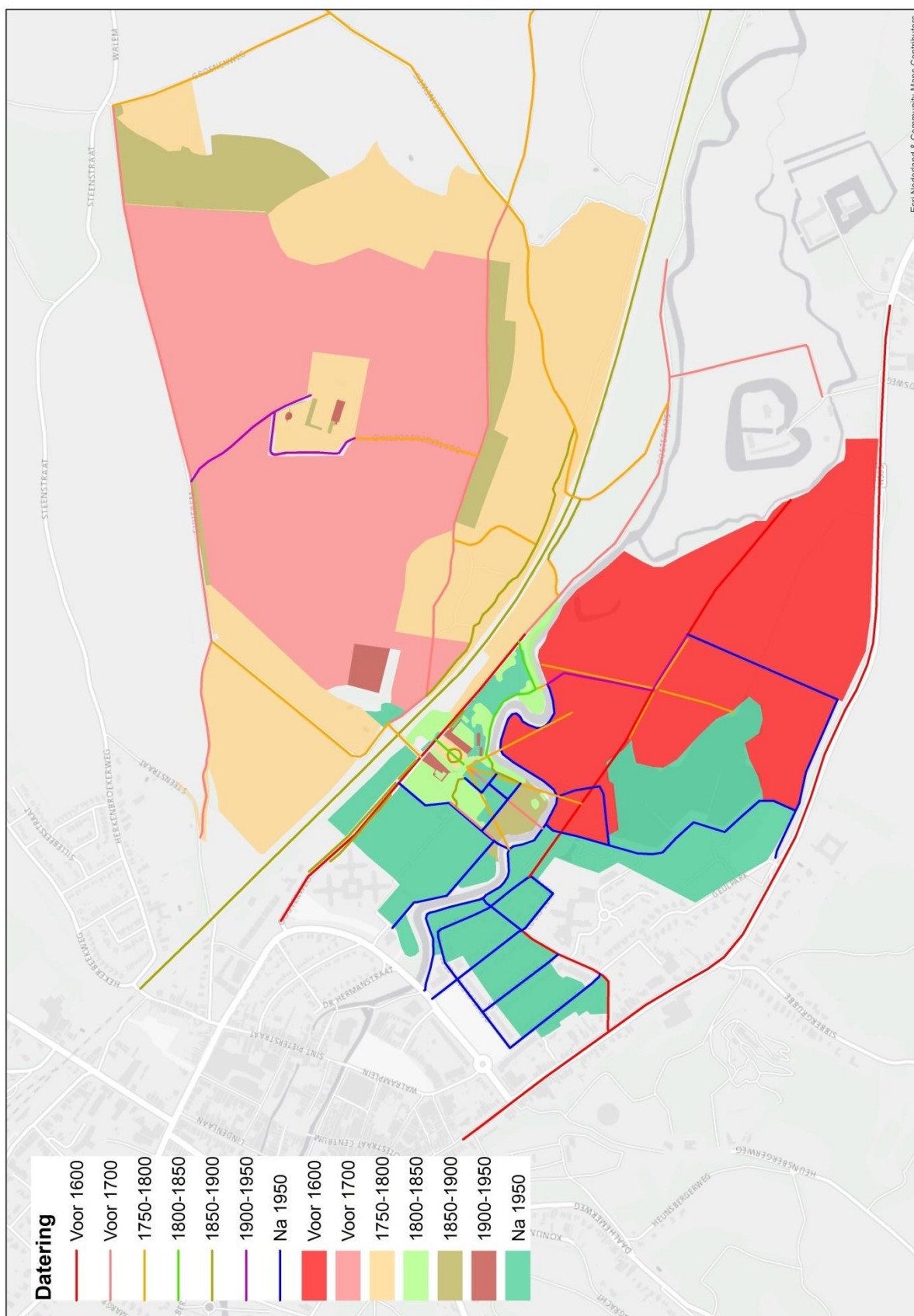
Het meest kleurrijke familielid van De Villers de Pité was waarschijnlijk de jongste dochter, Alide, die in 1872 trouwde met Karl von Schrader. Met Belgische, Nederlandse en Duitse banden was de familie zeer internationaal georiënteerd. Na het vroegtijdige overlijden van haar echtgenoot ging Alide vanaf 1896 op kasteel Oost wonen, waar zij het vruchtgebruik van kreeg. Alides dochter Hélène, gehuwd met Max graaf Wolff Metternich zur Gracht, werd officieel eigenaar, maar het jonge echtpaar woonde op Schloss Satzvey in Duitsland. Het park rondom het kasteel werd in zeer goede staat gehouden door lokale tuinbazen. In het park stonden monumentale solitaires zoals moerascipres, wilde kastanje, okkernoot, Spaanse aak en Douglasspar. Het landschapspark liep visueel door in de beemden dankzij zichtlijnen en de aanplant van 'tweeling-populieren'. Het landgoed was qua omvang en functiegebruik grotendeels hetzelfde als in de voorafgaande eeuwen: esthetische en nutstuinen dicht bij het kasteelcomplex, wei- en hooilanden in de laaggelegen, natte beemden, akkers en boomgaarden op de flauwe hellingen, bossen op de steilere hellingen. Nieuw waren de grote evenementen, zoals paardenraces en schuttersfeesten, op Oost.

Nadat Alide in 1941 op zeer hoge leeftijd overleed, kwam kasteel Oost leeg te liggen. De bovenverdieping van kasteel Oost werd van zomer 1942 tot najaar 1944 verhuurd aan de Limburgse Federatie van Vreemdelingenverkeer, waardoor Valkenburg het administratieve centrum werd voor het toerisme in de hele provincie. Het LFFV verhuisde naar kasteel Den Halder in het centrum van Valkenburg, nadat kasteel Oost na de bevrijding van Zuid-Limburg in gebruik werd genomen als quarantainekamp. Na afloop van de oorlog werd Oost in 1945 geconfisqueerd door de Nederlandse Staat. Hélène en Max, wonende in Duitsland en met een Duitse nationaliteit, waren tot vijand verklaard en hun vermogen in Nederland werd gevorderd. Het echtpaar Wolff Metternich zur Gracht verzocht in 1947 tot ontvrijding, met getuigschriften van goed gedrag, maar dit verzoek werd afgewezen, want 'ofschoon geen nazi's zijnde, het echtpaar [had] geen enkele activiteit of verdienstelijke daad ten gunste van Nederland en de bondgenoten ondernomen of geleverd'. Daarmee kwam een einde aan het particuliere bezit van kasteel en landgoed Oost, dat eeuwenlang het bezit was geweest van internationaal georiënteerde elite uit de huidige Euregio van Nederland-Duitsland-België.

Na de confiscatie van kasteel en landgoed Oost in 1945 kwamen de bezittingen onder beheer van het Nederlands Beheersinstituut. De benedenverdieping van het kasteel werd verhuurd voor de vestiging van een rooms-katholieke landbouwwinterschool voor jongens. In 1950 werd kasteel Oost met 'aanhorigheden' verkocht aan Gemeente Valkenburg. Achterliggende motivatie hiervoor was: de mogelijkheid tot het aanleggen van een uitbreidingswijk in de wederopbouwjaren (Oost en Neerhem), de aanleg van sportparken, het behoud van tuinen en park als openbaar wandelpark, de aanleg van een grote parkeerplaats voor toeristen, en als laatste ook de aanleg van een recreatiegebied in de beemden (het Geulstrand), al werden de grootste plannen voor dit recreatiegebied in slechts bescheiden vorm gerealiseerd. De verbinding langs en over de Geul werd verbeterd met nieuwe wandelpaden en bruggen. In juli 1961 werd het aangepaste park Oost in barokstijl officieel geopend. Mogelijk dat toen de tuin verzonken is, zoals we het nu ook kennen. Op oudere foto's liep de tuin gelijkmatig af richting de Geul, maar was niet verzonken. In het oostelijke deel van het landschapspark werd een speeltuin ingericht.

Lange tijd waren er plannen voor een casino in kasteel Oost, maar die zijn nooit doorgevoerd. Vanaf 1978 werd het mogelijk te trouwen op Oost. In 1981 vestigde Stichting Letterkundig Centrum een literair historisch museum in het hoofdgebouw. Na een uitvoerige restauratie vanaf 1996 onder leiding van Balans uit Nijmegen, vestigde de Butler Academy zich tussen 2010 en 2015 in het kasteel. De aanleg van de tuin werd in 1997 door Buro Kromwijk aangepakt. In 2019 werd kasteel Oost een voorlopige koopakte getekend met de Stichting tot behoud van Monumenten Laurentius en Petronella.

Datering van gebieden en structuren op landgoed Oost. NB: soms zijn binnen historische gebieden in latere tijden grote wijzigingen uitgevoerd, waardoor het lastig is één datering te geven. Zo zijn de siertuinen (en park) van Oost al aanwezig voor 1750, maar zijn grote delen cruciaal gewijzigd in de jaren 1960 en erna, zoals de huidige baroktuin. Gekarteerd door E. Storms-Smeets, Gelders Genootschap, juli 2020, op basis van kaartmateriaal en historische documenten.

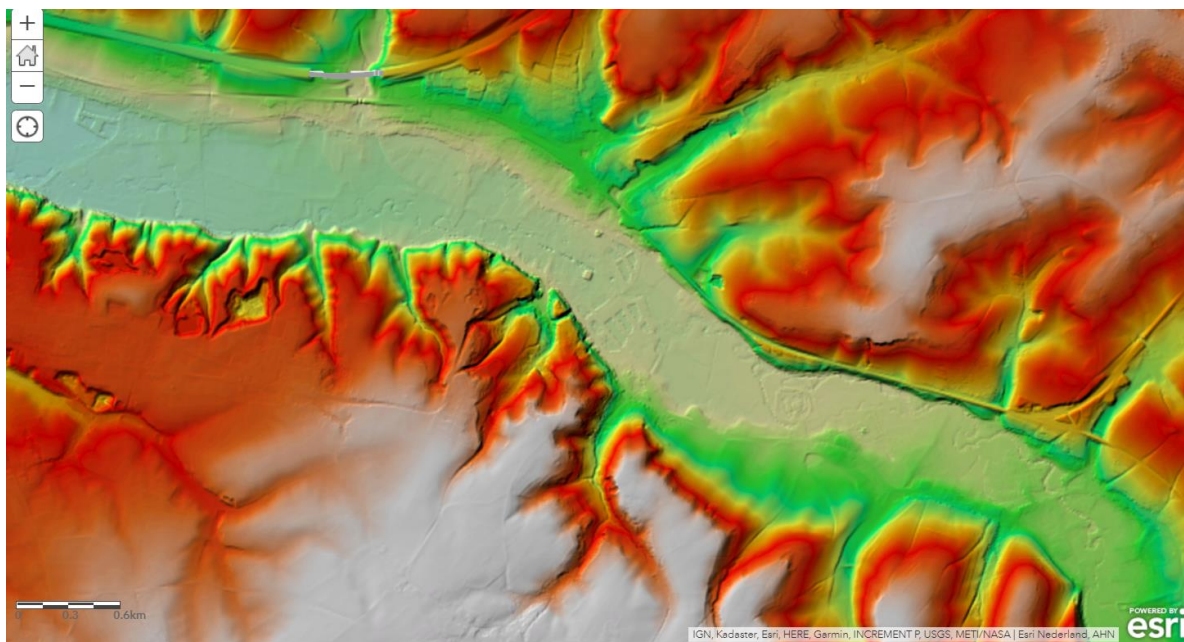
Zicht op kasteel Oost, 1991. Bron: P. van Galen, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

3. Het fysisch-geografische landschap

Landgoed Oost is gelegen in het asymmetrische dal van de Geul. Het fysische-geografische landschap is vanouds van grote invloed geweest op het menselijk handelen.¹ We bekijken hier drie belangrijke aspecten: reliëf, bodem en water.

3.1 Reliëf

Simpelweg kan er een driedeling gemaakt worden in de geomorfologische gesteldheid van het Geuldal: dalen-hellingen-plateaus. In de dalen lagen wei- en hooilanden, terwijl op flauwe hellingen de oudste akkerlanden lagen, op steile hellingen lagen oude bossen of jongere akkers. Op de plateaus, met een tekort aan water, werden vanaf de late Middeleeuwen bouwlanden aangelegd. Vaak vinden we daar poelen voor de opvang van regenwater, zoals bij Hoeve Euverem. Aan de zuidzijde van de poel stonden vaak bomen, om verdamping tegen te gaan.² De afstand tot water, bouwland, weiland, brandstof en bouwmaterialen bepaalde de locatiekeuze van nederzettingen, maar ook solitaire boerderijen. Daarbij was de afstand tot water cruciaal.

Het Geuldal bij Valkenburg op het Algemeen Hoogtebestand Nederland, met aan weerszijden de hellingen en de plateaus. Bron: Esri.

In de hellingbossen, zoals het Wijngaartsbos, komen eiken, essen en beuken voor, met bosanemonen, lelietjes-van-dalen, gevlekte aronskelken en bosviolen als bodembedekkers. Ook komen orchideesoorten voor.

3.2. Bodem

Het grootste deel van het Valkenburgse landschap heeft een lössbodem, dat zeer geschikt is voor akkerbouw. Lössgronden zijn van nature vruchtbaarder dan zandgronden, zijn goed ontwaterd, houden voldoende vocht vast en is gemakkelijk te bewerken. Nederlands oudst bekende akkerbouw vond plaats op de Zuid-Limburgse lössgronden.

In het dal lag Limburgse klei, die vruchtbaarder was, maar moeilijker te bewerken en vaak overstroomde. In de ondergrond bevinden zich dikke lagen Limburgse mergel (kalksteen of krijt): 'In de omstreken van Valkenburg ligt het [krijt met grauwe vuurstenen] onder tufkrijt; in den ouden weg van Oud-Valkenburg naar Sibbe hooger dan de scheiding van de weg naar IJzeren; en, daar tegenover, op den regter Geuloever, in eene verlaten steengroef, bij den viaduct tegenover het kasteel Oost. Daarentegen ontbreekt het in de helling van den Schaasberg, terwijl de witte lagen, die hier door tufkrijt met verankerde vuurstenen bedekt liggen, tot het kwartskrijt

¹ Zie: J. Renes, 'Bodem, reliëf en water', in: dezelfde, *De geschiedenis van het zuidlimburgse cultuurlandschap* (1988) 15-33.

² Ibidem, 18.

schijnen te behoren'.³ De drie landgoederen Oost, Schaloen en Genhoves hadden elk een eigen mergel/kalkgroeve en kalkoven. De mergel (kalksteen) werd gebruikt als bouw materiaal en als bodemverbeteraar. Kalk is namelijk noodzakelijk voor humusvorming, het verbetert de bodemstructuur en de opname van voedingsstoffen. Door kalk te branden in een kalkoven ontstaat er ongebluste kalk. Door het kalk te blussen met water, waardoor het vervolgens gebruikt kon worden als bind- en of witmiddel (voegen, pleisteren, witten etc.).⁴

Bij Oost lag de groeve Oost waar in het verleden mergel werd gewonnen op beperkte schaal. Het is een dagbouwgroeve in een steilrand van het Centraal Plateau. Het is een geologisch monument.

Bron: E. Storms-Smeets.

3.3 De Geul en andere waterlopen

De 58 kilometer lange Geul is de snelst stromende rivier van Nederland en werd reeds vroeg in geschriften genoemd: Gullo (922), Guel en Goel (vijftiende eeuw). De Geul ontspringt te Eynatten in België en stroomt bij Cottessen Nederland in. De rivier eindigt bij Voulwames, waar het de Maas in stroomt. De Geul wordt gevoed door een groot aantal zijbeken, die vanaf het reliëf het dal instromen (zoals de Schaesbergbeek en de Hekerbeek), of vanuit de natte beemden. Bijzonder is de zogeheten Sint Jansput, een natuurlijk kwelbron.

Nabij Valkenburg wordt het Geuldal begrensd door het Plateau van Margraten aan de zuidzijde en het Centraal Plateau en Plateau van Ubachsberg aan de noord- en oostzijde. In het asymmetrische Geuldal bij Valkenburg liggen de natte, vlakke beemden aan de zuidzijde van de Geul. Aan de noordzijde wordt de Geul grotendeels begrensd door reliëf. In de beemden kon het riviertje vanouds overstroom, waarbij vruchtbaar slib werd afgezet.

Langs de Geul hebben veel watermolens gestaan, zoals de Sjoensmeule. Uit ons onderzoek is geen indicatie voor een watermolen bij Oost gebleken. Wel heeft er tijdelijk een rad op de Geul gestaan, voor de verversing van vijvers bij het kasteel (zie volgende hoofdstuk).

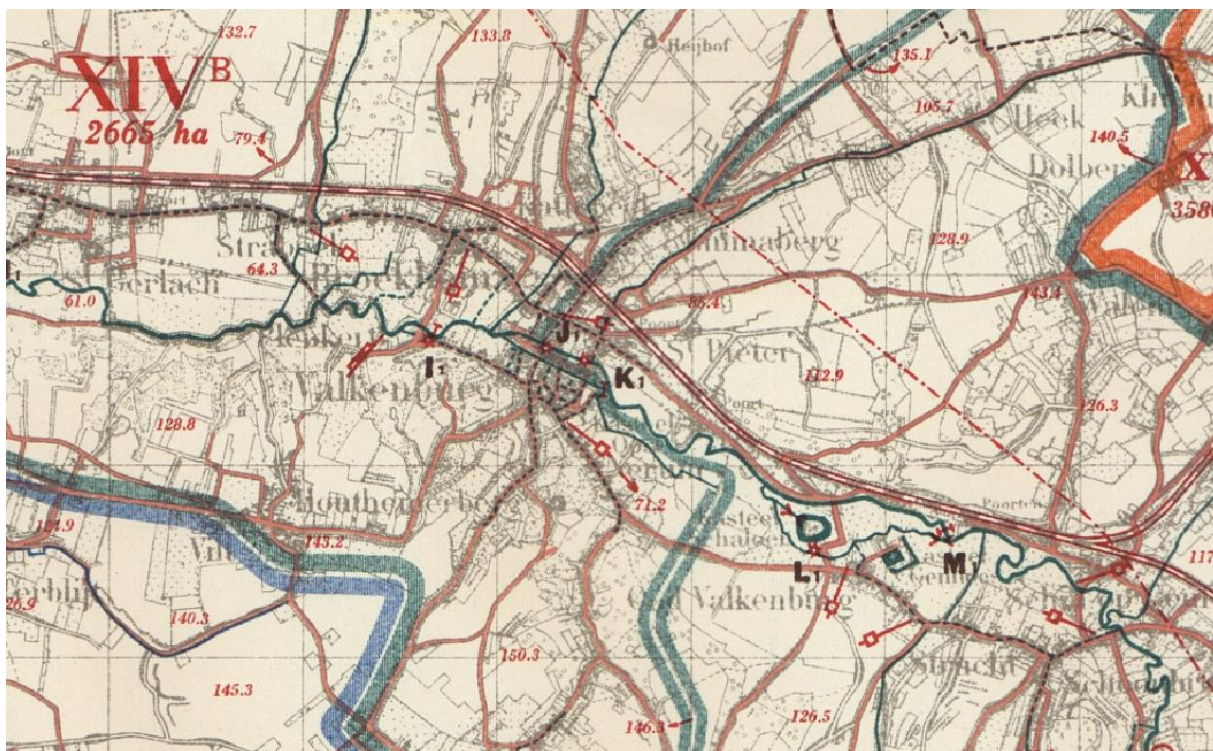
Door de snelle stroming meandert het riviertje door het landschap, met veel bochten en afgesloten Geularmen. Aan de ene zijde treedt erosie op, aan de andere Geuloever wordt materiaal afgezet. Soms was er sprake van 'onrustbarende' stijging van de Geul, zoals in 1952 toen de Geul bij kasteel Oost 'erg wild' was.⁵ In 1966 waren alle voetpaden vanaf kasteel Genhoves tot Valkenburg overstroomd en bij kasteel Oost was een voetbrug vernield, mogelijk door boomstammen die door de wildstromende Geul meegesleurd werden.⁶ Ook in 1982 was de Geul een gevaarlijke, kolkende rivier die modderige overstromingen veroorzaakte en veel schade aanbracht. In 1993 zorgden gigantische stortbuien voor overstromingen van de Geul, maar ook voor erosies vanaf de plateaus, waardoor in heel Valkenburg modderstromen voor veel overlast en schade zorgden.

³ W.C.H. Staring, *Natuurlijke historie van Nederland. Tweede deel: de bodem van Nederland* (1860) 343-344.

⁴ <https://www.leestekensvanhetlandschap.nl/kalkoven> geraadpleegd 29 juni 2020.

⁵ De Waarheid, 12-02-1952.

⁶ Limburgsch Dagblad, 13-12-1966.

4. Landgoedgeschiedenis

Zicht op kasteel Oost. Bron: Hollandluchtfoto.nl

4.1 Locatiekeuze

Landgoed Oost is gelegen ten oosten van de stad Valkenburg, tussen de Geul en het reliëf van de Schaesberg en Oosterberg. Hupperetz et al argumenteren dat de ligging aan de steile rand van het Geuldal wijst op een defensieve functie, en niet zo zeer een agrarische functie.⁷ Een vreemde redenering, aangezien Oost als hoeve is begonnen. Tevens, bij de gekozen locatie gaat het om meer dan alleen de steile rand. Een geografische benadering kan hierbij helpen de locatiekeuze te begrijpen. Geografisch buitenplaatsenonderzoek elders⁸ leert ons dat meerdere factoren een rol spelen bij locatiekeuze:

A. Landschappelijke factoren

- een goede, stevige ondergrond voor de in mergel opgetrokken gebouwen
- watervoorziening voor omgrachting (defensie), vijvers, drinkwater, etc.: de Geul
- een verscheidenheid aan landschappen voor een gemengd agrarisch bedrijf: weilanden en beemden in het natte lage land nabij de Geul, akkers op de vruchtbare flauwe hellingen en bossen op de steilere hellingen

B. Economische factoren

- infrastructuur: dichtbij Geul en de zogeheten Oostergats of Oosterweg. Deze weg lag precies op de rand van het laaggelegen en hooggelegen landschap.
- infrastructuur: via Oosterweg snel bij rijksweg Maastricht-Valkenburg-Aken
- de korte afstand tot de stad Valkenburg

C. Maatschappelijke factoren

- Status en macht kunnen etaleren: zien en gezien worden
- In de nabijheid van familie en vrienden (of dat bij Oost van toepassing was, is niet meer te achterhalen)

⁷ W. Hupperetz, B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)* (2005) 384-386.

⁸ Zie bijv.: E. Storms-Smeets, 'Waar kastelen verrijzen', in: J.Jas et al (2013 red.) *Kastelen in Gelderland* (2013) 15-24

D. Territoriale factoren

- de beschikbaarheid van grond
- de territoriale verhoudingen in het gebied: Ruimtelijk gezien is Oost gesticht tussen de oudere kastelen Schaloen en Genhoes aan de ene kant en de stad en hoogteburcht Valkenburg aan de andere kant. Daarbij is het van groot belang te beseffen dat Oost ontstaan is binnen de oude hoge heerlijkheid Schin op Geul als een allodiaal (vrij) goed. Binnen deze heerlijkheid besloeg het grondbezit van Oost het meest westelijk deel, direct aan de grens met het grondgebied van de stad Valkenburg. Deze grens is zeer duidelijk herkenbaar als een strakke noord-zuidlopende grens aan de westkant van de kern van Oost (het huidige voetpad tussen de tuin en de voetbalvelden).

4.2 Van hoeve naar kasteel – 1340 tot circa 1600

Families Van Oys en Van Eynatten

In 1340 werd een niet met naam genoemde versterkte hoeve, ter plekke van het huidige kasteel Oost, met landerijen verworven door de heer Schiffelart van Oys. Mogelijk dat Oost een afleiding is van deze familienaam. In 1494 werd een zekere Reyner van Oes gemeld met 'eijnen stuck lants onder den Goltberch gelegen'.⁹ Via vererving in de vrouwelijke lijn kwam de hoeve in 1512 in eigendom van Diederik of Dirck Speckhouwers (c. 1490-c. 1538) en Beatrix van de Biesen. Speckhouwers erfde de hoeve via zijn moeder, Alet of Alijt. De familienaam van zijn moeder is nog onduidelijk, maar het is mogelijk dat zij tot de familie Van Oys/ Van Oest/ Van Oost behoorde. Speckhouwers was schepen van Valkenburg en van 1521 tot 1535 drossaard en rentmeester van Wittem.

Na zijn overlijden kreeg zijn weduwe levenslang het vruchtgebruik van Oost. Zij hertrouwde in 1539 met de Maastrichtse magistraat Christiaan van Eynatten. Het echtpaar liet het hof repareren en verbouwen. Als Beatrix overlijdt, vóór 1563, eindigde het vruchtgebruik van Oost en moest Van Eynatten het goed verlaten en overdragen aan de wettige erfgenamen. In 1563 werd Oost voor het eerst genoemd in een document betreffende een overkomst tussen deze Christiaan van Eynatten en de erven Speckhouwers. Dirck en Beatrix hadden geen kinderen, dus de erfgenamen betreffen mogelijk kinderen van zijn zus Cathrijn Speckhouwers (c. 1496-vóór 1563) en haar echtgenoot Petrus Sandersz van den Hoff (c. 1495-vóór 1557, leenman van het leenhof van Valkenburg): Henricus en Barbara van den Hoff. Van Eynatten wilde een vergoeding voor de 'fructuatie ende reparatie' (verbouwingskosten) die hij gemaakt had.¹⁰ Administratief viel Oost destijds onder hoofdschepenbank van Klimmen.¹¹

De door Van Eynatten verbouwde hoeve staat overigens niet aangegeven op de kaart van Valkenburg, die Jacob van Deventer omstreeks 1560 maakte. Op Van Deventers kaart zien we de stad Valkenburg als een driehoekig omgracht geheel. Ten oosten van de stad tekende Van Deventer het natte overstromingsgebied van de Geul in lichtgroen. De kastelen Schaloen (Sloenes) en Genhoes (Oud-Valkenburg) en de kern Oud-Valkenburg zijn gekarteerd, maar de hoeve Oost en andere solitaire hoeves in het landschap niet. Dat zegt niets over het bestaan, dergelijke minder belangrijke solitaire gebouwen werden simpelweg niet getekend door Van Deventer, die zich vooral richtte op stadskartografie.¹²

Tussen Valkenburg en Oud-Valkenburg is door Van Deventer de doorgaande weg gekarteerd. Interessant daarbij is de wegaftakking naar de Geul. Dit is de huidige Wethouder Paulssenlaan die vanaf de Neerhem naar het noorden loopt. Het opmerkelijke verloop van deze weg, dat nu nog zeer duidelijk herkenbaar is, dateert dus zeker van voor 1555. Ook de Neerhem en de provinciale weg tussen Valkenburg en Oud-Valkenburg (N595), op de grens van hoog en laag (geelig en

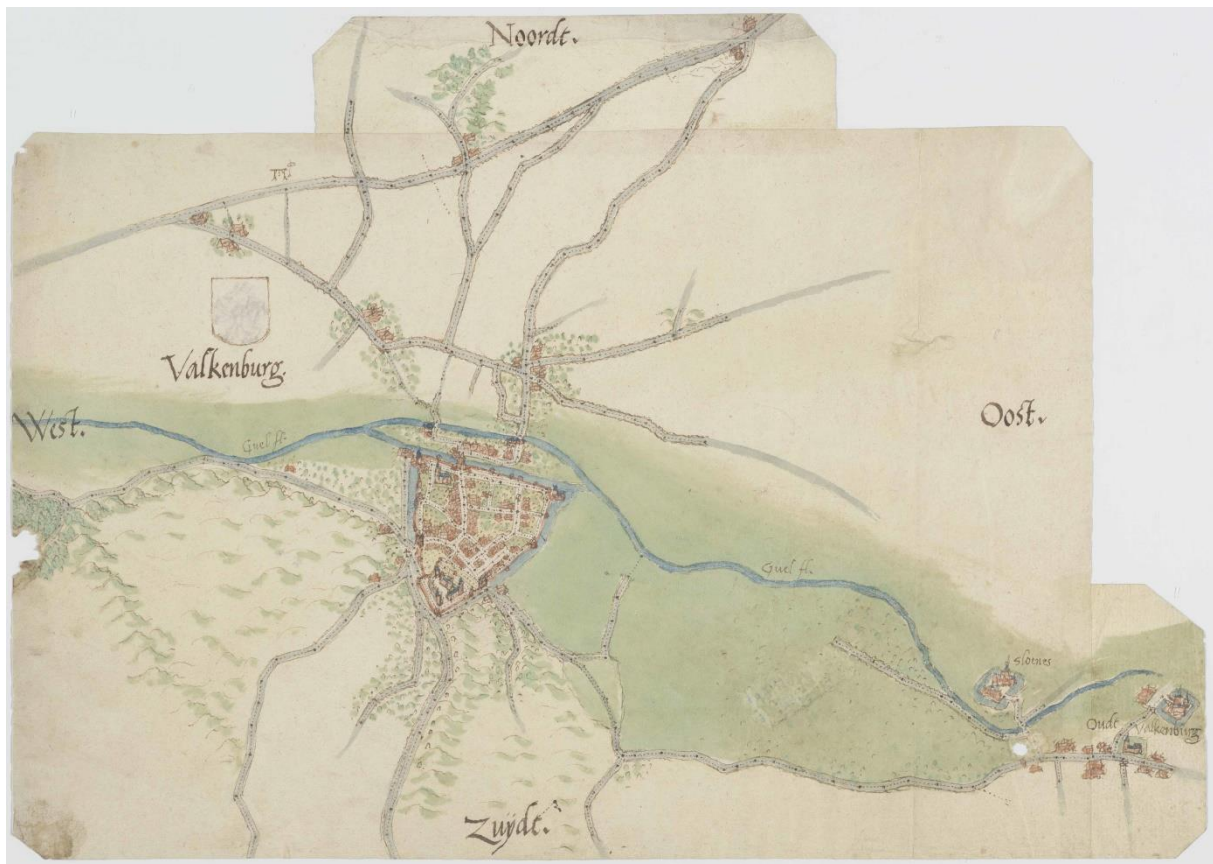
⁹ J. Schiffelers, *Parenteel Schiffelers* (2014); P. Doppler, *Bijdragen tot de geschiedenis van het Gasthuis van Valkenburg* (1928).

¹⁰ RHCL, 16.0538 Huis Oost te Schin op Geul alsmede archieven der heren en heerlijkheid van Strucht, doc. 338, *Overeenkomst tussen Christiaan van Eynatten, schout van Maastricht en de erfgenamen van wijlen Derich Speckhouwers, 1563*.

¹¹ Een schepenbank was een voorloper van het huidige college van burgemeester en wethouders. De schepenbank had tal van rechterlijke en bestuurlijke taken; een beslissing van een schepenbank kon alleen worden aangevochten bij een hoofdschepenbank. In het Land van Valkenburg waren vier hoofdschepenbanken: Klimmen, Heerlen, Meerssen en Beek. De schepenbank van Klimmen had slechts middelbare en lage rechtspraak. De schepenen van de stad Valkenburg voerden de hoge rechtspraak uit. De kwestie over de gemaakte verbouwingskosten op Oost, een geschil tussen twee partijen, betrof duidelijk middelbare rechtspraak (civiele rechtspraak).

¹² R. Rutte en B. Vannieuwenhuyze, *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadsplattegronden uit 1545-1575 – Schakels tussen verleden en heden* (2018) 100.

groenig), hebben grotendeels hetzelfde tracé gehouden, al is de straat iets verbreed en strakker getrokken in latere tijd. Ook staat een weg aan de noordkant van het Geuldal ingetekend, lopende van het buurtschap Sint Pieter (thans een buurt binnen de kern Valkenburg) naar de niet ingetekende hoeve Oost. Dit is waarschijnlijk de Oostergats.

De vestingstad Valkenburg, gelegen aan rivier de Geul, gekarteerd door Jacob van Deventer, c. 1555. Naar het oosten ligt het kerkdorp Oud-Valkenburg met de kastelen Sloenes en Oudt-Valkenburg. Bron: RHCL.

Familie Van den Hoff

In 1587 verkochten de voogden van de minderjarige kinderen van wijlen Arnold Kranen en Catharina van Pallandt diens aandeel in 'hoeve en kasteel' aan Peter van den Hoff (Van den Hoeve; ?-vóór 1618)) voor 1300 carolusgulden.¹³ Een deel van de westelijke vleugel dateert mogelijk uit deze tijd.

Of deze Peter verwant was aan de eerder genoemde Henricus en Barbara van den Hoff lijkt voor de hand te liggen, maar is nog onduidelijk.¹⁴ Peter van den Hoff, getrouwd met Catharina Coeckx, was luitenant-drossaard van het Land van Valkenburg en breukmeester (verantwoordelijk voor de 'breucken', boetes als straf voor vergrijpen).¹⁵ In 1597 werd de Siciliaan Don Ambrosius Gaston Spinola benoemd tot gouverneur van de Landen van Overmaas, waar hij namens de Koning van Spanje het bewind over voerde. Op 10 oktober 1598 verkreeg hij het drossaardambt van Valkenburg, met Peter van den Hoff als luitenant-drossaard.¹⁶

¹³ RHCL, 16.0538, doc. 339, *Stukken betreffende de verkoop van hun aandeel in huis en hof te Oost aan Peter van den Hoff, door de voogden van de minderjarige kinderen van wijlen Arnolt Kanen en Catharina Palandt, voor 1300 carolus gulden, 1587*. NB: een carolusgulden was een munt die ten tijde van Keizer Karel V (1500-1558) werd geslagen; 1 carolusgulden was 20 stuivers waard. Ook later werd de term karolusgulden gebruikt als aanduiding van 20 stuivers.

¹⁴ De familie Van den Hoff (Hove, Hoeve) was wijdvertakt en kwam veel voor in Zuid-Limburg, vooral in Valkenburg, Gulpen en Heerlen. Vereeniging voor het Vreemdelingenverkeer voor Heerlen, 40 jaar spoor en mijnen in Zuid-Limburg 1896-1936 (1936) 178.

¹⁵ H. Weinberg, 'Kasteel Oost bij Valkenburg en zijn adellijke bezitters', in: *Historische en Heemkundige Studies in en rond het Geuldal* (2013) 187-245.

¹⁶ J. Notten, *Kasteel Oost, Valkenburg aan de Geul* (1982) 2; J.M. van de Venne, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden* (1951).

Van den Hoff zou zijn bezit geleidelijk uitbreiden. In 1595 kocht hij een huis met 'hoefstadt' te Valkenburg, inclusief zeven bunder land en drie bunder weide, van de erfgenamen van Mewes Knubben en Marie van Oost.¹⁷ In 1605 kreeg Van den Hoff door koop nog een deel van de eigendomsrechten van Oost in handen. De verkopers waren Everhart Dunck en diens vrouw Maria van Eyll (uit haar erfenis van haar ouders Pieter van Eyll en Agnes Beyen). Het echtpaar verkocht 'een huis met tuin, stallen, boomgaard, weiden, beemden, bos en akkerland te Oost bij Valkenburg'.¹⁸

4.3 Van allodium naar leengoed – 1600 tot 1700

Familie De Groot

Maria, dochter van het echtpaar Van den Hoff-Coeckx, erfde haar vaders bezittingen. Zij was met de uit Vlaanderen afkomstige Adriaan de Groot (Adriaen de Groote; ?-1635) getrouwd, rentmeester van het Land van Valkenburg en Daelhem.¹⁹ Zijn oudste zoon Pierre (Peter) Ernest kocht in 1623 driekwart van de heerlijkheid Strucht voor 1800 Luikse florijnen van de kinderen van wijlen 'Guillaume de Benstenraedt' (Bensenrade).²⁰ Strucht maakte oorspronkelijk onderdeel uit van de bezittingen van de Benedictijner Abdij te Reims. In 1383 was driekwart van Strucht als Brabants leen verheven door Conrad van Bensenrade, heer van Genhies. Het resterende kwart kwam toe aan de heer van Schaloen.

In 1626 werden diverse werkzaamheden door een leidekker uitgevoerd op Oost. Op het kasteel werden festiviteiten georganiseerd rond de inhuldiging van de nieuwe drossaard van Valkenburg.²¹ Pierre Ernest maakte carrière als militair in Duitsland en bracht het tot keizerlijke kolonel luitenant. Hij overleed echter tijdens de Dertigjarige Oorlog en zijn fortuin kwam aan zijn broer, Adriaan (c. 1615-?), inclusief Oost.²² Hij was rentmeester van de domeinen van het land van Valkenburg en heer van Strucht. Adriaan was getrouwd met jonkvrouwe Maria Susanne van Schwartzenberg (?-1701), dochter van de Akense schepen Wilhelm Rikald von Schwartzenberg. Het echtpaar kreeg zeven kinderen, waarvan enkele voortijdig overleden. Drie dochters (Maria Ernestina, Johanna en Isabella Alexandra) werden respectievelijk 'prof.' in Herkenrath, 'zu Orienten' en in Millen. Dochter Theresia ging het klooster in. Zoon Wilhelm Peter Ernst overleed in 1716.²³

Adriaan verkreeg in 1640 het resterende kwart van de lagere justitie van de heerlijkheid Strucht van de heer van Schaloen, Johan Reinier Hoen van Cartils (1600-1665). Daarbij behield Johan Reinier het recht om in de bossen van Strucht te jagen en om zijn varkens en schapen op het grondgebied van Strucht te laten grazen. Dit betreft het huidige Gerendal. In 1644 kocht Adriaan van de hertog van Brabant de hele lagere en hogere justitie over Strucht voor 22.000 livres.²⁴ De hele heerlijkheid Strucht was nu voor het eerst in een hand. De Groot breidde zijn bezittingen in het Land van Valkenburg onder meer uit met hoeve de Heihof, Hulsberg.

In 1651 verklaarde Conrad Ulrich van Hoensbroek (heer van Geulle, stadhouder van de leengoederen en voogd in het Land van Valkenburg) dat Oost gelegen was in de Vrijheid Valkenburg. Het daarop volgende jaar verzocht Adriaan de Groot het Hof van Brabant een bevestiging van de vrijstelling van persoonlijke verplichtingen ten aanzien van Oost, hetgeen door Koning Philips IV bekrachtigd werd.²⁵

Op dat moment was Oost, hoewel het vanouds onder de Heerlijkheid Schin op Geul viel, een allodium of vrijgoed en had dus geen leenheer.²⁶ Dit veranderde in het derde kwart van de zeventiende eeuw, en was in feite het gevolg van de rivaliteit tussen de Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden en de Spaanse koning, Philips IV.

¹⁷ RHCL, 16.0538, doc. 396, *Stukken betreffende de verkoop van een huis met "hoefstadt" te Valkenburg [...]* Jaan Peter van der Hove en diens vrouw Catarina Coecx, door de erfgenamen van Mewes Knubben en Marie natuurlijke van Oost, 1595.

¹⁸ RHCL, 16.0538, doc. 397, *Stukken betreffende de verkoop door Everhart Dunck en diens vrouw Maria van Eyll [...]* Jaan Peeter van den Hooff [...], 1605.

¹⁹ *De maasgouw; Limburg's Jaarboek voor Geschiedenis, Taal en Kunst* jrg 49, deel 43 (1929) 28.

²⁰ A. de Ryckel, *Les fiefs du comté de Dalhem* (1908) 52-53.

²¹ Hylkema Consultants, *Bouwhistorische verkenning. Kasteel Oost, Valkenburg aan de Geul* (2012) 7.

²² J.G.M. Notten, *Valkenburg aan de Geul in Dictionnaire Historique de Limbourg Neerlandais de la periode feodale a nos jours*, vertaald door Jan G.M. Notten (1985) 34-37.

²³ *Genealogie van het oud adellijk geslagte van Schwartzenberg; Genealogie De Groote*, beide via www.Rijckheyt.nl

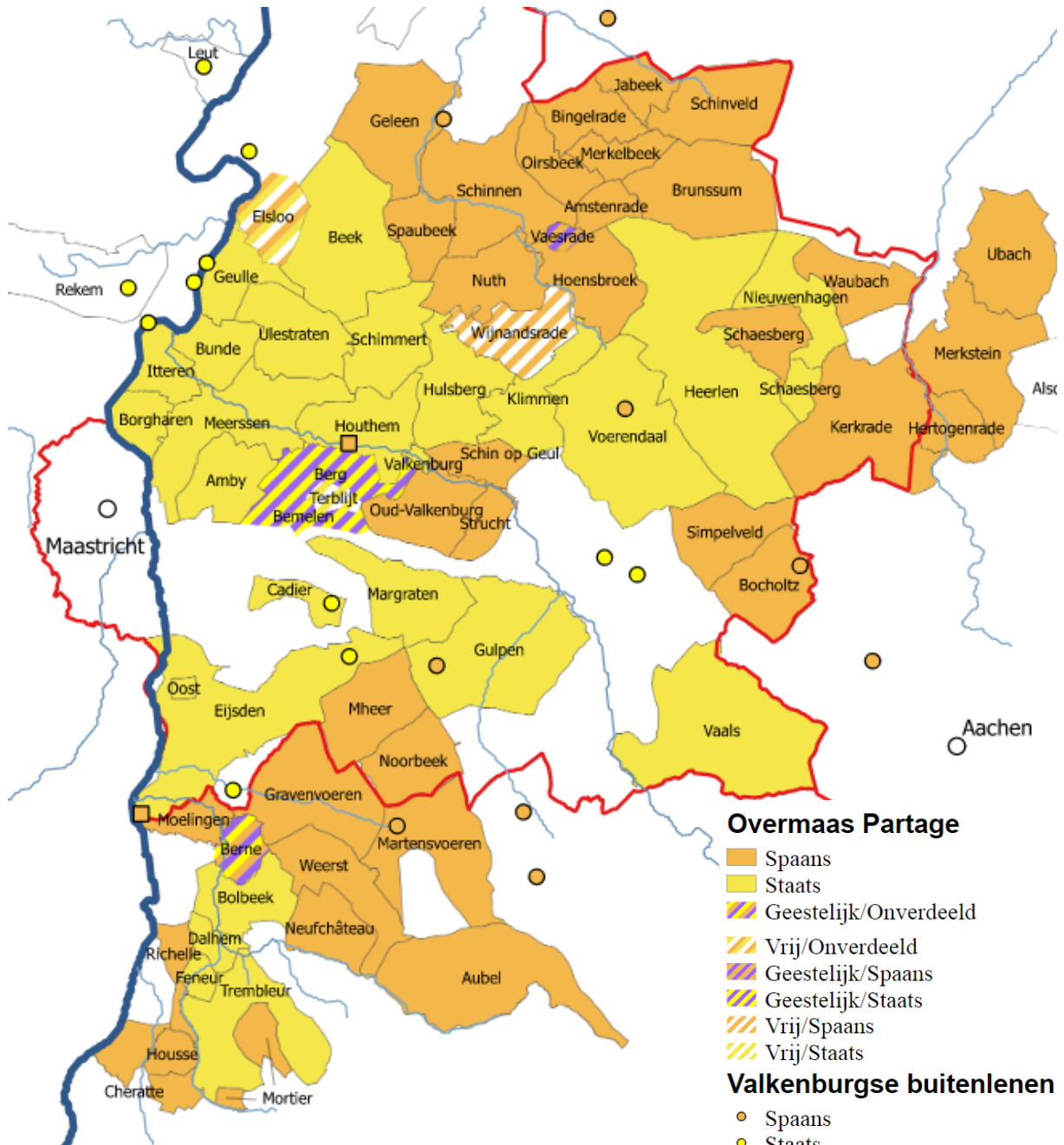
²⁴ Een livre was een Franse munt ter waarde van circa 12 gulden.

²⁵ Notten, 1985, 34-35.

²⁶ In archiefdocumenten wordt vaak verwezen naar Huis Oost te Schin op Geul, wat dus te maken heeft met de ligging binnen de parochie en de heerlijkheid Schin op Geul. C.A. Huygen, *Groot Valkenburg. Historisch gezien* (1951) 68-72.

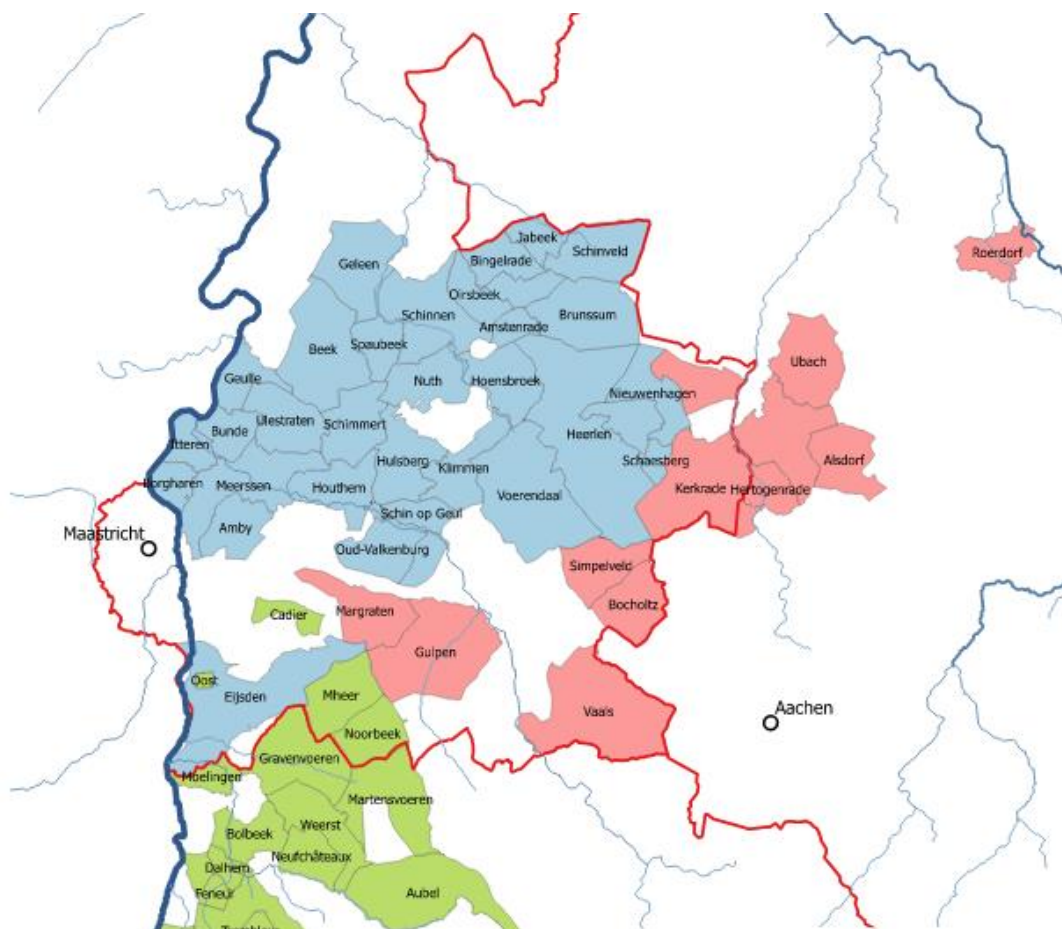
Partagetractaat

Beide partijen eisten de landen van Overmaas op, waaronder ook het Land van Valkenburg. De rivalen stelden eigen ambtenaren aan (zoals drossaards en schepenen), en confronteerden de bevolking met aan elkaar tegengestelde regels en verordeningen en dubbele belastingen. In het Land van Valkenburg kozen veel heren van hoge heerlijkheden de kant van de Spaanse koning.²⁷ De rivaliteit tussen de Staten en de Spaanse koning resulteerde uiteindelijk in het Partagetractaat van december 1661. De Tachtigjarige Oorlog was weliswaar beëindigd met de Vrede van Münster in 1648, maar het Partagetractaat bepaalde welke delen van Limburg 'staats' of 'Spaans' waren. Terwijl de stad Valkenburg onder Staats gezag kwam, vielen de heerlijkheden Schin-op-Geul, Oud-Valkenburg en Strucht onder Spaans bewind.

Overzicht van de verdeling van de Landen van Overmaas bij het Partagetractaat van 1661. Bron: Wikimedia Commons, H. Erren.

²⁷ Zie: J.A.K. Haas, *De verdeling van de landen van Overmaas, 1644-1662. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied* (1978); H.J.S.M. Broers, 'De ridderschap van het Land van Valkenburg en het geslacht Vos uit Brunssum in de zeventiende eeuw', in: *Virtus, Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 2 (1994/ 1995) 34-41.

De Landen van Overmaas: Dalhem (groen), Hertogenrade (rose) en Valkenburg (blauw).
Bron: Wikimedia Commons, H. Erren.

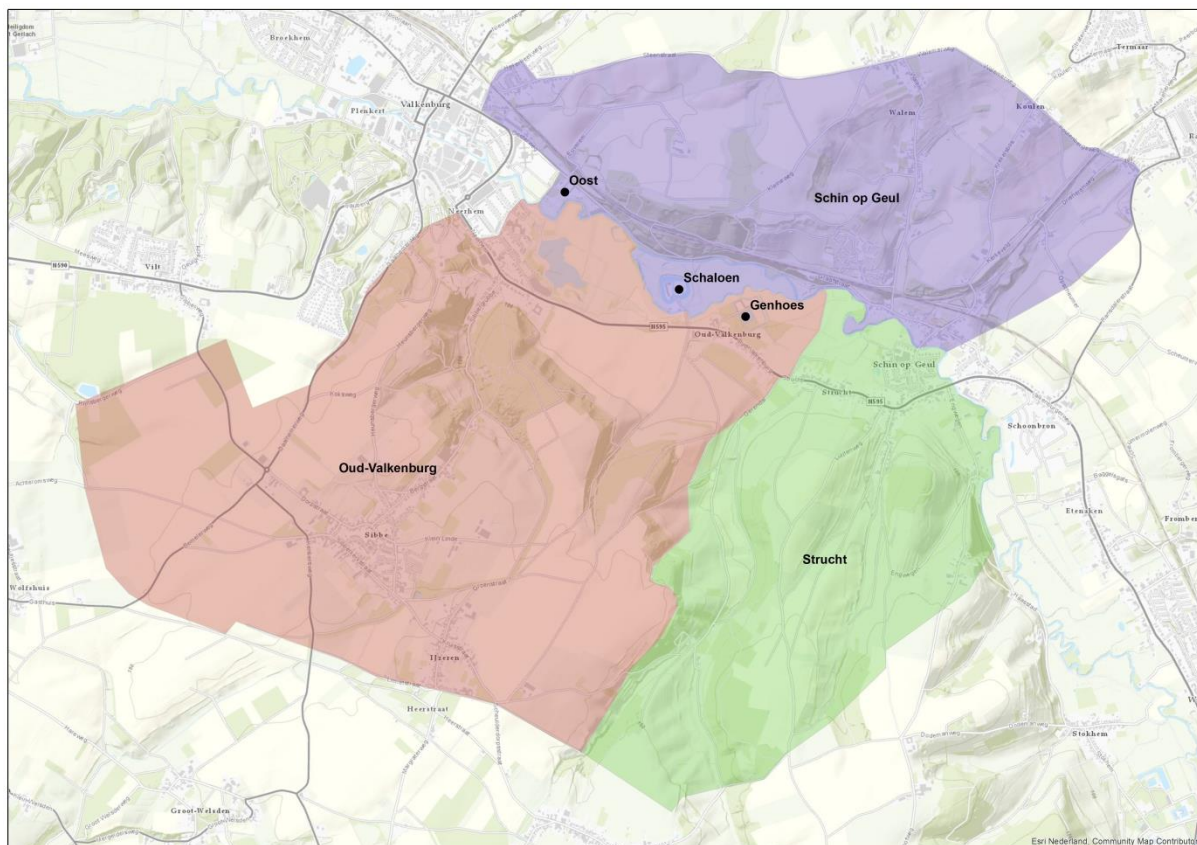
In het Partagetractaat is Oost nadrukkelijk opgenomen. Er bestond binnen de landen van Overmaas kennelijk een verschil in opvatting of het landgoed binnen de grenzen van de stad Valkenburg – en dus in de Staatse partage – was gelegen of binnen de heerlijkheid Schin op Geul – en dus in Spaanse partage. Adriaan de Groot, adviseur van Spaanse ambassadeur, kreeg door de afzonderlijke vermelding van Oost als onderdeel van de Spaanse partage de garantie dat zijn bezittingen binnen het rooms-katholieke gebied vielen, waardoor de bewoners van Oost hun katholieke geloof konden blijven belijden.²⁸ Vervolgens vroeg Adriaan de Groot de Spaanse koning om hem kasteel Oost en bijbehorende bezittingen, zoals genoemd in het Partagetractaat, in leen te geven en hem de privileges van deze lenen te doen genieten. Een versterking en bevestiging dus dat Oost binnen het Spaanse gebied viel. In 1663 werd Kasteel Oost daadwerkelijk door de koning tot vrij en adellijk leen van Brabant verheven. Sindsdien noemde de familie De Groot zich heer van 'Oost van Geul'.

Het volgende jaar kwam Adriaan de Groot tot een overeenkomst met Johan Reinier baron Hoen van Cartils, de heer van de heerlijkheid Schin op Geul en eigenaar van naburige landgoed Schaloen. Uitgangspunt van de overeenkomst tussen De Groot en Hoen van Cartils was te zorgen 'om met malcanderen in eeuwighe ruste, eenicheijt ende in onverbreekycke vrientschap ende nabuerschap te mogen leven'.²⁹ Bepaald werd, dat Huis Oost, gelegen onder Schin op Geul, 'vrij zal zijn van alle personele lasten'³⁰ die overgebracht werden op de hoeve Overhem (Euverem). Daarbij moest de heer van Strucht, De Groot, beloven de hoeve 'op te bouwen, in behoorylycke reparatie te houden, ende met peerden ende menschen te versien, ende voorts den selven hoff bequaem te maecken, om de persoele lasten effectijvelyck te connen voldoen'.

²⁸ Haas, 1978, 280-281.

²⁹ RHCL, 16.0538 Huis Oost te Schin op Geul alsmede archieven der heren en heerlijkheid van Strucht, doc. 359, *Overeenkomst tussen Adriaan de Groote, heer van Strucht en de gemeente van Schin op Geul en hun heer Johan Reijner van Cartyls, genaamd Hoen* [...] 1664.

³⁰ De personele belasting is een consumptieve belasting op de vertoonde welstand. Het betrof belasting op de huurwaarde van gebouwen, het aantal deuren en vensters, het aantal haardsteden, de waarde van het meubilair, het aantal inwonende dienstboden en het aantal paarden van plezier, en werd betaald door de gebruiker.

Globale begrenzing van de heerlijkheden Oud-Valkenburg, Schin op Geul en Strucht, wiens heren zetelden op respectievelijk Genhoes, Schaloen en Oost.

Jacht en visserij in de zeventiende eeuw

De Groot en zijn nakomelingen kregen op Oost de lage en middele jurisdictie, terwijl de hoge jurisdictie aan de heer van Schin op Geul, Hoen van Cartils, bleef. Dit laatste betrof doodslag door 'tooverije, vrouwenkracht, ehebruch, dieverije ende andere diergelijcke delicten'.³¹ Bij de beschrijving van het rechtsgebied van De Groot worden enkele interessante plekken van het landgoed genoemd, zoals *den wech loopende recht langhs d' huys van Oost naar het stedeken Valckenborch* (de Oostergats/ Oosterweg). Ook wordt nauwkeurig de begrenzing van het jachtgebied van Oost beschreven:

van St. Jans put recht op tot aan het eijcken staende op de gebrande aerde aan de kuijlen van het eycken af naer den oversten kant van de groengrachts weijde van daer recht den groengrachts wech aff tot op den moesgarten van Knubben huys gelegen aan St. Peter ende van daer naer de Geule waerts, op welckce limiten vier paelen sullen geset worden, om van den eenen pael op den anderen te sien met dijen verstand, dat de vrijheid van de jachte verstante wordt te syn op het ghenighe welke gelegen is tusschen dese voorgespecificeerde limiten in de heerlicheijt Schin op de Geul nederwaerts naar de reviere de Geule, ende voors riviere, ende niet daer boven of buijten

Het jachtgebied liep dus vanaf de nog steeds bestaande Sint Jansput noordwaarts naar 'het eijcken op de gebrande aerde'. Het is lastig te achterhalen waar dit precies was, en dus ook hoe groot het jachtgebied was. Lag 'het eijcken' in het Wijngaatsbos of veel noordelijker, richting de Goudsberg? Aangezien er van dit gebied geen topografische kaarten uit de zeventiende eeuw bekend zijn, is dit lastig te achterhalen. Dankzij andere archiefstukken is hier meer duidelijkheid over gekregen. De opmeting van landmeter Nicolaes Frissen (zie ook hieronder) noemt 'de driessen geheiten de gebrande arde'. Het betrof dus de gemeenschappelijke dries: een aan de rand van het dorp gelegen open ruimte met gras en hoogopgaande eikenbomen, in het verleden gebruikt voor het verzamelen van schapen, runderen of varkens uit het dorp. Het 'eijcken' lag waarschijnlijk nabij de Goudsberg. Andere bronnen hebben ook inzicht gegeven in de genoemde *Groene Gracht*. Het was

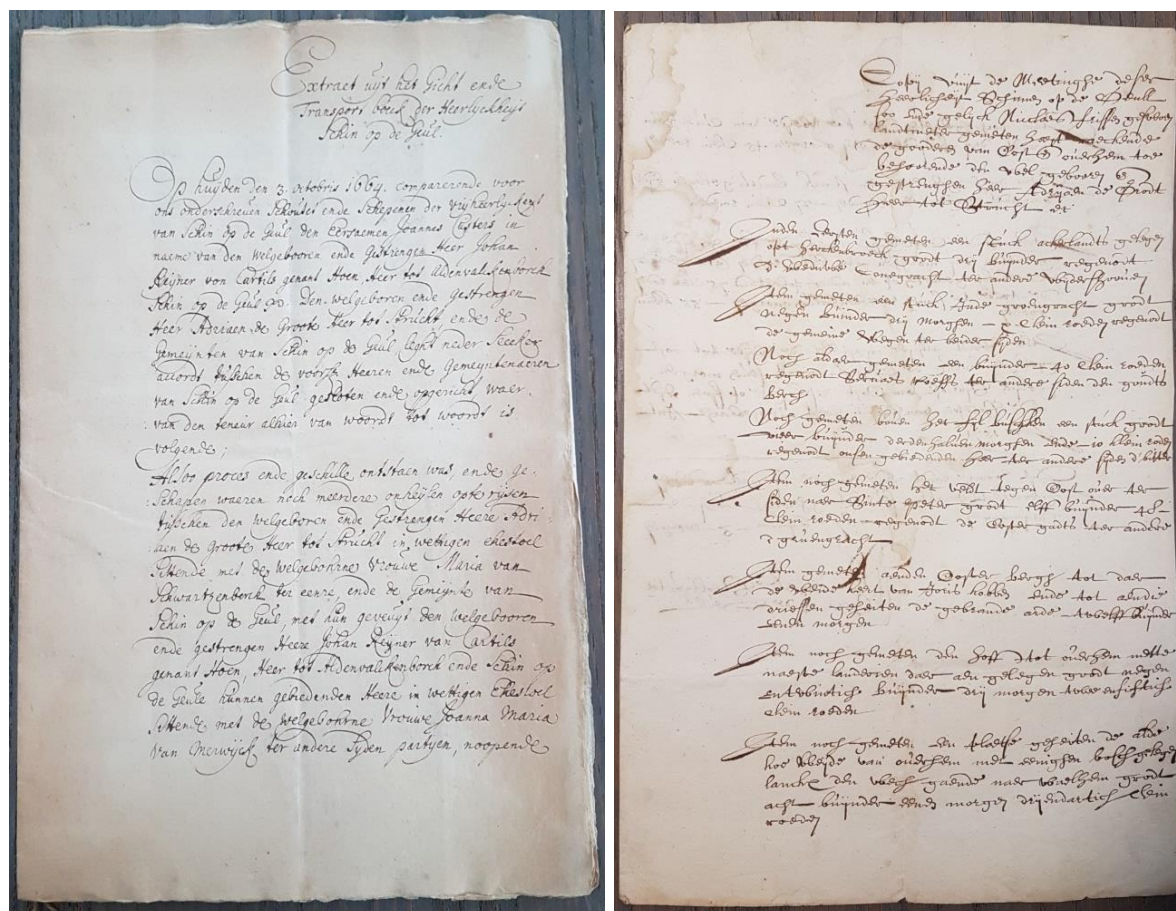
³¹ RHCL, 16.0538, doc. 359.

hoogstwaarschijnlijk de holle weg vanaf de Steenstraat richting Euverum, wellicht tot aan de Groene Weg nabij de Goudsberg.

Vanaf Sint Pieter, waar blijkbaar een zekere Knubben een moestuin had, liep de grens van het jachtgebied naar de Geul, die destijds iets noordelijker stroomde dan nu. Op dat stuk stonden vier palen, tussen Sint Pieter en de Geul, om de begrenzing duidelijk te maken. En vandaaruit geheel langs de Geul, terug naar de Sint Jansput. Op de Geul tussen de Sint Jansput en de stad Valkenburg had De Groot tevens de visrechten.

Overigens had de heer van Schin op Geul (en zijn nakomelingen) het recht in de hele heerlijkheid, dus ook in het gebied van Oost, te jagen en te vissen, met de afspraak dat men in het bepaalde gebied niet zou 'fretteeren' (met een fret jagen op konijnen), geen garens zou spannen (om wild te vangen) en geen 'velthoenders vangen of schieten'.

Meerdere documenten benoemen de bij Oost 'behorende vijvers en grachten' en het recht van jacht en vrije visvangst op de Geul. Bij een geschil tussen de vrouwe van Oud-Valkenburg en de Adriaan de Groot werd melding gemaakt van een rad op de Geul om water te scheppen voor het verversen van het water in de vijvers bij het huis.³² Meer zuurstofrijke, doorstroomde vijvers verhoogden de productie.³³

Links: Eerste bladzijde van de overeenkomst tussen Adriaan de Groot en Johan Reinier baron Hoen van Cartils, 3 oktober 1664. Bron: RHCL, 16.0538, doc. 359.

Rechts: Eerste bladzijde van een meting van gronden, behorende tot Oost door Nicolaes Frissen, in opdracht van baron A. de Groot, heer van Strucht, zeventiende eeuw. Bron: RHCL, 16.0538, doc. 366.

³² RHCL, 16.0538, doc. 360: Lastgeving van koning Karel II op de deurwaarder van de Raad van Brabant, om de vrouwe van Oud-Valkenburg en haar zoon Hans Willem te dagvaarden om binnen zes weken voor de bevoegde rechtbank de redenen in te brengen van haar verzet tegen het rad, dat Adriaan de Groote heeft op de Geul, om daaruit water te scheppen tot verversing van de vijvers van het huis Oost.

³³ H. Renes, 'Oude visvijvers in Zuid-Limburg', in: Bulletin KNOB (1991-3) 85-97.

Grondbezit, 1667³⁴

Een verklaring van het leenhof van Valkenburg uit 1667 omschreef het landgoed als volgt: 'het adellijck hyus van Oost, gelegen bij Valckenborg, onder riviere der Guele met den voorhoff, oft pachthoff'. 'Zowel huis Oost als de pachthoeve had een dak met 'schalien' (een leien dak). Er was een 'optrekkende brugge' bij het omgrachte complex, met een vijver grenzende aan de muren van het huis. Het was in goede staat, zodat een edelman op het huis 'genoegsaem ende gerieffelijck cunnen woenen'.³⁵ Het grondbezit was ongeveer 70 bunder groot, inclusief 16 bunder 'gewande' (groot open akkerland), 19 bunder 'goed bruyckbare weijden ende bempden' (droog en nat gras), en ongeveer vijf bunder houtgewas. De hoeve Euverem, destijds gepacht door een zekere Joost Smolders, was overigens niet mee berekend.

Een meting van de gronden behorende bij Oost, door landmeter Nicolaes Frissen, betreft wel het gehele grondbezit, inclusief Euverem.³⁶ Het totale bezit kwam op zo'n 87 bunder, oftewel zo'n 71 hectare. Het document noemt onder meer akkerlanden, koeweiden, bossen en velden. Interessant zijn de genoemde toponiemen: de Oosterberg, Overhem, Sint Pieter, de Groenegracht, het Wijngaardsbos, de Correbosch of carre bosch, de Goudsberg, de weg naar Waelhem, de Ooster gadts, de dries 'de gebrande aarde'.

Slotkapel

Hoe het kasteel er destijds uitzag, wordt niet duidelijk uit de eigentijdse beschrijvingen van het grondbezit. We weten dat het complex van kasteel met voorhof omgracht was en dat beide gebouwen een leien dak hadden. In 1716 werd melding gemaakt van een kapel in het kasteel.³⁷ Dit was niet uitzonderlijk; veel kastelen in het Land van Valkenburg hadden een slotkapel waar men het katholieke geloof kon beoefenen.

De kapelaan van Schin op Geul, 'den eerwaarden heer De la Croix', kreeg op 11 april 1716 verlof om te bineren kasteel Oost (= het voorlezen van twee missen door dezelfde priester op dezelfde dag). Uit een document van 22 september 1725 blijkt dat de bisschop een bezoek had gebracht aan Oost, waar hij de kapel in orde had bevonden en dat hij zijn goedkeuring gaf om op zon- en feestdagen de mis te lezen, mits de diensten in de kerk van Schin op Geul daar niet onder zouden lijden.³⁸ Op diezelfde dag diende de bisschop de Heilige Wijdingen toe in de slotkapel, en werden er vijf subdiakens, twee diakens en zes priesters door hem gewijd.

De archieven van de parochiekerk van Valkenburg noemen ook de slotkapel van Oost. Na de totstandkoming van het partagetractaat – waardoor de kerk van Valkenburg tot het Staatse (protestantse) gebied en kasteel Oost als onderdeel van de heerlijkheid Schin op Geul tot het Spaanse (katholieke) gebied hoorde – werden de kerkelijke goederen van Valkenburg in veiligheid gebracht in de kapel van Oost.³⁹

Het overlijden van de Spaanse koning Karel II in 1700 leidde tot de zogeheten Spaanse Successieoorlog, die in 1713 met het Verdrag van Utrecht beslecht: het Land van Overmaas kwam nu bij de Oostenrijkse Nederlanden, hierover later meer.

³⁴ In de zeventiende eeuw werden andere oppervlaktematen gebruikt dan nu. In Limburg werd grondbezit uitgedrukt in bunders. Een bunder was circa 0,82 hectare. Dit was gelijk aan 20 vierkante grote roeden. En 1 vierkante grote roede was gelijk aan 20 vierkante kleine roeden. Zie:

<https://www.meertens.knaw.nl/mgw/plaats/406/>

³⁵ RHCL, 16.0538, doc. 361: *Verklaring van het leenhof van Valkenburg over de aard, de rechten en de bezittingen van het huis Oost, eigentijds afschrift, 1667.*

³⁶ RHCL, 16.0538, doc. 366: *Meting van gronden, behorende tot Oost door Nicolaes Frissen, in opdracht van baron A. de Groot, heer van Strucht, 17e eeuw.*

³⁷ Notten, 1982, 5.

³⁸ W. Goossens, 'Verlof tot mis lezen in de huiskapel van het kasteel Oost onder Schin-op-Geul, verleend in 1725', in: *De Maasgouw*, deel 50, afl. 3 (1930) 32-33.

³⁹ Notten, 1982, 6.

4.4 Familie Von Hammerstein

Maria Catharina Charlotte barones de Groot (?-1758), erfgename van Oost en weduwe van kolonel Henricus Casimirus Freiherr Pawel von Rammingen (?-1723), trouwde in 1724 met Maurits (Moritz) Hector Casimir Freiherr von Hammerstein (1693-1764). De familie Von Hammerstein was een adellijk geslacht uit het Rijnland.⁴⁰ Op 10 februari 1735 maakte het echtpaar een testament, waarin werd afgesproken dat als Maria Catharina als eerste zou overlijden de heerlijkheid Strucht met hoge en midden justitie, visserij en alle andere heerlijke rechten aan haar echtgenoot zou toekomen.⁴¹ Maria Catharina overleed in 1758, waardoor Von Hammerstein eigenaar werd van Oost. Hij hertrouwde met Anna Maria gravin van Satzenhoven.

Nieuwe en Nauwkeurige Kaart van de drie Landen van Overmaas door J. Keyser Schulp, 1739. Deze kaart geeft weliswaar 'nauwkeurig' de territoriale begrenzing aan, de cartografische weergave van de kastelen ten oosten van Valkenburg is echter zeer schematisch. Wel interessant is de kartering van de noordelijke Geularm, zoals we die nu grotendeels kennen. Bron: RCE, collectie Smeets 563 (nr. B66)

Mergelblokken

Sinds de komst op Oost in 1724 bemoeide Von Hammerstein zich zeer met het reilen en zeilen van het landgoed. Uit diverse archiefstukken krijgen we een goed beeld van de diverse zaken waar hij zich mee bezig hield. Zo schreef hij in 1728 een brief aan de drossaard van het Land van Valkenburg. De kasteelheer was het namelijk niet eens met de nieuw ingestelde 'thol tot Valckenborgh' die hij zou moeten betalen om 'de maergel blokken die ten dienste van het huys van Oost gehaelt worden'.⁴² Het was een vrijheid die de heer van Oost altijd zou hebben genoten. Een bezoek van de belastingontvanger aan huis Oost op 9 januari 1729 bevestigde dat 'ick soude continueeren om maergel blokken te laeten haelen soo als van outs geschiet'. Helaas wordt niet duidelijk waar deze mergelblokken vandaan kwamen of waar ze voor gebruikt werden. De bouwhistorische verkenning van Hylkema Consultants noemt geen bouwactiviteit voor 1728-1729, maar het lijkt voor de hand te liggen dat er mergelblokken gebruikt werden voor restauratie- of uitbreidingswerkzaamheden aan kasteel en/ of voorhof.⁴³

⁴⁰ G. Dethlefs, 'Dienst jenseits der Grenze. Adelige Offiziere in Overijssel und im Münsterland, 1650-1802', in: *Virtus Jaarboek voor Adelsgechiedenis* 21 (2014) 59-86, aldaar 81.

⁴¹ RHCL, 16.0538, doc. 254, *Clausule uit het testament van Maurits Hector Casimir van Hammerstein en zijn vrouw Maria Catharina de Groot, 1735.*

⁴² RHCL, 16.0538, doc. 370, *Stuk betreffende het verzoek van de heer van Oost aan de drossaard van het land van Valkenburg om vrijdom van tol voor het huis Oost, dat die vrijheid altijd heeft genoten.*

⁴³ De windvaan op het zadeldak van de westvleugel (rechtervleugel) noemt het jaartal 1757. Hylkema Consultants, 2012, 9.

Visvijvers

Vis was een belangrijke bron van eiwit. Tevens kan men een koppeling maken met het katholieke geloof, waar de kerk vleesloze dagen voorschreef. Vandaar dat er een hoge concentratie visvijvers in Zuid-Limburg zijn aangelegd bij kloosters, kastelen en omgrachte huizen. Volgens Renes was de aanleg van visvijvers alleen weggelegd voor de elite. De vijvers waren een statussymbool voor de eigenaren, en het ging om een aanzienlijke investering.⁴⁴ De vissen moesten gevoerd worden en het onderhoud en schoonmaken van de vijvers moest regelmatig gebeuren, zoals ook blijkt uit de archieven van Oost. Een kleine notitie maakt duidelijk dat men ook arbeiders van elders inhuurde, zoals die van 'den heer proost van St. Gerlach'.⁴⁵

Bij Oost lag een complex van verschillende visvijvers in de beemden. Dit zal meerdere redenen hebben gehad. Na enkele jaren van gebruik was het verstandig om een vijver leeg te laten lopen, schoon te maken en een zomer ongebruikt en leeg te laten liggen. In het complex van vijvers maakte men een onderscheid tussen kweek-, groei- en bewaarvijvers. Laatstgenoemde waren vijvers met vissen groot genoeg voor consumptie.⁴⁶

Von Hammerstein maakte een gedetailleerd overzicht van de visvijvers op Oost, inclusief 'den huys wijer tot Oost', 'den huys wijer ofte lange wijer tot Strucht', 'de groote wijer achter in de bemden onder Aldenvalckenborg', 'den kleyne wijer agter in de bemden onder Aldenvalckenborg', 'op de baek in de gaerden', en 'de vierkantige wijer tot Strucht'. In het jaar 1731 werden maar liefst 291 karpers, 167 maaskarpers, 10 snoeken en 6 baarzen gevangen. De gevangen vis werd voor eigen consumptie of voor feesten gebruikt, maar ook om als geschenk gegeven, bijvoorbeeld aan de pastoor van Schin op Geul.

Jaar	Plaats	Soort	Aantal
1730	Den Huys wijer tot Strucht	groot	142
1731	Den Huys wijer tot Strucht	groot	33
1732	Den Huys wijer tot Strucht	groot	15
1733	Den Huys wijer tot Strucht	groot	37
1734	Den Huys wijer tot Strucht	groot	90
1735	Den Huys wijer tot Strucht	groot	21
1736	Den Huys wijer tot Strucht	groot	66
1737	Den Huys wijer tot Strucht	groot	14
1738	Den Huys wijer tot Strucht	groot	65
1739	Den Huys wijer tot Strucht	groot	22
1740	Den Huys wijer tot Strucht	groot	22
1741	Den Huys wijer tot Strucht	groot	22

Register van gevangen vis in de vijvers van Oost, jaren 1730-1740. Bron: RHCL, 16.0538, doc. 371.

Grondbezit, 1737, 1750

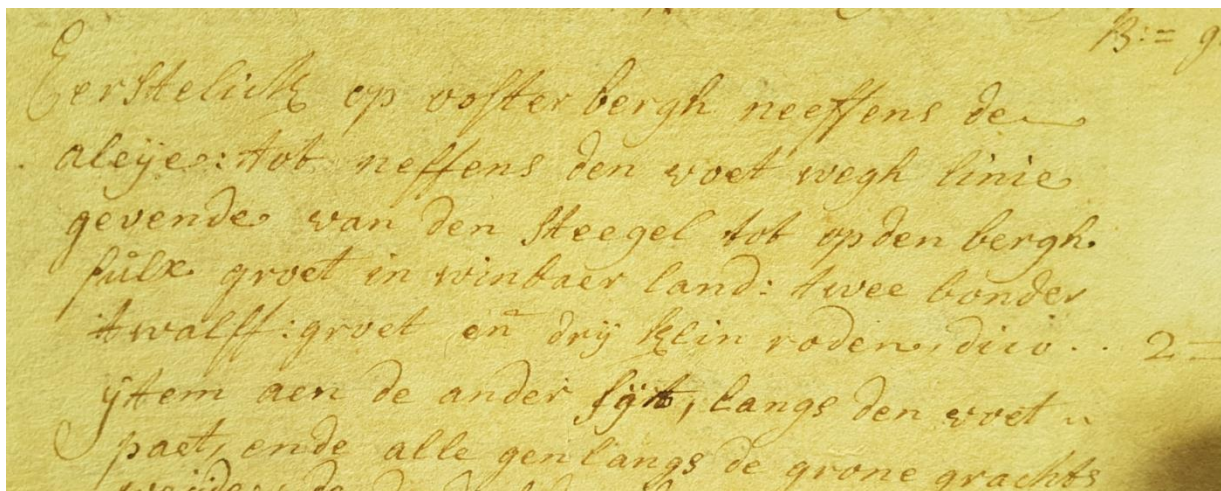
Als een echte landheer hield Von Hammerstein de stand van zaken van zijn grondbezit goed in de gaten. Op 15 juli 1737 liet Von Hammerstein een overzicht maken van de goederen behorende bij Oost en Overhem, 'om te sien wat ackerlandt daer onder soude sijn, soo thiende moet geven aen

⁴⁴ Renes, 1991, 87.

⁴⁵ RHCL, 16.0538, doc. 371, Stuk betreffende het schoonhouden van en het vissen in de vijvers van Strucht, en behorende aan het huis Oost.

⁴⁶ Renes, 1991, 88.

de proosdij van Meerssen'.⁴⁷ Het document noemt ook de landerijen waarover 'taxt', belasting, betaald moest worden aan de heer van Schin op Geul, met een grootte van 75 bunder, 11 grote en 12 kleine vierkante roeden. Ter consolidatie van het grondbezit kocht Von Hammerstein in 1737 een weide bij de Oostergats en in 1741 de helft van het Wijngaartbos.⁴⁸ Het Wijngaartbos is een oud bos met opgaande bomen (zogenaamde bovenstaanders, die gebruikt werden als bouw materiaal) en veel hakhout. Hakhout werd onder meer gebruikt voor vlechtwerkwanden, het maken van tonnen en hekwerken, voor de leerlooierij en als brandstof. In zulke bossen konden koeien en schapen grazen en werden bijen gehouden voor de honing. Door het periodiek afzetten van het hakhout groeien er bijzondere bosplanten. Von Hammerstein gaf in 1750 opdracht aan de landmeter M. Akkermans om de landerijen bezaaid met harde vruchten op te meten, met name koren en wintergerst. Het land betrof 'de gewanden van Oest' nabij de hoeve Euverem.⁴⁹ Dergelijke metingen van het grondbezit geven een prachtig beeld van het grondgebruik en het agrarische landschap van die tijd. Akkermans meldde onder meer de Oosterberg met een voetweg en stegel (draaihekje), de Groene Gracht en de kalkhof. Interessant om te lezen dat er al in 1750 gebruik werd gemaakt van de voor Zuid-Limburg zo bekende 'stegelkes'.

Detail uit de meting van landmeter M. Akkermans, 1750. De meting beschrijft de ligging en omgrenzing van landerijen, waarbij melding wordt gemaakt van 'den steegel tot op den bergh'. Bron: RHCL, 16.0538, doc. 378.

Schade aan Oostergats, 1748

Het leven was goed op Oost. Tot het jaar 1748. In april dat jaar hadden Franse troepen de stad Maastricht belegerd. Het was de eindfase van de Franse bezetting tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) waarin Frankrijk, Pruisen en Spanje vochten tegen de nieuwe Oostenrijkse keizerin Maria Theresia van Oostenrijk en haar bondgenoten, waaronder de Republiek en Groot Brittannië. Maastricht werd ingenomen door de Fransen en in het omliggende gebied werd geplunderd. Ook in Valkenburg. Op 19 juli 1748 trok een Zwitsers regiment, onder leiding van kolonel De Villars, Valkenburg binnen. Ze reden regelrecht naar Oost, waar ze het gemunt hadden op de monumentale bomen van de oprijlaan van Oost (de huidige Oosterweg of Oostergats). De familie protesteerde en probeerde de kolonel nog van mening te doen veranderen, maar niets hielp. Er werden die dag, volgens getuigenverklaringen, 21 eiken en andere bomen gekapt en met paard en wagen naar Maastricht vervoerd. Het betekende het einde van de prachtige laan.⁵⁰

⁴⁷ RHCL, 16.0538, doc. 374, *Lijst van landerijen, bossen en weiden, behorende tot het huis Oost en de hoeve Overhem, die in de schat van Schin op Geul betalen, om te zien of er zich percelen bij bevinden, die tiendplichtig zijn aan de proosdij van Meerssen, eigentijds afschrift.*

⁴⁸ RHCL, 16.0538, doc. 376, *Verkoop van een weide van +/- een morgen groot in het "Oostergats", 1737; doc. 255, Stuk betreffende de overdracht door kapitein L. de Rossius en zijn vrouw Sophia Thijssen van hun helft en het 1/6 deel van de andere helft van het bos "den Wijngaert" aan baron van Hammerstein*

⁴⁹ Dezelfde meting werd in 1772 herhaald door landmeter J. Schoenmaekers RHCL, 16.0538, doc. 378, *Metingen van landerijen, bezaaid met harde vruchten, op verzoek van de baron van Hammerstein, door resp. M. Akkermans en J. Schoenmaeckers.*

⁵⁰ Notten, 1982, 4.

Fidei-commis

Von Hammerstein maakte op 12 oktober 1763 zijn testament op. Hij bepaalde dat zijn eerste en tweede erfgenaam al zijn bezittingen, 'Oost, Strucht, Oeveren en Heihof', als fidei-commis zouden erven, oftewel mochten beheren, maar aan niemand overdragen of afstoten. Zijn nieuwe vrouw, Anna Maria gravin van Satzenhoven, was de eerste erfgename. Na haar overlijden zou zij opgevolgd worden door haar erfgenaam, die 'De Groot' aan diens naam moest toevoegen, verwijzende naar de nalatenschap van Von Hammersteins eerste vrouw Maria de Groot. Von Hammerstein beschreef in zijn testament dat hij na zijn overlijden begraven wilde worden in de parochiekerk van Schin op Geul, 'zonder groote pompe of pracht maar simpeljik'. En op de dag van zijn overlijden moesten twaalf vaten rogge in gebakken brood de armen worden uitgedeeld. De armen dienden 100 pattacons te krijgen. De dienstmeiden, koetsiers en knechten van Oost werden allen persoonlijk bedankt in het testament.⁵¹ Von Hammerstein verplichtte zijn erfgenamen minstens 90 dagen per jaar op Oost te verblijven en men diende goed zorg te dragen voor de eiken en de slotkapel goed te onderhouden.

4.5 Familie Van Mettecoven

Na het overlijden van baron Von Hammerstein eind 1764 werd op 12 januari 1765 het testament geopend. Korte tijd later trouwde Anna Maria van Satzenhoven, douairière Von Hammerstein, met L. baron van Mettecoven, die de heerlijkheid Strucht in 1767 verhief. Het echtpaar kwam kinderloos te overlijden, waarna het bezit overging aan de tweede erfgenaam volgens hierboven beschreven fidei-commis: Maria Anna Francesca Felicia Johanna van Satzenhofen (1735-1789), de dochter van Karel Martin Ferdinand graaf van Satzenhoven en Maria Anna van Bernsau. Ze was de nicht van de overleden Anna Maria van Satzenhoven. Maria Anna was in 1765 getrouwd met Walter Nicolaas Ernst Joseph Laurens baron van Mettecoven (1730-1796), heer van Opleeuw, Mianoye, Jassogne, Venatte, Niel en Rullekoven, kamerheer van de vorst-bisschop van Luik, grootdrossaard van de Haspengouw en vertegenwoordiger van de adel in de Staten van het Land van Luik.⁵² Het echtpaar kreeg zeven kinderen, waarvan vijf op Oost zijn gedoopt, onder meer Maria Anna Caroline Maximiliane (1766-1800) en Maria Isabelle Francesca (1769-1820). Het gezin woonde meestal in het Luikse, waar Walter Nicolaas zijn functies vervulde, en gebruikte Oost als buitenplaats.⁵³ De bestaande literatuur over Oost vertelt ons weinig over de familie Van Mettecoven als eigenaar van Oost. Gelukkig kunnen achttiende-eeuwse archiefstukken en kaarten ons meer vertellen.

Landgoed Oost als onderdeel van de Oostenrijkse Nederlanden

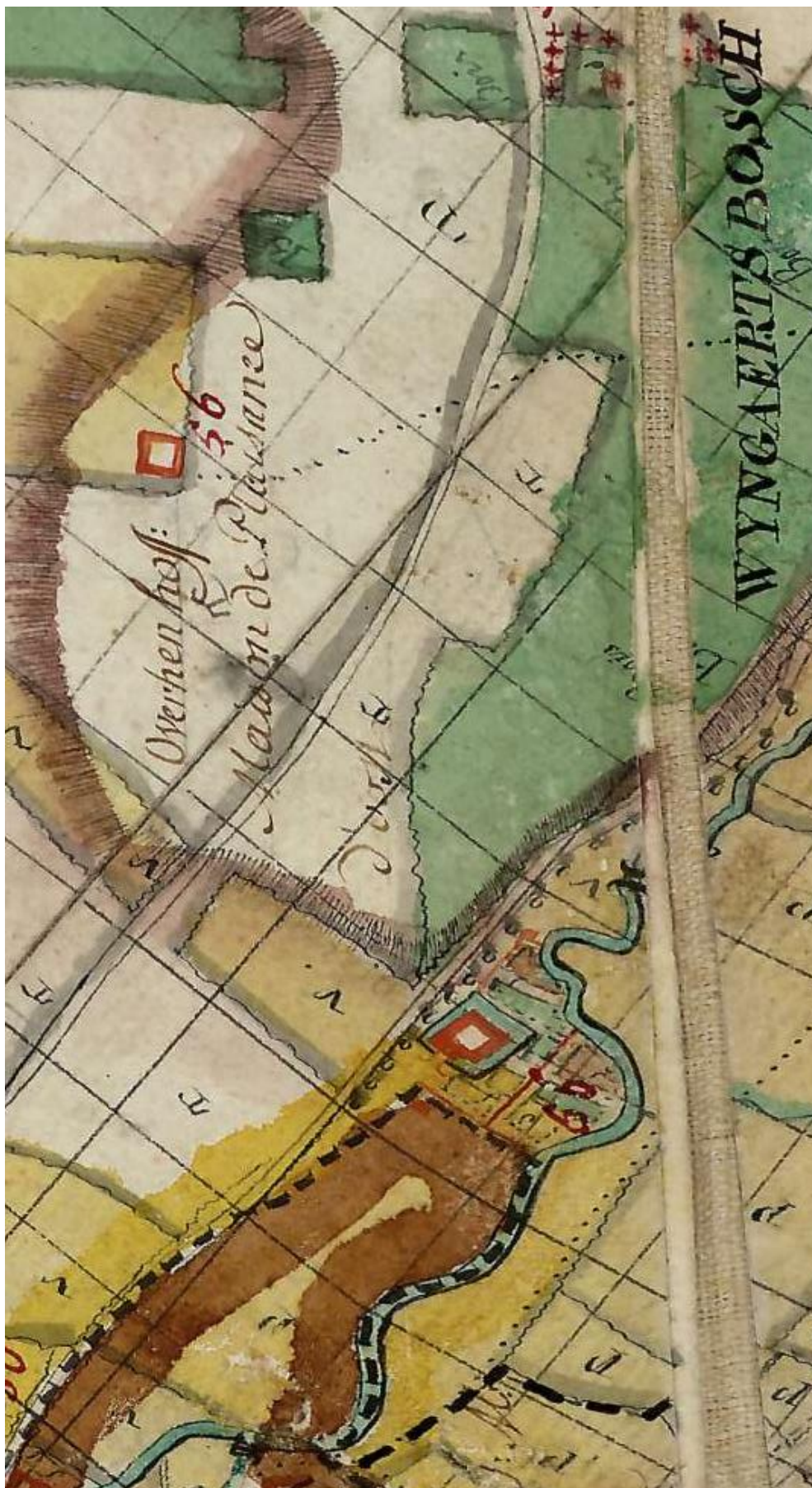
De heerlijkheid Schin op Geul behoorde tot de Oostenrijkse Nederlanden. Dit betekende onder meer dat het nauwkeurig gekarteerd werd binnen de grootste kartering van het grote Oostenrijkse rijk. In de perioden 1764-1771 en 1771-1777 werd de heerlijkheid Schin op Geul, inclusief de landgoederen Oost en Schaloen, en de heerlijkheid Oud-Valkenburg met Genhoes, gekarteerd. Het zijn de vroegste kaarten die ons relatief nauwkeurige en gedetailleerde informatie over de bezittingen geven. De oude grens met het grondgebied van de stad Valkenburg is met een dikke zwarte stippellijn aangegeven. Kasteel Oost ('Maison de Plaisance d'Oost') is ingetekend als een omgracht vierkant dan wel rechthoekig complex, toegankelijk vanaf de westzijde. Ten zuiden van dit complex lagen geometrische tuinen nabij de Geul met een muur aan de westkant en in vieren gedeeld door een padenkruis. Ten noorden van het kasteelcomplex staat de gedeeltelijk met laanbomen beplante Oostergats ingetekend. De Oostergats was een doorlopende weg tussen de Sint Pieter (Sint Peter) en Schin op Geul. Vanaf de Sint Pieter liep ook een weg noordelijker, de in oudere bronnen beschreven 'Groene Gracht', die zich op een gegeven moment in drie splitst: noordoost richting de Heekerbeek, oost als voetpad richting hoeve Euverum en de Goudsberg, en zuidoost naar de Schaesberg en de Kluis (*hermitage*).

Ten oosten van het kasteel is een brug aangegeven, die een verbinding maakt met de beemden. Ten zuiden van de Geul lagen de beemden, de hooilanden, waar ook de eerder genoemde vijvers duidelijk herkenbaar aanwezig zijn. Via een kleine, kronkelige waterloop stond het vijvercomplex in verbinding met de Geul. Dwars door de beemden liep een voetpad vanaf Valkenburg naar kasteel Schaloen en Oud-Valkenburg. De beemden waren op sommige plekken begrensd door groene afscheidingen, wellicht bomenrijen met wilg en populier. Ten noorden van de Oostergats, op de hellingen, lagen de boomgaarden (op de 1764-1771 kaart beige ingetekend met 'V'), de akkerlanden ('T') en het Wyngaatsbosch. Tussen de Kluis (*hermitage*) en de Goudsberg lag nog een langgerekt bos; thans een belangrijk bronnenbos. De kaarten geven het landschap weer dat we ook in zeventiende- en achttiende-eeuwse landmetingen zagen.

⁵¹ Notten, 1982, 5.

⁵² R. Coumans, 'Sjinse connectie: Behoud door vermaak', in *Ad Golam* 2 (2012) 4-16.

⁵³ Ibidem.

Detail van de militair-topografische kaart van de Österreichische Niederlande, 1764-1771 (voorloper van de zogenaamde Ferrariskaart, zie hieronder). Bron: www.mapire.eu

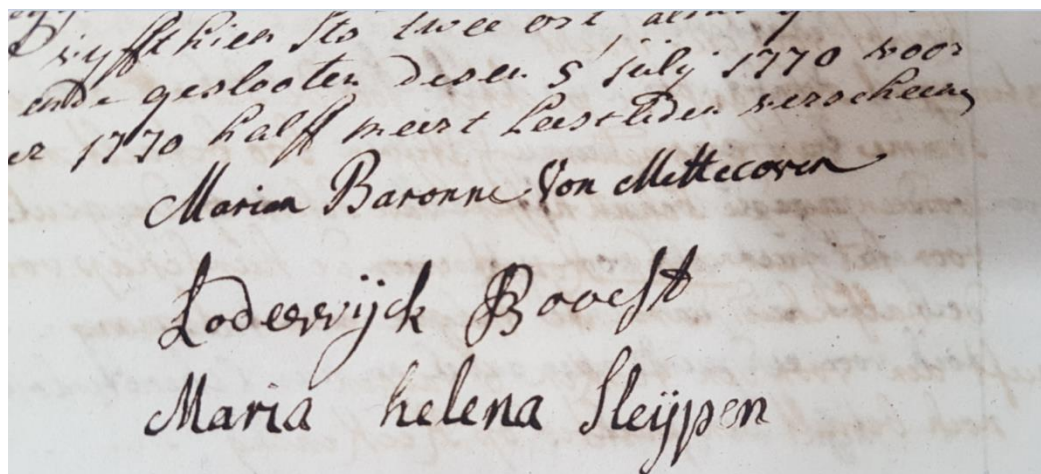

Detail van de militair-topografische kaart van de Österreichische Niederlande, 1764-1771 (voorloper van de zogenaamde Ferrariskaart, zie hieronder). Bron: www.mapire.eu

Ferrariskaart: kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden en het Prinsbisdom Luik, 1771-1777. De omliggende gebieden werden niet ingetekend. Bron: KBR (Koninklijke Bibliotheek/ Bibliothèque Royale), België.

de economische kant van het landgoed, maar ook over sociale relaties. Het register vertelt onder meer waar men materialen haalde voor onderhoud van de hoeve, en welke ambachtslieden werden ingehuurd. Ambachtslieden die meestal anoniem blijven in historische studies worden dankzij dit document voor het eerst in connectie met Oost gebracht. Voor historisch onderzoek een schat aan informatie; we zullen ons hier beperken tot de meest opvallende zaken. Daarbij is het interessant te melden dat Maria Anna van Mettecoven de registratie in het Nederlands bijhield en haar echtgenoot Walter Nicolaas van Mettecoven sporadisch in het Frans zaken toevoegde en de registratie overnam na haar overlijden in 1789.

Tussen 1766 en 1772 werd de hoeve gepacht door Lodewijk Boest en Maria Helena Sleijpen. Bron: RHCL, 16.0538, doc. 391.

Enkele interessante bevindingen uit dit register. Tussen 1765 en 1772 waren Lodewijk Boest en Maria Helena Sleijpen de pachters. Uit het register blijkt dat Lodewijk Boest jaarlijks 'een levend vercken' van 180 pond zwaar moest leveren. Als het varken minder woog, betaalde de pachter 5 stuiver per pond, woog het zwaarder dan ontving de pachter 5 stuiver per pond (NB: 20 stuivers was 1 gulden waard).

Uit het register blijkt ook dat de pachter vaak vrachten haalde met zijn kar. Kolen, kalk, *kemb* (vlas voor touw), steengruis, stenen en blauwe steen uit Maastricht, meel van Ter Worm, kalk uit Bernouw/ Berneau (B). In 1676 haalde Boest voor Van Mettecoven 180 busselen winterstro in Houthem en 192 busselen winterstro in Valkenburg, voor het bijvoeren van vee. Er werd opvallend veel kolen gehaald, voor het stoken van kasteel Oost. Het steengruis diende waarschijnlijk voor wegonderhoud en de kalk voor het akkerland. Het register noemt peren-, appel- en notenbomen in de wei bij de Groene Gracht.

Er moest tol en weggeld betaald worden. De 'bagage waegen' van Opleeuw was blijkbaar breder dan gebruikelijk in Maastricht, waardoor men extra tol diende te betalen. Ook bracht Boest in de jaren 1766-1772 de kasteelheer en diens vrouw wel eens naar diverse steden en dorpen in wat we nu de Euregio noemen: Maastricht, St. Gerlach, Geilenkirchen (D), Aubel (B), en natuurlijk naar kasteel Opleeuw, dat ook in bezit was van de familie. Volgens Huygen was kasteel Oost sinds 1763 geleidelijk in verval geraakt, mogelijk door een brand.⁵⁴ Waar Huygen zich op baseert, is niet duidelijk. Uit bovenstaande pachtregisters is wel gebleken dat het echtpaar Van Mettecoven in de jaren 1760 en 1770 niet vaak maar wel regelmatig op Oost kwam, en van daaruit naar steden en dorpen in de wijde omgeving reisde.

De nieuwe pachter in 1772 werd Anthoen de Lahaije, die ruim 74 bunder land pachtte bij de hoeve Euverem. Ook hij had vrachten⁵⁵ naar Maastricht, maar ook andere plaatsen als Voerendaal, Hulsberg, Schimmert, Spaubeek, Vilt, Geulhem en Bütgenbach (D). De wagen werd onder meer gebruikt om 'boshout' te halen uit het zogeheten Correbosch, gelegen tussen Overhem en de Kluis, en voor 837 mergelblokken tussen 1772 en 1782 uit 'Zibber en Valkenburgerberg'.

Uit het pachtboek blijkt dat in 1774 werd gewerkt aan de hoeve. Er werd meer dan 137 gulden betaald aan een zekere Gerrard Claessen voor in totaal circa 290 'denne-plancken', aan een zekere Matthijs Prevoo werd 55 gulden betaald voor 184 savelblokken (mergelblokken uit de Sibbergroeve) en Servaes Leunissen ontving 145 gulden voor het 'metsen der kaemer op Overhem' en voor 'reparatie aen den peerdestall'. Ook in 1775, 1776 en 1777 werd aan de hoeve gewerkt. Leunissen werkte in 1777 maar liefst 74 dagen aan de hoeve; en al die dagen verbleef hij op Euverem. Er werden latten gehaald bij Machiel Plumaekers op 'den hoff' in Voerendaal en zo'n 1350

⁵⁴ Huygen, 1951, 70.

⁵⁵ In 1775 betaalde De Lahaije voor 105 karren vracht.

latnagels gekocht. Mergelblokken, hout, touw, cement en andere materialen werden gekocht. Twaalf karren zand werden gehaald 'tot het maecken der nieuwe kamer op Overhem'. Aan de hoeve, op beide bovenstaande kaarten aangegeven als een carré-boerderij, werd een nieuwe kamer toegevoegd. Er werd ook een 'koijs krübben' (een voerbak voor koeien) en een nieuwe schuur gemaakt, en een 'strijde deker' (Johannes Koolen van Sibbe) werd ingehuurd voor een nieuw strooien dak. Ook werden dakdekkers ingehuurd, een zekere Peter Lenckens en zijn broer. In 1778 werd de kamer gepleisterd door 'den pläster Johannes Herbergs'. Het daaropvolgende jaar moest 'den glaazenmaeker' twee vensters repareren die door 'den wint gebrooken waeren'. De Lahaije investeerde enorm in het verbeteren en verfraaien van hoeve Euverem. Helaas blijkt uit het register niet wat er precies werd gedaan of hoe de nieuwe kamer er uitzag. Wellicht zou bouwhistorisch onderzoek daar helderheid over kunnen geven. Maar De Lahaije bleef investeren. Een nieuwe stenen voerbak voor de varkens, een vier meter lange voerbak voor de paarden, een nieuwe schouw voor 'die kaemer' en een bakoven met '90 roode steenen' (1781).

Werkzaamheden aan kasteel en omgeving

Het register noemt ook reparaties aan kasteel Oost en directe omgeving. In 1775 werd klei en steengruis aangeschaft voor 'de nieuwe brugge op de Geul'. In 1776 haalde de pachter 61 karren 'pott aerde voor het maecken der fonteyne'. En een zekere Christian Frijns werd zo'n 16 dagen ingehuurd als dagdekker op Oost. In 1778 werd hout gebruikt voor 'gevaren aan de Geul om te batten' (houten bepaling om erosie tegen te gaan). In 1782 zien we voor het eerst werkzaamheden aan de tuin. Acht karren mest worden gebruikt voor de 'gaerten'. En in de jaren 1783 en 1784 werd melding gemaakt van 'duijven tot oost'.

Overigens valt op dat ten tijde van De Lahaije als pachter dat hij niet de familie naar andere steden en dorpen hoefde te brengen. Wel bracht hij zelf af en toe een bezoek aan Opleeuw om boter, tarwe en andere opbrengsten te brengen. Bijvoorbeeld het jaarlijks leveren van 62 pond boter ('om te smelten') voor Opleeuw, hetgeen suggereert dat de familie destijds (grotendeels) op kasteel Opleeuw woonde en afwezig was van Oost.

Uit het register kunnen we lezen dat in 1780 de kapellaan zeven dagen op Oost verbleef, wellicht als gast van de familie. Het paard van de kapellaan werd op Euverem gestald. Ook wordt geregeld gemeld dat een paard van Opleeuw gestald werd op Euverem, een teken dat de kasteelheer op Oost was, van enkele dagen tot enkele weken. In 1783 schrijft Anna Maria van Mettecoven letterlijk over 'mijne absentie'. In haar afwezigheid zorgde de pachter ook voor werkzaamheden op het kasteel, zoals hierboven al gemeld is. Hij betaalde aan een zekere Malchair uit Maastricht 54 guldens voor '3600 leijen voor het kasteel van Oost' en kocht hij nagels voor een poort (1785). In 1788 werden wederom bij Malchair leijen gekocht voor Oost. Weliswaar verbleef de familie Van Mettecoven nauwelijks op Oost, het valt te betwijfelen of het tussen 1765 en 1790 bouwvallig was, zoals Huyghen, en ook andere studies, heeft beweerd.

Na het overlijden van de barones in 1789 werd het pachtregister bijgehouden door haar echtgenoot, in het Frans. 'Maçon de Fauquemont' Peter Lemmens werkte op Oost en tevens op Euverem. In 1791 werd het pachtcontract van De Lahaije opgezegd en werd een nieuw pachtcontract opgesteld. Nieuwe pachter werd Joannes Jacobs, 'cultivateur en pagter van hof Overheim'. Jacobs woonde sinds 1792 op Euverem met zijn vrouw, Anna Gielen, vijf dochters, acht knechten of domestieken.⁵⁶

Pachtcontract van Euverem, 1792

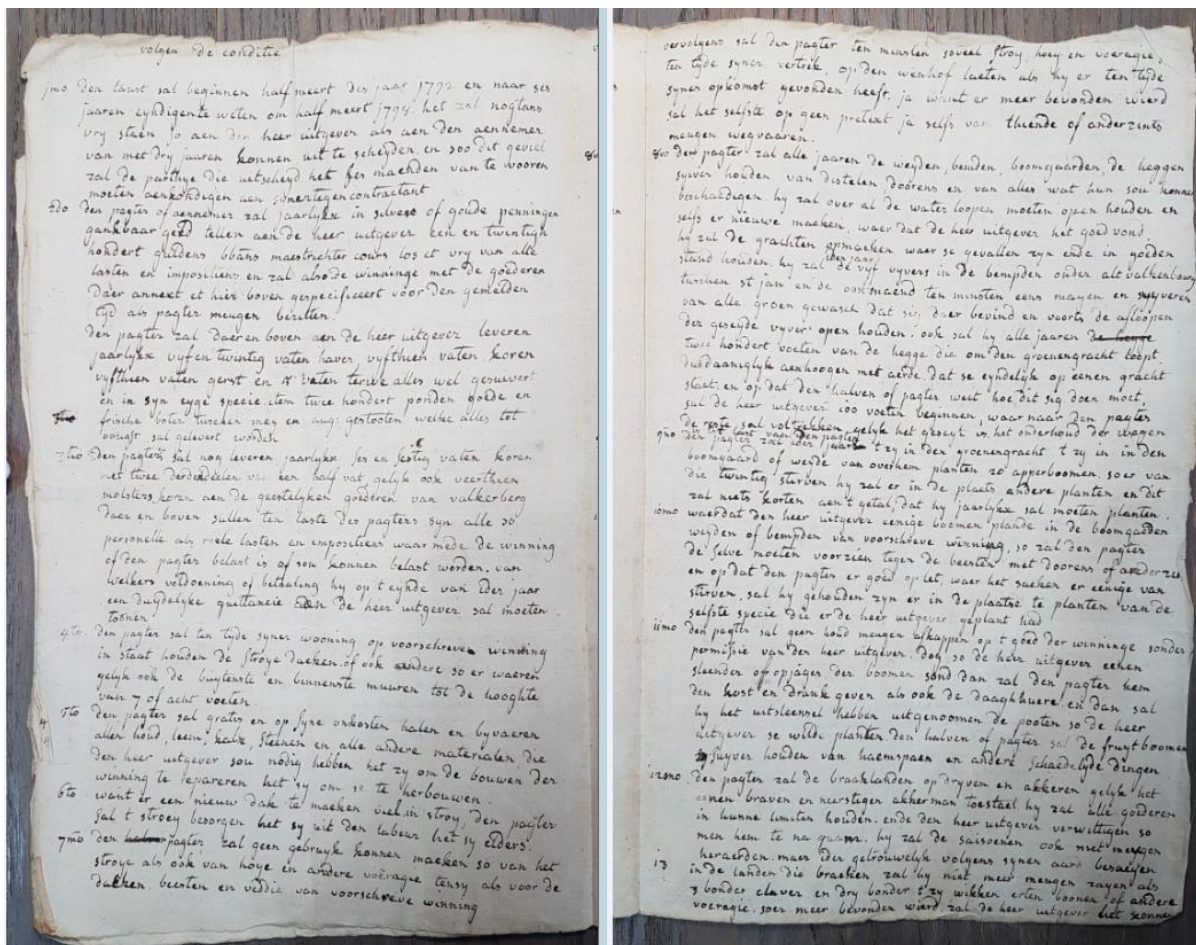
Een fascinerend document is het pachtcontract uit 1792,⁵⁷ dat een overzicht geeft van de (braakliggende) akkerlanden, boomgaarden en weiden die destijds tot de hoeve behoorden:

- Diverse braaklanden, genaamd: 'den kalkoven', 'aen 't alvermannekens gat', 'den Scaetsberg', 'rontom de weyde van overhem', 'aan den nieuwe bosch van de heer van Schaloen', 'boven de hermitagie', 'boven het proostey land den weg van Walem daar door lopende', 'op 't hooft van den Groenengracht', 'bij den Goudsberg', 'de oude koeie weide', 'een stuk te Walem in den kamp', 'achter den correbosch'. In totaal: 53 bunder, 2 grote roeden, 17 kleine roeden.
- Hoven en boomgaarden: 'bij de winninge van Overhem' (= de hoeve/ woning), 'den Groenengracht', 'de weyde van Overhem'. In totaal: 5 bunder, 13 grote roeden
- Bij de boomgaard van de hoeve lag een weide van 3 bunder

⁵⁶ Voor meer informatie, zie: F. Weusten en M. Brouwers, 'Wie woonde waar, deel 9', in *Periodiek Heemkunde Sjin. Periodiek 11* (1995) 1-8.

⁵⁷ RHCL, 16.0538, doc. 393, *Lijst van landerijen, boomgaarden en weiden, met hun afmeting, behorende tot de hoeve Overhem*.

- Beemden: 'een bempdecken achter de weyde van Overhem', 'een bempdecken onder Aldvalckenborg', 'de rossmolen'. In totaal: 5 bunder, 7 grote roeden, 18 kleine roeden
- De 'winninge' (woning) van Overhem: 3 grote roeden.

Twee pagina's uit het pachtcontract van 1792. Bron: RHCL, 16.0538, doc. 393.

Het pachtcontract was lang en gedetailleerd, en zeer interessant om in grote lijnen hier op te nemen. Het vertelt ons namelijk veel over de wijze van agrarisch grondgebruik op Euverem, maar ook over de relatie tussen kasteelheer en pachter.

1. De pacht zou beginnen half maart 1792 en eindigen half maart 1798. Periodes van zes jaar waren zeer gebruikelijk bij pacht.
2. De pachter diende jaarlijks 2100 guldens te betalen. Verder diende de pachter jaarlijks 25 vaten haver, 15 vaten koren, 15 vaten gerst en 5 vaten tarwe te leveren aan de kasteelheer, alsmede 200 pond 'goede en frische boter tussen mey en aug'.
3. De pachter moest jaarlijks ook nog 66 vaten koren en veertien 'molster' (scheploon voor de molenaar) koren aan de geestelijke goederen van Valkenburg leveren. De pachter moest alle personele en reële lasten van de hoeve Euverem betalen, en elk jaar een kwitantie aan de kasteelheer tonen. Oftewel, hij moest de belasting aan de heer van Schin op Geul betalen.
4. De pachter diende het strooien dak van de hoeve goed te onderhouden.
5. De pachter moest gratis, en op zijn kosten, halen en bewaren: hout, leem, kalk, stenen en andere materialen, die de kasteelheer nodig zou kunnen hebben om de hoeve te repareren of te herbouwen.
6. Indien een nieuw dak gemaakt moest worden, diende de pachter het stro te regelen.
7. De pachter mocht stro en hooi alleen gebruiken voor het dak en voor het voeren van de beesten. Bij vertrek moest er evenveel 'stroy, hoey en voeragie' zijn als bij aankomst op Euverum.
8. De pachter diende elk jaar de weiden, beemden, boomgaarden en heggen 'suyver houden van distelen, doorens en van alles wat sou kunnen beschadigen'. Hij zou ook de waterlopen moeten onderhouden, en desgewenst nieuwe maken voor de heer. De pachter moest de grachten repareren en onderhouden, en elke vijf jaar de vijvers in de beemden maaien en

- van 'alle groen gewasch' ontdoen, zodat de vijvers open bleven. De pachter moest elk jaar 'twee hondert voeten van de hegge' om de Groene Gracht ophogen met aarde, zodat de heg op een 'gracht' (wal) zou staan. Als nodig zou de kasteelheer voordoen hoe dit gedaan moest worden. Ook moest de pachter de wegen op het landgoed onderhouden.
9. De pachter moest elk jaar 20 appelbomen planten in de boomgaard bij de Groene Gracht of bij Euverem.
 10. Als de kasteelheer besloot bomen te planten in de boomgaarden, weiden of beemden bij Euverem, moest de pachter zorgen voor bescherming tegen beesten door middel van doornstruiken.
 11. De pachter mocht geen hout kappen zonder toestemming van de kasteelheer.
 12. De pachter moest alle goederen 'in hunne limiten houden', oftewel de bezitsgrens respecteren.
 13. In de braakliggende landen mocht hij maximaal 3 bunder claver en 3 bunder erwten, bonen of ander voer. De pachter mocht niet meer, niet minder wintervruchten zaaien als dat er bij aankomst gemeten. NB: zoals in 1750 en 1772 is gedaan door Akkermans en Schoenmaeckers.
 14. De pachter mocht geen 'vremde landeryen' aannemen zonder toestemming. Hij mocht geen geiten houden, behalve in de stal. En er mochten geen schapen grazen op de 'gebranden aarde, den scaetsberg, de ooster weyde, de oude koyeweyde en andere inculte gronden so se geplant zijn'.
 15. Als de heer hout, stenen, kalk, 'scalien' (leien) of andere materialen nodig zou hebben voor het 'casteel van Oost' of voor de bijgebouwen, dan diende de pachter een derde deel van die materialen gratis en op zijn kosten te halen.
 16. Als de heer op Oost aanwezig was, diende de pachter gratis en op zijn kosten te halen: een derde deel van kolengruis en hout, nodig om te branden.
 17. Als de heer 'eenige batten moeste maeken om de ravagiens van den Geul te stukken', oftewel als men moest de verwoestende kracht van de Geul tegengaan met 'batten': rijen eikenhouten palen die diende als bescherming tegen erosie. Daarbij worden specifieke plekken genoemd waar erosie een probleem was: 'de groote weyde van Oost' (wat nu de tuin is ten zuiden van het kasteel), en 'andere weyden en bempden'. In het geval van erosie diende de pachter gratis arbeid te leveren met 'syne karre wel aangespannen' om te helpen om de batten te maken, zij het met hout, met stenen of andere materiaal.
 18. Als de heer op Oost was 'ten tijde van de claver', dan moest de pachter vijf grote vierkante roeden van de beste klaver aanwijzen 'om er van te genieten so lang hij er sig ophoud'. Het is niet heel duidelijk waar de klaver voor bedoeld was. Meest voor de hand liggende is dat het voor het paard van de kasteelheer was.
 19. De pachter diende jaarlijks nog 'een corwee doen met synen wagen'. De kasteelheer bepaalde de locatie, maar het zou niet verder zijn dan Opleeuw in Belgisch Limburg, waarvan Walter Nicolaas van Mettecoven ook heer was.
 20. Mocht de kasteelheer andere vrachten nodig hebben, die de pachter zou doen, dan zou hij dagelijks zo veel guldens ontvangen als dat er paarden nodig zijn voor het trekken van de kar.
 21. Als de kasteelheer besloot werklieden 'kost en drank' te geven, was het de taak van de pachter om dit te regelen, oftewel onderdak te bieden op de hoeve Euverem voor deze werklieden. Als compensatie zou de pachter dagelijks 1 schilling ontvangen per persoon.
 22. Mocht door hagel, gedierte of andere plagen ('waer van God ons behoede') de 'vrugten van het land' vernietigd worden en het is onmogelijk deze vernielde vruchten te vervangen, dan zal de pachter voor elke bunder vernietigde wintervruchten 30 guldens minder betalen aan pacht, en voor een bunder zomervruchten 25 guldens minder.
 23. Als er een brand (plagen 'waer van God ons behoede') het gebouw van Euverem zou vernielen, en dit veroorzaakt zou zijn door de pachter of een van zijn 'domestiken', knechten, dan moest de pachter alle schade vergoeden.
 24. Als er enige bunder land van Overhem naar Oost zouden gaan, moest een zesde deel van de uitgaande landen in de vorm van stro of mest overgedragen worden.
 25. Ten slotte, de pachter diende alle voorschreven afspraken 'stiptelijk' nakomen. Als de pachter de afspraken niet zou nakomen, dan zou de kasteelheer de pachter opdragen onderhoud en werk uit te voeren. Alle onkosten van pachtcedullen, registratie etc. moesten betaald worden door de pachter, 'tot versekering des heere uitgever'.

Alles bij elkaar was het pachtcontract een lange lijst van verplichtingen, en enkele rechten.

Afschaffing van heerlijke rechten

In 1795 werd het Land van Valkenburg ingelijfd bij Frankrijk, als onderdeel van het departement Nedermaas (1795-1814). Het resulteerde onder meer in de afschaffing van de eeuwenoude heerlijke rechten, die de eigenaren van Oost (en de heerlijkheid Strucht) hadden. 1795 zag de afschaffing van de uitoefening van bestuursgezag, in 1798 werden ook het vis- en jachtrecht afgeschaft. Het bezit van een heerlijkheid, die nu veel minder inkomsten en privileges opbracht, werd daardoor minder aantrekkelijk.

In 1796 overleed Walter Nicolaas baron van Mettecoven en gingen zijn bezittingen over op zijn oudste dochter Maria Anna Carolina Maximiliane, die in 1798 huwde met Frederik Felix Eugène baron van Woelmont van Brumagne (1769-1829). De familie De Woelmont was in 1699 verheven in de adelstand in de Belgische provincie Namen. In de Oostenrijkse tijd was Frederik Felix officier bij de karabiniers van Saksen-Teschen. Het echtpaar woonde niet op Oost, maar in Namen. In 1799 werd hun zoon Lodewijk Alexander Alfons de Woelmont d'Opleeuw (1799-1856) geboren. Maria Anna overleed in 1800.

Kasteel Oost, een van de kleinere bezittingen van de familie De Woelmont, werd in eerste instantie verhuurd en uiteindelijk verkocht. De 'Lieste der inwouders binnen de gemeynte Schin op Geul', in 1799 opgesteld door J. Quax, meldde als bewoners van het kasteel: Max. de la Croix, kapelaan van het kasteel, met zijn tuinman Franciscus Smeets, kokkin Agnes Gilissen en dienstmaagd Maria Agnes Janssen. In 1824 stond Henrica Mechtilda barones de Zegraedt genoteerd als huurster van het landhuis. Zij was de laatste abdis van het adellijk klooster van Sinnick.⁵⁸ Op de bij het kasteel gelegen hoeve (de oostervleugel) stonden genoteerd: Gerardus Arnoldus Pluijmen (pachter sinds 1798), en zijn tweede vrouw Maria Anna Jacquemin. Drie zonen en vier dochters uit het eerste huwelijk (met Maria Catharina Meijers) en twee zonen en twee dochters uit het tweede huwelijk.

Tussen 1803 en 1820 werd onder leiding van Jean Joseph Tranchot het Nederlandse deel van het Rijnland in kaart gebracht, waaronder ook Valkenburg (Fauquemont) en omgeving. Bron: VU Amsterdam.

Grondbezit, 1803-1820

De Tranchotkaart, 1803-1820, geeft enig inzicht in het toenmalige landschap van Oost. Ten opzichte van 1777 (Ferrariskaart) is er relatief weinig veranderd: op de Schaesberg en Oosterberg zien we de gewande en hoeve Euverem, ten zuiden van de Geul liggen de beemden met de visvijvers, begrensd door de doorgaande weg van Valkenburg naar Oud-Valkenburg. In de beemden liep vanaf een van de overgebleven vijvers een waterloopje richting de Geul. Bij Euverem

⁵⁸ Weusten en Brouwers, 1995, 1-8.

liggen enkele boomgaarden. Grootste verandering is de cultivatie van het natte broekgebied ten westen van kasteel Oost tot weilanden met fruitbomen (boomgaarden). Ook ten oosten lagen boomgaarden, waardoor het kasteelcomplex grotendeels omgeven werd door fruitbomen. Aan de zuidkant van het kasteel lagen geometrische tuinen. Op de 'nachzeichnung' is de muur aan de westkant goed herkenbaar. De Oostergats is duidelijk ingetekend, lopend van Sint Pieter naar Schin op Geul. Hoeve Euverem, op de Ferrariskaart nog als carréboerderij ingetekend, is op de Tranchotkaart als U-vormig gebouw gekarteerd.

'Nachzeichnung der Kartenaufnahme der Rheinlande durch Tranchot und von Müffling 1803-1820', blad 74 Valkenburg. Bron: Landesarchiv NRW, <https://www.landesharchiv.nrw.de/>

4.6 Familie De Villers de Pité, c. 1830-1941

Nieuwe eigenaar werd de Belgische jonkheer Louis Libert Guillaume Marie de Villers de Pité (1803-1889). De familie De Villers de Pité was afkomstig uit Luik. Sinds 1816 behoorden familieleden tot de Nederlandse adel. Tussen 1815 en 1830 behoorde Valkenburg en omgeving tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, dat Nederland en België omvatte.

Louis Libert de Villers de Pité

Louis Libert studeerde rechten aan de Universiteit van Luik en in 1827 huwde hij Jeanne Elisabeth Hortense de Pitteurs (1807-1892), met wie hij vijf dochters kreeg: Hortense Elise (1828-1901), Louise Laure (1830-1837), Camille Pauline (1832-1902), Louise Josephine Marie (1836-1896), Gabrielle Alide Josephine Charlotte (Alide, 1846-1941). Louis Libert kreeg in 1842 het predicaat jonkheer. Oudste dochter Hortense trouwde met de uit Ierland afkomstige John Waller de Warren in de kerk van Schin op Geul en woonden op kasteel Oost. Dochter Camille bleef ongehuwd. Louise Josephine huwde in 1857 Frederik baron de Keverberg de Kessel en woonde met haar echtgenoot op kasteel De Keverberg. Jongste dochter Alide huwde in 1872 Karl Freiherr von Schrader; zij zal later in meer detail aan bod komen. Meerdere familieleden, waaronder Louis en Alide, liggen begraven op het kerkhof bij de kerk van Schin op Geul. Louise Josephine ligt begraven op de Cauberg.

Louis Libert was een aanhanger van de Limburgse separatistische beweging, die in de periode 1831-1848 aanstuurde op aansluiting met België. Hij probeerde nauwe economische banden met België te stimuleren en investeerde in de snel groeiende industrie in België. Hij was in 1843 medeoprichter van het separatistische dagblad *Gazette du Duché de Limbourg*. Bij de definitieve regeling van de Belgische Afscheiding in 1839 koos hij overigens voor het Nederlands staatsburgerschap.⁵⁹ Als grootgrondbezitter had hij veel interesse in landbouw. Sinds de oprichting van de Maatschappij van Landbouw in Limburg in 1849 was hij voorzitter van het hoofdbestuur.⁶⁰

Louis Libert de Villers de Pit . Bron: RKD.

Vanaf 1841 was hij politiek actief. Als vertegenwoordiger van de landelijke stand, district Valkenburg, werd hij lid van de Provinciale Staten van Nederlands Limburg. In 1849 werd hij lid van de Tweede Kamer (voor het kiesdistrict Heerlen), om een jaar later het Tweede Kamerlidmaatschap te verruilen voor dat van de Eerste Kamer (voor Limburg). Hij was dertig jaar lang, tot 1880, lid van de Eerste Kamer. In beide kamers voerde De Villers de Pit  nooit het woord, wellicht omdat hij het Nederlands niet goed beheerste. Buiten de kamer sprak hij altijd in het Frans. Tot 1870 behoorde Villers de Pit  tot het liberale kamp, daarna werd hij aanhanger van de rooms-katholieken en zat hij namens hen nog tien jaar in de kamer.⁶¹ Bij de ontwerpwet tot opheffing van de slavernij in Suriname in 1862 behoorde hij tot een kleine groep Liberalen die tegen stemden, vanwege de hoge kosten die de regeling met zich mee zou brengen voor de staat. De Villers de Pit  werd in 1860 opgenomen in de Belgische Leopoldsorde en in 1874 benoemd tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Omstreeks 1876 werd hij lid van de Commissie van Controle van de Aken-Maastrichtse Spoorweg-Maatschappij en lid van de Raad van Commissarissen van de Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. Wellicht is dit te zien in relatie tot de aanleg van de spoorlijn Aken-Maastricht over zijn grondbezit, zie hieronder. Louis Libert de Villers de Pit  overleed op kasteel Oost op 11 augustus 1889.

Herbouw van Oost

Over het jaar dat De Villers de Pit  eigenaar werd van Oost bestaan verschillende opvattingen. Sommige publicaties noemen 1836 als het jaar dat hij kasteel Oost kocht, echter hij staat al als eigenaar vermeld in het kadaster van 1832. Hylkema Consultants noemen het jaar 1813, Notten en Huygen noemen 1830. Het laatste is meer voor de hand liggend. Mogelijk was het huwelijk met

⁵⁹ H.G. Weinberg, 'Louis de Villers de Pit : Meer dan een 'heethoofdige woelgeest' en 'parlementair zwijger', in: *De Maasgouw* (2014) 104-120; Biografisch Archief PDC via www.parlement.com

⁶⁰ F. Vanmeulebrouk, 'Een zwijgzaam kamerlid: De Villers', in *Periodiek Heemkunde Sj n* (mei 2002) 6-9.

⁶¹ J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914* (2012) 80.

Jeanne Elisabeth de aanleiding om kasteel Oost te herbouwen. In of omstreeks 1830 liet het echtpaar het huis ingrijpend restaureren. De zuidvleugel werd gerenoveerd tot een neoclassicistisch landhuis. In het timpaan liet De Villers de Pité zijn alliantiewapen aanbrengen. De noordvleugel, bij de Oostergats, werd afgebroken, waardoor een U-vormige opzet ontstond. Aan de straatkant kwamen nu twee pilaren met een hekwerk, dat toegang gaf tot de cour. Wanneer de twee leeuwen op de pilaren zijn gemaakt, is onduidelijk, maar mogelijk verwijzen ze naar het alliantiewapen van de familie. Het is goed mogelijk dat mergelblokken van de noordvleugel gebruikt werden voor deze nieuwe entree.

De grotendeels achttiende-eeuwse westelijke vleugel bleef behouden; met een laat zestiende- of vroeg zeventiende-eeuws deel sloot het aan op het hoofdgebouw. In deze tijd zullen kasteel en bijgebouwen de kenmerkende okergele kleur gekregen hebben, zoals op onderstaande afbeelding.⁶² Tekenaar Philipus van Gulpen, staande bij de kasteelruïne op de Heunsberg, was niet bijzonder nauwkeurig met het tekenen. De twee gebouwen, landhuis Oost en het huis Palanka, waren nog het best ingetekend. Het omliggende landschap enigszins schematisch: we zien de weilanden met bomenrijen van populieren en wilgen, we zien de akkers achter Oost. Meer dan dat zijn er geen topografische kenmerken te achterhalen. Het gezin De Villers de Pité woonde niet permanent op Oost, slechts een gedeelte van het jaar, maar het gebouw bleef in goede staat van onderhoud.

*Chateau d'Oost à Mr. le Ches. de Villers de Pithé prise des ruines
vieux Chateau de Fauquemont.*

'Chateau d'Oost à Mr. le Ches. de Villers de Pithé, prise des ruines de vieux chateau de Fauquemont', door Philipus van Gulpen (1792-1862). Bron: Wikiwand.

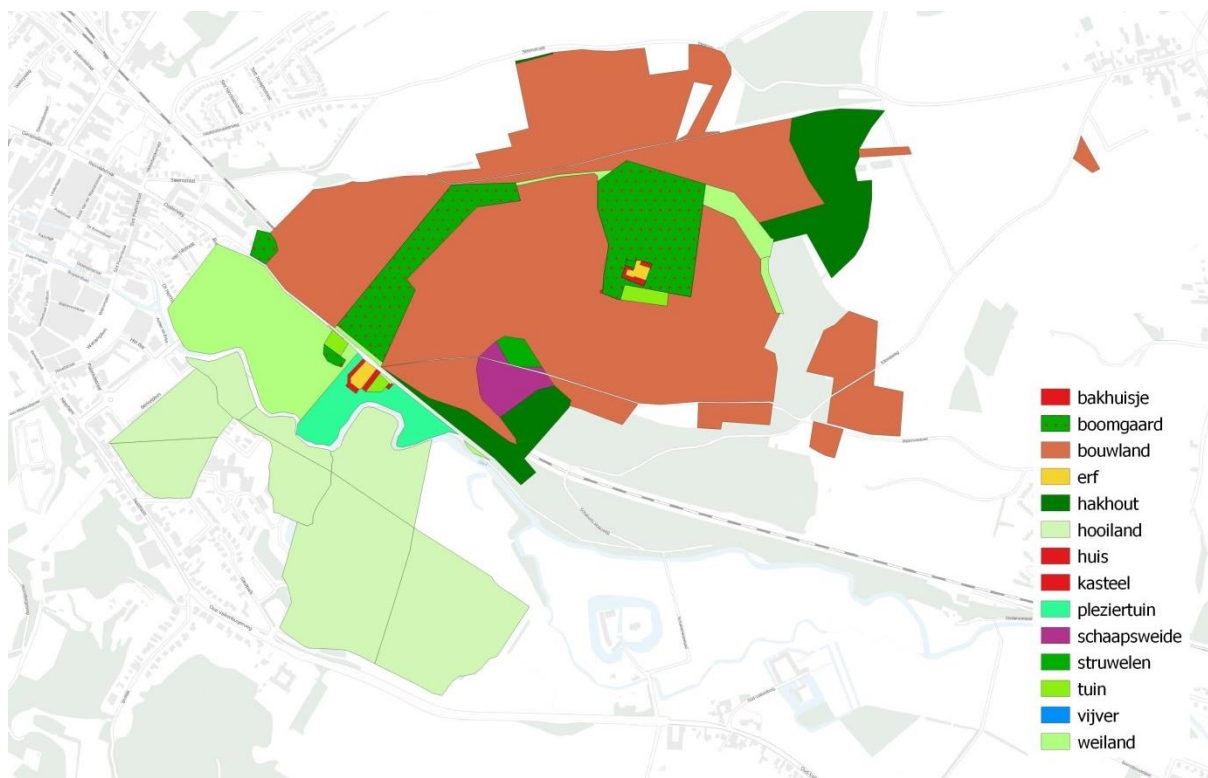

Timpaan met alliantiewapen. Bron: Wikiwand.

⁶² 'Het geele landhuis, dat wij even na het verlaten van Valkenburg aan onze linkerhand aan de overzijde van de Geul zien liggen is het kasteel Oost'. Zie: 'De monumenten van Valkenburg (L.) en omgeving', in: *Oudheidkundig jaarboek, 3e serie van het Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, jrg 9 (1929) 82.

Het herbouwde en gerestaureerde kasteelcomplex van Oost op de kadastrale minuutplan Schin op Geul, sectie B, blad 01 (1832). Bron: RCE.

Grondbezit van L.L. de Villers de Pit , inclusief grondgebruik. Gekarteerd door Gelders Genootschap, op basis van kadastrale minuutplannen Schin op Geul, sectie B, blad 01; Oud-Valkenburg, sectie A, blad 01.

Grondbezit, 1841

De kadastrale opmetingen, gepubliceerd in de *Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel en minuutplans* (1841), tonen een zeer gevarieerd landgoed met hooilanden ten zuiden van de Geul (de beemden), akkers en boomgaarden op de Schaesberg en Oosterberg. Op de Schaesberg lag een schaapsweide begrensd door struwelen en het Wijngaertsbos (de Wiegert). Het landgoed had grotendeels dezelfde omvang en landschappelijke functies sinds de zeventiende eeuw. Grootste wijziging zien we rondom het kasteelcomplex. Volgens de minuutplan was kasteel Oost aan de oost- en zuidzijde omgeven door een 'plasiertuin, vroeger boomgaard'. Grenzend aan het landhuis lag een rechthoekige vijver, die ook al op achttiende-eeuwse kaarten zichtbaar is en genoemd wordt in archiefstukken uit 1667. Hoe deze pleziertuin er uit zag, kunnen we niet achterhalen via het kadaster.

Landschapstuin

De topografische kaarten uit 1842 en 1861 geven ons meer informatie. De tuin bestond uit verschillende onderdelen. Ten oosten van het kasteelcomplex (de locatie van de huidige speeltuin) was een deel, dat via een wandelpad bereikbaar was. In een bocht van de Geul was een rond wandelpad gemaakt, dat aansloot op de Geul en op de Oostergats. Afgaande op de kaart van 1842 lijkt het alsof hier een perk was met bloemen en heesters. Een ander deel van de tuin lag ten zuidwesten van het kasteelcomplex. Voor 1842 moeten de geometrische tuinen zijn veranderd in een klein landschapspark met rondlopende wandelpaden, boomclusters en gazon, waarbij men een weids zicht had over de beemden aan de overkant van de Geul. Langs de Geul staan op de kaart enkele solitaire bomen ingetekend. De zeventiende-eeuwse 'huys wijer' tegen het landhuis aan was gedempt. Op de kaart van 1861 lijkt de muur aan de westkant gesloopt te zijn. Opvallend is dat de 'pleziertuin' geheel beperkt bleef tot dit gedeelte en nooit vergroot is aan de westkant, met uitzondering van een heel klein vierkantje direct naast het kasteelcomplex. De harde scheiding tussen de prachtige tuin en de weilanden aan de westkant bleef lang intact. Ten zuidoosten van het kasteelcomplex is een oude Geularm ingetekend, behorende bij het aangrenzende landgoed Schaloen. In de beemden lag nog maar één vijver van het voormalige grootste vijvercomplex.

Topografische kaart, 1842, door J. de Bester. Het landgoed zo'n 10 jaar voor de aanleg van de spoorlijn. Bron: Nationaal Archief.

Topografische en militaire kaart van Nederland, 1861. De in 1853 geopende spoorlijn Aken-Maastricht is duidelijk ingetekend. Bron: www.mapire.eu

Spoorlijn Aken-Maastricht, 1853

Kooplieden uit Aken en Maastricht begonnen vanaf 1835 met plannen om een spoorverbinding aan te leggen tussen de twee steden, waardoor de Akense industrie verbonden zou worden met het Nederlandse stelsel van waterwegen. De plannen werden verhinderd door de onrustige omstandigheden sinds de Belgische Revolutie van 1830.⁶³ In 1841 werd onder leiding van de industriële Petrus Regout en Winand Clermont een spoorcommissie gevormd. Nadat de plannen in eerste instantie door de Staten Generaal werden afgewezen, werden ze in 1844 gepresenteerd aan particuliere investeerders in Nederland en Duitsland. Met succes. In het daaropvolgende jaar werden de Aken-Maastrichtse Spoorweg-Maatschappij én de Aachen-Maastrichter Eisenbahn-Gesellschaft opgericht. Nadat men het benodigde geld bijeen had gebracht en concessies had verkregen in beide landen, kon men in 1847 beginnen met de aanleg.⁶⁴

Voor de aanleg van de spoorlijn moest de commissie gronden aankopen, vaak van grootgrondbezitters als De Villers de Pit , die in 1851 gronden verkocht. Op korte afstand van het kasteelcomplex moest het spoor over de weg naar Euverem gaan. Er werd een bakstenen spoorwegviaduct gebouwd, vergelijkbaar met het viaduct bij het Oosterbeekse landgoed Mariëndaal. In het contract liet De Villers de Pit  nauwkeurig beschrijven welke afmetingen de spoorwegondergang op Oost moest krijgen.⁶⁵ Het vormde een poort tot hoeve Euverem en de gewanden; een belangrijk economisch onderdeel van het landgoed, dat in zijn bedrijfsvoering niet gehinderd moest worden. De boer van Euverum moest met zijn paard en wagen makkelijk onder het spoor kunnen. De 'poort' of 'tunnel' is een belangwekkend onderdeel van het landgoed geworden. De aanleg van het spoor betekende overigens dat het oude pad van Sint Pieter naar de Schaesberg afgesneden werd. Bij kasteel Schaloen kwam een klein stationnetje met wachtershuisje. In 1853 werd de spoorlijn geopend. Het was op dat moment de derde spoorlijn van Nederland en de eerste internationale spoorverbinding.

⁶³ Pas in 1839 erkende Nederland de Belgische onafhankelijkheid bij het Verdrag van London. In 1843 werd met het Verdrag van Maastricht de grens tussen België en Nederland vastgesteld.

⁶⁴ M. Dreuw, *150 jaar Aken - Maastricht, een spoorgeschiedenis* (2003)

⁶⁵ Coumans, 2012, 12.

38. Spoorbrug in 't Geuldal. ~ Wandelweg naar den Kluizenaar
Spoorlijn Aken-Maastricht werd in 1853 geopend en liep dwars door de landgoederen Oost, Schaloen en Genhoes. Bij Schaloen kwam een klein stationnetje, 'Oud-Valkenburg' geheten, dat waarschijnlijk ook door de heer van Oost en zijn gasten gebruikt werd. Bron: Collectie G. Willems.

Wandelingen in het Geuldal

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het steeds populairder om te wandelen. Kastelen en landgoederen waren favoriete plekken. Een van de meest beroemde negentiende-eeuwse wandelaars was dominee Jacobus Craandijk. Hij noemde Oost 'een nieuw, sierlijk gebouw te midden van welig plantsoen gelegen'. Craandijk noteerde Oost 'met zijn groot voorplein en zijn ruime stalgebouwen'. Verder:

't Is hier niet het bergland in zijne woeste, indrukwekkende gedaante, zooals wij het zagen in het ravijn, dat van de Sibbener hoogte afdaalt; hier openbaart het al den rijkdom van het vruchtbaar golvend terrein. Langs de zijden van de bergketen klimt de digte boschgordel omhoog, terwijl in de openingen het frissche gras de hellingen bedekt, op wier fluweelgroen de schaapskudde weidt, en naarmate wij ons van de heuvelreeks verwijderen, verbreedt zich de vruchtbare vallei met haar rijke beemden, door boschjes en lanen afgewisseld. Allengs nadert de weg de rivier. Weldra zien wij haar kronkelen door de velden. Een groote weide strekt zich uit langs haar' zoom; de hooge toppen der populieren wiegelen door het koeltje.⁶⁶

Hij adviseerde de fitte wandelaar door te lopen vanaf Oost:

volg dan den loop der Geule nog wat opwaarts. Hier ziet gij het lustige riviertje in al zijn bekoorlijkheid, schuimend tusschen de rotsklompen zich wringend, in kleine watervallen zich neerstortend van de steenbrokken, die zijn' weg versperren. En naarmate het bergpad langs den oever hooger klimt, wint het in trotschheid en verhevenheid. Indrukwekkende steenmassa's rijzen op, overschaduwd door het hout, dat in de spleten wortelt en in groene boogen welft boven uw hoofd. Op de hooge bouwlanden nevens en boven ons groeit het koren of snijdt reeds de zicht door de halmen. Diep beneden, aan den zoom van 't riviertje, rijzen kloeke populieren, en aan den overkant strekken weilanden zich uit, met elzen en wilgen omzoomd.

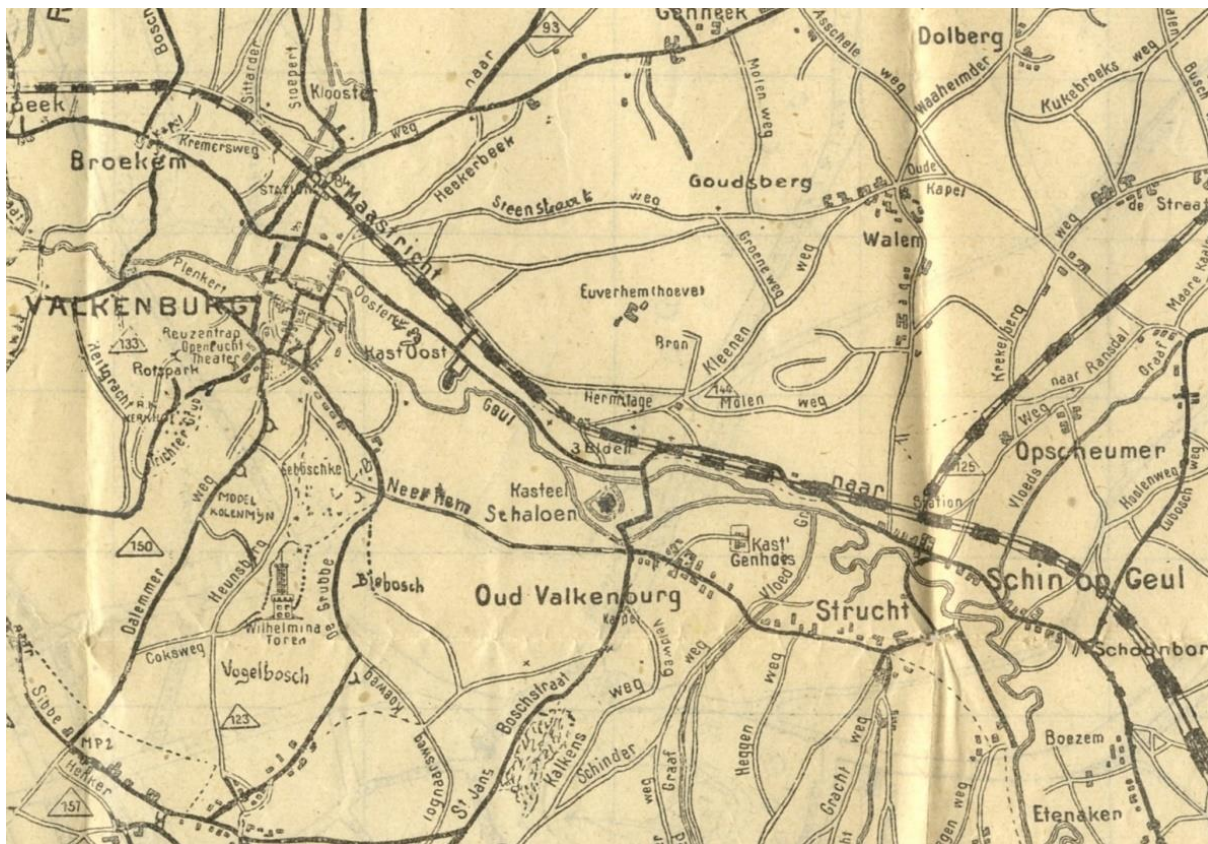
In 1898 schreef H. Witte een wandelgids voor het Geuldal in en rondom Valkenburg. Over Oost was hij niet zeer enthousiast.

Ons trekt het met zijn eenvormige gebouwen niet bijzonder aan; veel meer boeit ons de schoone natuur om ons heen. Toch blijven we een oogenblik voor den ingang staan. Een oogenblik slechts, want wat we zien is zeker niet geschikt om ons bijzonder aan te trekken. Het groote voorplein maakt op ons den indruk van onbewoond, van verlatenheid, en toch verzekert men ons dat het kasteel wel degelijk bewoond wordt. Niets, hoegenaamd niets dat het oog aangenaam aandoet. Het groote gazon is niet of slecht onderhouden en van bloemen of bloemperken is geen sprake. Onkruid in de paden en daaromheen, onkruid ook bij den ingang. Hoe is het mogelijk, vragen wij ons af, dat zulk een idyllische

⁶⁶ J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Deel 2* (1876) 340-341, 345-346.

natuur zoo weinig invloed uitoefent op den schoonheidszin. Met niet heel veel kosten maar met goede zorg kon dat ruime voorplein den eentonigen indruk van het gebouw in een aantrekkelijken veranderen, en aan het geheel een riant aanzien geven.⁶⁷

Witte noemt ook de weg vanaf Oost naar de Schaesberg: 'door de spoorwegviaduct en daarna onmiddellijk rechtsaf gaande, een zich tusschen korenvelden slingerend voetpad, tegen de daar slechts flauw hellende zuidelijke berghelling te volgen. Deze weg is wel gemakkelijk, maar bij warm, vooral zonnig weder niet zeer aan te raden'. De schrijver koos een andere weg. Vanaf kasteel Oost volgde hij 'de notenlaan' met 'een zeer aantrekkelijk perspectief' waar 'licht en donker zich [...] op hoogst schilderachtige wijze afwisselen'. Hij beschreef een deel van de Oostergats, vanaf de ingang van het kasteel tot de St. Jansput, die destijds blijkbaar met 'jonge noteboomen' was beplant. Tijdens zijn wandeling kwam Witte ook bij de nieuwe spoorlijn: '... we zien ons hier plotseling in onze wandeling gestuit, door niets minder dan een zeer breeden en diepen hollen weg, die in de berghelling voor den spoorweg werd uitgegraven. [...] aan den rand die diepte ligt een smal pad, in de richting van een brug over den spoorweg, waarbij een wachtershuisje staat.' De cultuurhistorische analyse van Schaloen zal hier dieper op ingaan.

Wandelkaart voor Valkenburg, Meerssen, Houthem, Gulpen en omstreken, behorende bij de laatste officiële geïllustreerde Gids voor Valkenburg, Geul, Gulp en Maasdal. Uitgave van Joseph Crolla, 22^e editie. Bron: Collectie E. Storms-Smeets.

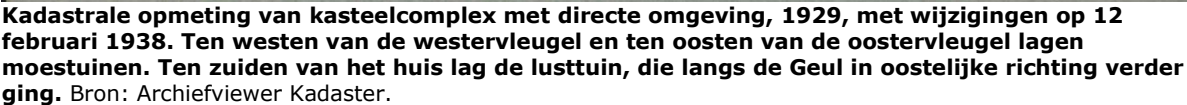
De beroemde Valkenburger Th. Dorren merkte in 1912 op: 'La position de la maison de Oost et la ferme appelée Reuvrem [Euverum] éloignés de la commune [de Fauquemont] de cent cinquante mètres'. En hoewel het officieel onder Schin op Geul viel, hadden volgens Dorren de bewoners van Oost geen connectie met de inwoners van Schin, maar wel met het nabijgelegen Valkenburg.⁶⁸

⁶⁷ H. Witte, *Het Geuldal. In en om Valkenburg. Wandelgids voor Valkenburg's omstreken* (1898) 55.

⁶⁸ *De Maasgouw; Orgaan voor Limburgsche Geschiedenis, Taal- en Letterkunde*, jrg. 34, 1912 (29), no 3

Alide von Schrader, n e De Villers de Pit . Bron: Collectie Franz Josef Graf Beissel von Gymnich jun., Satzvey.

Alide barones von Schrader-De Villers de Pit 

Het meest kleurrijke familielid was waarschijnlijk de jongste dochter, Alide. Zij trouwde op 26 november 1872 in Berlijn met Karl Ernst Adolf Freiherr von Schrader (1848-1896), heer van Kulpin en G ldenitz, erfheer van Bliestorf en Grinau (allen gelegen binnen het hertogdom Lauenburg). Bij hun huwelijksfeest op Oost kwam zo veel adel om de bruiloft te vieren, dat er niet genoeg kamers waren in de Valkenburgse hotels. Familie Von Schrader was grootgrondbezitter in Schleswig-Holstein (D).

Het echtpaar ging in Berlijn wonen, waar hij vanaf 1884 als kamerheer en ceremoniemeester verbonden was aan het Duitse keizerlijke hof. Vervolgens werd Alida hofdame in dienst bij drie opeenvolgende keizers: Wilhelm I (1797-1888), Frederik III (1831-1888) en Wilhelm II (1859-1941). De zogeheten 'Kotze-Aff re', een seksschandaal aan het Duitse keizerhof waarbij Von Schrader marginaal bij betrokken was, leidde tot een duel tussen Von Schrader en hofceremoniemeester Leberecht von Kotze (1850-1920), waarbij Von Schrader om het leven kwam. Het echtpaar had drie kinderen gekregen: Friedrich Franz Ludwig Adolf (Fritz, 1874-1949), Alide Eleonore Hortense (Lita, 1876-c.1896) en Hélène Konstance Hermance Hortense Marie (Hélène, 1882-1982).

Zoon Fritz bezorgde zijn moeder veel kopzorgen. Verslaafd aan drank en gokken verbraste hij een heel vermogen. Als enige van de familie was hij een Hitler-aanhanger. Hij stierf eenzaam en verarmd, verstoten door zijn familie, in het kapotgebombardeerde Aken. Dochter Lita stierf op 20-jarige leeftijd aan tyfus.⁶⁹ Jongste dochter Hélène trouwde in 1911 op kasteel Oost met Max graaf Wolff Metternich zur Gracht.

Karl Ernst en Alide von Schrader. Bron: www.bliestorf.de

Na het overlijden van haar echtgenoot besloot Alide op kasteel Oost te gaan wonen. Aangezien haar broer reeds overleden was en haar drie zussen geen kinderen hadden, besloot de familie dat Alide er mocht wonen en het vruchtgebruik van landgoed Oost kreeg.⁷⁰ Ze stond bekend als 'een vriendelijke oude freule, befaamd om de vorstelijke diners die zij van tijd tot tijd geeft'.⁷¹ Alide was bevriend met adellijke grootgrondbezitters in heel Limburg, zoals de familie Wehry (Villa Dersaborg in Valkenburg), familie Ruys de Beerenbrouck (kasteel Wolfrath, Born), familie de Marchant et d'Ansembourg (kastelen en landgoederen Amstenrade, Rivieren, Neubourg, Ravensbosch, Crassenstein), familie Startz-Cassalette (kasteel Den Halder, Valkenburg) en familie De Lo  (kasteel

⁶⁹ L. Heynens, *Geconfisqueerd als 'vijandelijk vermogen'. Het 'dossier' Limburgse kastelen* (2013) 67-68; Notten, 1982, 8-9.

⁷⁰ Uit deze tijd zijn nauwelijks archiefstukken bekend. Het is goed mogelijk dat deze bij de nazaten op Schloss Satzvey liggen, maar gezien de huidige coronacrisis is dat nu niet te achterhalen.

⁷¹ F. Vanmeulebrouk, 'Een vriendelijke oude freule', in: *Periodiek Heemkunde Sjin* (2002) 3-6.

Mheer in Mheer). In 1915 bracht prins Hendrik, echtgenoot van Konninging Wilhelmina, een bezoek aan kasteel Oost.⁷²

Wonen op kasteel Oost

Alide von Schrader was sinds 1896 vruchtgebruiker van landgoed Oost en woonde er tot haar dood in 1941. Mogelijk bracht Alide vanaf Berlijn haar eigen meubelen mee. In ieder geval werden in 1901 'deftige meubelen' te koop aangeboden: fauteuills, tafels, canapé's, kasten, commode, stoelen met rooden peluche, gebourieerde en andere kachels, cuisinière, raamgarnituren, loopers, karpetten, vuurscherm, matrassen; fijne sèvre pocalein, glas- en aardewerk, centrifuge, al de keuken en keldergereedschappen, vleeschblok enz. enz.⁷³

Via de krant werden in de loop der jaren veel meer spullen te koop aangeboden: zwaar hout (eiken, Canadese populier, essen, etc.), brandhout, slaghout en hakhout (staande in de Kalkhof, de Oosterberg, Schaesberg, Ronde-bosch, St. Jansput en het Korrebosch), aardappelen, hooi, melkschapen, rijpaarden, zelfs een motor en een 'mooie landauer met gummibanden'. Opmerkelijk is de verkoop van ruim 1 hectare gras, 'te wassen in de Pelousen [gazon] van het kasteel Oost' (1911). Ook werd de Villa Oost, 'met lust- en groententuin, gelegen in de nabijheid van het kasteel Oost' te huur aangeboden, en werden voor verpachting aangeboden: weilanden, een woonhuis met stalling, tuin en wei- en bouwlanden, en 4 hectare beste weiland uit 'Euveremsbeemd aan de grote weg naar Oud-Valkenburg' (Oostergats). In 1924 werd het visrecht op de Geul te huur aangeboden en in 1926 en 1929 de jachtrechten (circa 125 hectare) te pacht aangeboden. Allemaal manieren om inkomsten te genereren.

Officieel was het landgoed in eigendom van haar jongste dochter Hélène en haar echtgenoot Max graaf Wolff Metternich zur Gracht. Zoon Fritz werd toegestaan korte tijd met zijn vrouw in een van de zijverblijven van Oost te wonen. Hélène en Max kwamen geregeld op bezoek. Ze namen de Valkenburgse Sjang Philips aan als tuinman op Oost; diens zoon Martin werd persoonlijke chauffeur en kamerheer van Max.⁷⁴ Krantenadvertenties bieden ons ook inzicht in het personeel. In 1902 werd een koetsier gezocht 'om spoedig in dienst te treden'.⁷⁵ Dit werd dhr. Theunissen. Het volgende jaar plaatste men een advertentie voor een huisknecht 'voorzien van goede getuigschriften' en 'eene meid, goed op de hoogte der keuken'.⁷⁶ In 1916 werd in een verkoopadvertentie van donkerblauwe lobelia de tuinbaas J. Volders genoemd.

Max graaf Wolff Metternich zur Gracht, 1917. Bron: Collectie M. Dorren-Philips.

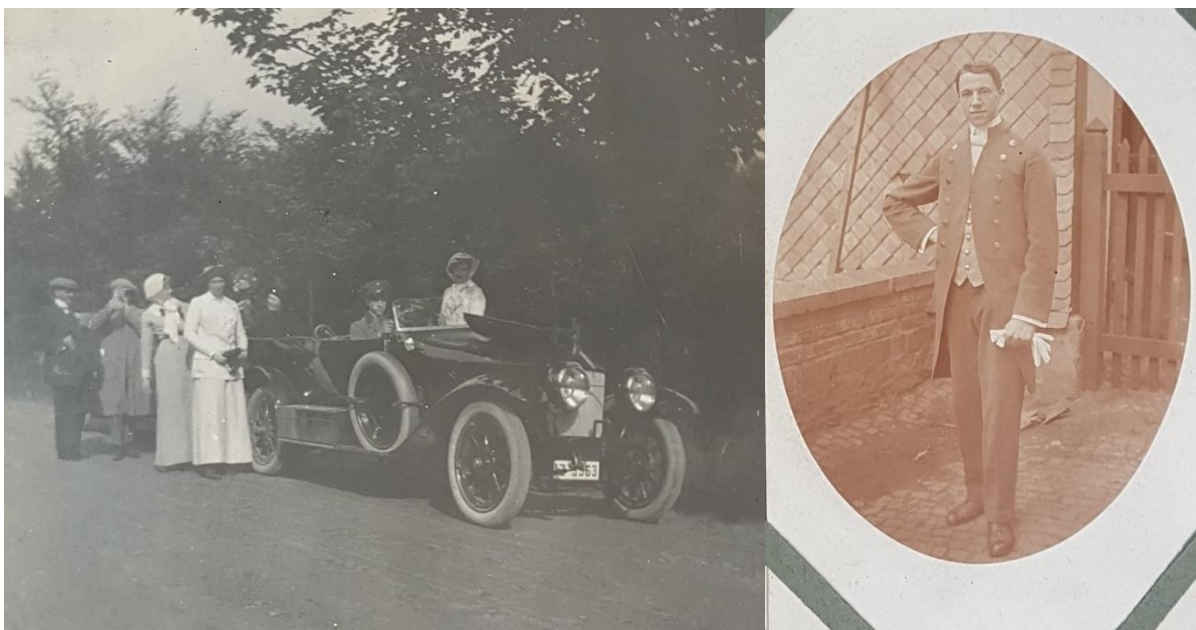
⁷² Limburger Koerier, 18-06-1915

⁷³ Limburger Koerier, 06-07-1901

⁷⁴ Persoonlijke mededeling M. Dorren-Philips.

⁷⁵ Limburger Koerier, 02-08-1902

⁷⁶ Limburger Koerier, 17-03-1903, 22-10-1903

Martin Philips werkte voor Hélène en Max Wolff Metternich zur Gracht als chauffeur en kamerheer.
Bron: Collectie M. Dorren-Philips.

In de nacht van 23 november 1935 werd de boerderij en woonhuis in de oostervleugel door brand vernield. Op landgoederen was brand een vaak voorkomend gevaar, zeker bij boerderijen waar droog hooi en stro lag opgeslagen. De brand brak uit in de boerderij waar landbouwfamilie Kleine woonde. 'De schuren, waarin de oogst was opgeborgen, brandden geheel uit, terwijl verschillende landbouwmachines een prooi der vlammen werden'.⁷⁷ Ook het woonhuis van de boer, inclusief de inboedel, en de stallen werden vernietigd. Doordat er tussen de oostervleugel en het landhuis geen verbinding was, bleef het hoofdgebouw gespaard. 'De boerderij, die een lengte heeft van ongeveer vijftig meter, brandde tot den grond toe af'.⁷⁸ De schade werd geschat op zo'n 10.000 gulden, hetgeen gedekt was door de verzekering. Het vee kon allemaal gered worden.

Links: 'Kasteelhoeve afgebrand', kopte het Limburgsch Dagblad. Bron: Limburgsch Dagblad, 23-11-1935.

Rechts: De uitgebrande oostervleugel van kasteel Oost. Bron: Haagsche Courant, 25-11-1935.

⁷⁷ Limburgsch Dagblad, 23-11-1935.

⁷⁸ De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, 24-11-1935.

Graaf Wolff Metternich gaf opdracht aan de Heerlense architect H. Tummers voor een ontwerp van een nieuwe oostervleugel.⁷⁹ Ook zijn er ontwerptekeningen uit 1937 van de hand van het architectenbureau H.J. Palmen bekend.⁸⁰ Aan de straatzijde van het nieuwe gebouw bevond zich de woonkeuken, keuken en spoelkeuken. Achter de woning lagen de stallen, de deel en schuur. Geheel aan het einde van de nieuwe vleugel kwam een tweede woning. Het leidendak werd reeds in 1938 vervangen door een pannendak.

Het Sittardse architectenbureau Palmen restaureerde in 1937 het hoofdgebouw. Volgens de bouwhistorische verkenning van Hylkema consultants werden de goten en vensters vernieuwd, het balkon hersteld, het leidendak en de schoorstenen vernieuwd, delen mergel vervangen, en mogelijk werd de kap van het hoofdhuis verhoogd in deze periode.

Evenementen op Oost

Op 15 augustus 1903 werd een groot paardenwedren georganiseerd op Oost. Er zouden 'hooge prijzen worden uitgelooft'. Er waren wedstrijden in harddraven voor landbouwpaarden (1200 meter), rennen voor landbouwpaarden (1200 m), harddraven voor paarden van alle rassen (2500 m), rennen voor paarden beneden 1,50 (2500 m), rennen voor raspaarden (2500 m), rennen met hindernissen (3000 m).⁸¹ Een jaar later werd op 'het groote terrein van het kasteel Oost' een verplaatsbare wielbaan van een zekere Carl Weijders uit Kerkrade geplaatst.⁸² In 1905 en 1908 werd wederom een groot paardenwedrennen gehouden op 'het fraai en zeer geschikte terrein van het kasteel Oost'.⁸³ De ingang was op 5 minuten afstand van het station, bij de Oud-Valkenburgerweg. Hiermee werd de Oostergats bedoeld. Mogelijk lag het terrein ten westen van de tuinen en het kasteelcomplex. In 1908 werden wedrennen 'voor harddraven, vlakrennen en hindernissen' gehouden. 'Er is een flinke tribune gebouwd', meldde het ren-comité, zodat iedereen kon 'genieten van het schoone schouwspel dat op het sportterrein geboden wordt'.

Aankondiging van de Vereeniging 'Valkenburg's Bloei', 1924. Er was plek om fietsen te stallen en men had een buffet geregeld voor de bezoekers. Bron: Limburgsch Dagblad, 21-06-1924.

Op de grote weide van Oost, 'welwillend afgestaan door de eigenaresse baronesse de Schrader', werden nog meer publieke evenementen georganiseerd, zoals de uitreiking van het vaandel aan het korps Limburgsche Jagers (september 1915), dat werd opgeluisterd met muziek van het 10^e regiment infanterie uit Haarlem.⁸⁴ De Limburgsche Jagers was een militair vrijwilligerskorps, dat

⁷⁹ Limburgsch Dagblad, 27-11-1935.

⁸⁰ Hylkema Consultants, 2012, 11-12.

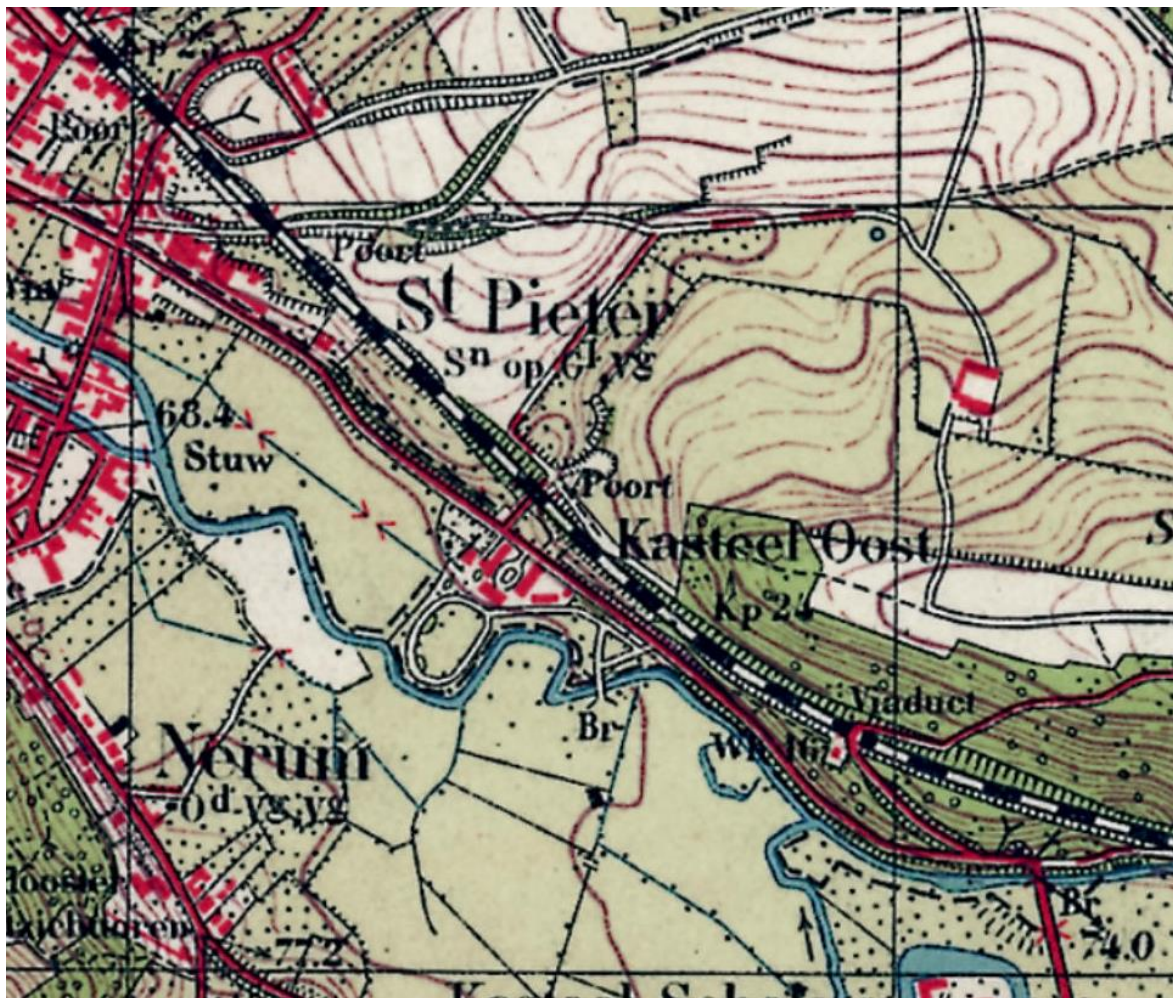
⁸¹ Algemeen Handelsblad, 12-08-1903

⁸² Limburger Koerier, 23-07-1904

⁸³ Limburger Koerier, 06-06-1905, 01-09-1908

⁸⁴ Limburger Koerier, 02-09-1915; De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, 04-09-1915.

'nagenoeg in zijn geheel in volle bewapening te Valkenburg [zal] aantreden]. Men verwachtte zo'n 800 vrijwilligers aanwezig te zijn. De plechtigheid werd blijkbaar door 'vele duizenden' bijgewoond. Op Oost werd ten bate van Rode Kruis oefeningen in april 1916 een hoofdverbandplaats gevestigd. Het kasteel werd 'met zijn breede oprijlanen en voortuin' gezien als 'een zeer geschikte gelegenheid als eerste verzamelplaats'.⁸⁵ Nederland was weliswaar neutraal in de Eerste Wereldoorlog, maar er kwamen veel Belgische vluchtelingen naar Nederland. Een goed voorbereid Rode Kruis was essentieel. Tijdens deze oefening bracht prins Hendrik een bezoek aan kasteel Oost. De prins werd ontvangen door jonkheer mr. Van der Maesen de Sombreff (lid van de Eerste Kamer der Staten Generaal), de Valkenburgse burgemeester Vermeulen, pastoor Sarton, mevrouw baronesse von Schrader en graaf de Marchand d'Ansembourg (Amstenrade). In 1918 bezocht prins Hendrik de nieuwe inrichting van het Rode Kruis in Maastricht, het Malthezerhospitaal in Opveld en gronsveld, en het hospitaal in hotel Juliana in Valkenburg.⁸⁶ Tijdens dit bezoek aan Zuid-Limburg ging de prins ook langs bij jonkheer mr. G. Ruys de Beerenbrouck (die toen 25 jaar commissaris van de koningin in Limburg was), en gebruikte hij de thee in kasteel Oost bij Alide von Schrader.

Landgoed Oost, c. 1935-1940. In de tuin zien we een groot rond wandelpad rondom een gazon met boomclusters. Het grote weiland ten westen van de tuinen is wellicht het terrein van de paardenwedstrijden en andere evenementen. Bron: Topotijdreis.

Ook in latere jaren bleef de barones 'welwillend' terrein afstaan voor bijeenkomsten, zoals 'een groote politiehonden demonstratie' (1922), zomerfeesten (een schuttersfeest en bloemencorso) en paardenrennen van de vereniging 'Valkenburgs Bloei' (1924), een schuttersfeest van Schutterij St. Mauritius uit Strucht (1926 en 1934, waarvan Alide von Schrader de beschermvrouwe was). Alide werd in 1931 tevens eere-voorzitter van de 'Koninklycke Oude Nobele Schutterey der Stadt en de Vreyheydt Valkenborgh', waarvoor op Oost een schuttersfeest werd gehouden. De sociale betrokkenheid van Alide was groot.

⁸⁵ Limburger Koerier, 14-04-1916.

⁸⁶ De Maasbode, 02-11-1918.

Familieportret met zittend v.l.n.r.: pastoor Herman van Valkenburg, Alide barones von Schrader-de Villers de Pit , Hélène Wolff Metternicht zur Gracht-von Schrader; en staand: Max graaf Wolff Metternich zur Gracht en zijn dochters Alida en Adeline, 16 december 1936. Bron: Collectie Franz Josef Graf Beissel von Gymnich jun., Satzvey.

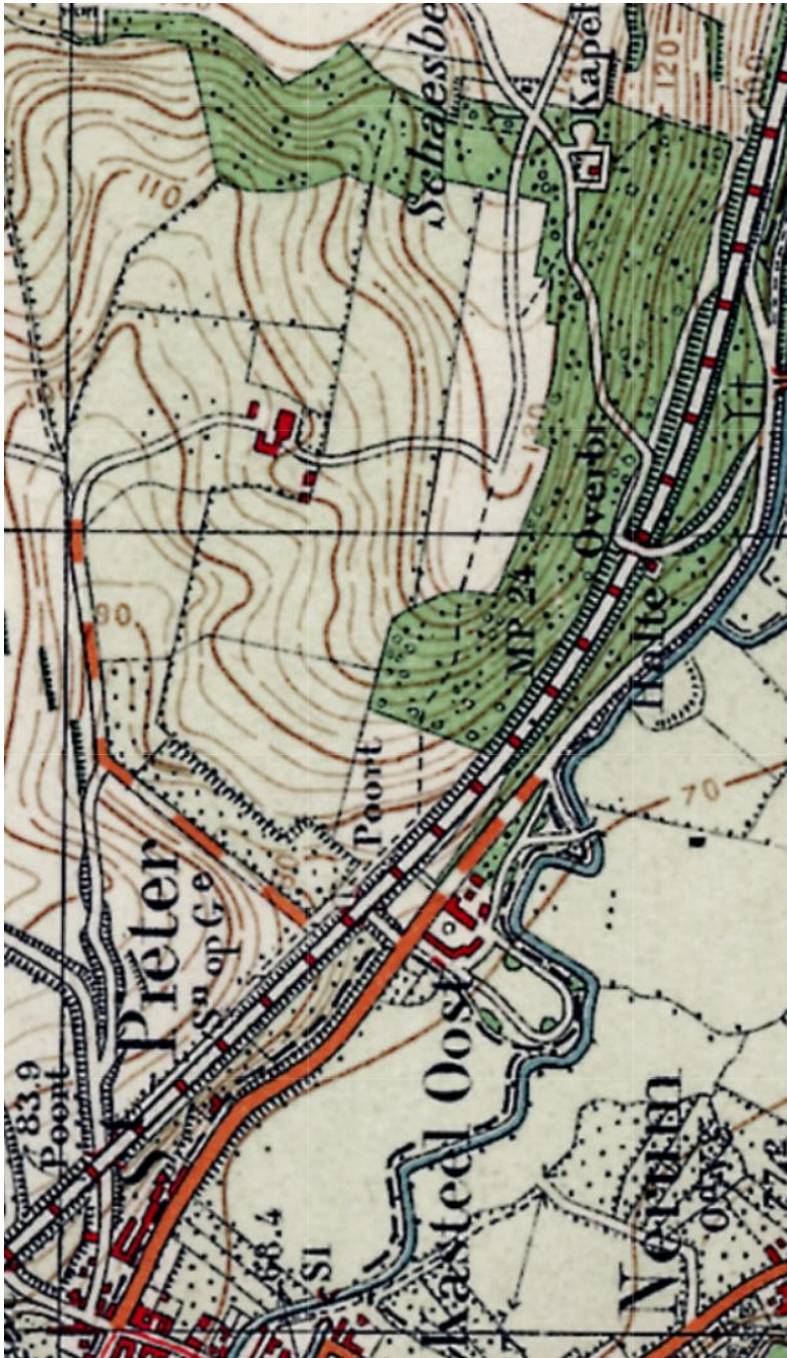
Ter gelegenheid van de 85e verjaardag van Alide von Schrader, geboren De Villers de Pité, werd in 1931 een feest gehouden. Op de foto zien we de jarige zitten in het midden, met om haar heen familie en vrienden: families Wolff Metternich zur Gracht (Oost/Satzvey, Hillenraad), de Marchant et d'Ansembourg (Amstenrade, Rivieren, Neubourg, Ravensbosch, Crassenstein), Von Wrede-De Loë (Willebadessen), Startz-Cassalette (Den Halder), Wehry (Dersaborg), Ruijs de Beerenbrouck-De Loë (Wolfrath), De Loë (Mheer). Bron: A. van Onna-Evers, 1931. Collectie Gemeente Valkenburg aan de Geul. Fotobeschrijving via L. Heynens, *Geconfisqueerd als 'vijandelijk vermogen'. Het 'dossier' Limburgse kastelen* (2013).

Kasteel Oost toen het bewoond werd door Alide von Schrader. Bron: Collectie Franz Josef Graf Beissel von Gymnich jun., Satzvey.

Landgoedbeheer, 1900-1940

We hebben voornamelijk nog geen archiefstukken over het landgoedbeheer in deze tijd gevonden. Daarvoor zou onderzoek gedaan moeten worden in het familiearchief op Schloss Satzvey (D). Aan de hand van kaarten en vele foto's krijgen we echter een redelijk goed beeld van hoe het landgoed er uit zag.

Topografische kaart, c. 1925. Bron: Topotijdreis.

In de gehele periode, 1900-1940, bleef het landgoed qua oppervlakte en grondgebruik grotendeels hetzelfde als daarvoor. Hieronder zullen we per hoofdonderdeel een beschrijving en analyse geven van:

- de cour en de tuin bij het kasteelcomplex,
- de Oostergats/ Oosterweg,
- hoeve Euverem met akkers en boomgaarden,
- de beemden,
- de bossen.

De cour

Omsloten door het landhuis en de twee zijvleugels ligt de cour in het hart van het kasteelcomplex. Toen Alide op Oost kwam wonen, liet ze de cour verfraaien. Een rond perk met een opgehoogd bloembed vormde het middenpunt. Geknipte taxus- en buxusbomen (topiary) lagen tegen het landhuis én tegen de entree aan. Tegen de westervleugel was leifruit geplant, met trellis. Bij het bordes van het kasteel stonden kuipplanten. De plantensoorten zijn helaas niet te definiëren op basis van deze foto's. Om het ronde middenperk was een breed pad van wit of lichtgrijs grind. Koetsen konden makkelijk mensen bij het bordes afzetten en weer vertrekken. Achter het landhuis zien we rechts een spar, en links een loofboom (mogelijk een beuk). Op sommige foto's groeit er wingerd tegen het landhuis. De cour was vlak achter de ingang begrensd door topiary in hoge kegelvorm.

De cour van Oost, c. 1900-1920, met enkele personeelsleden. Bron: Collectie G. Willems.

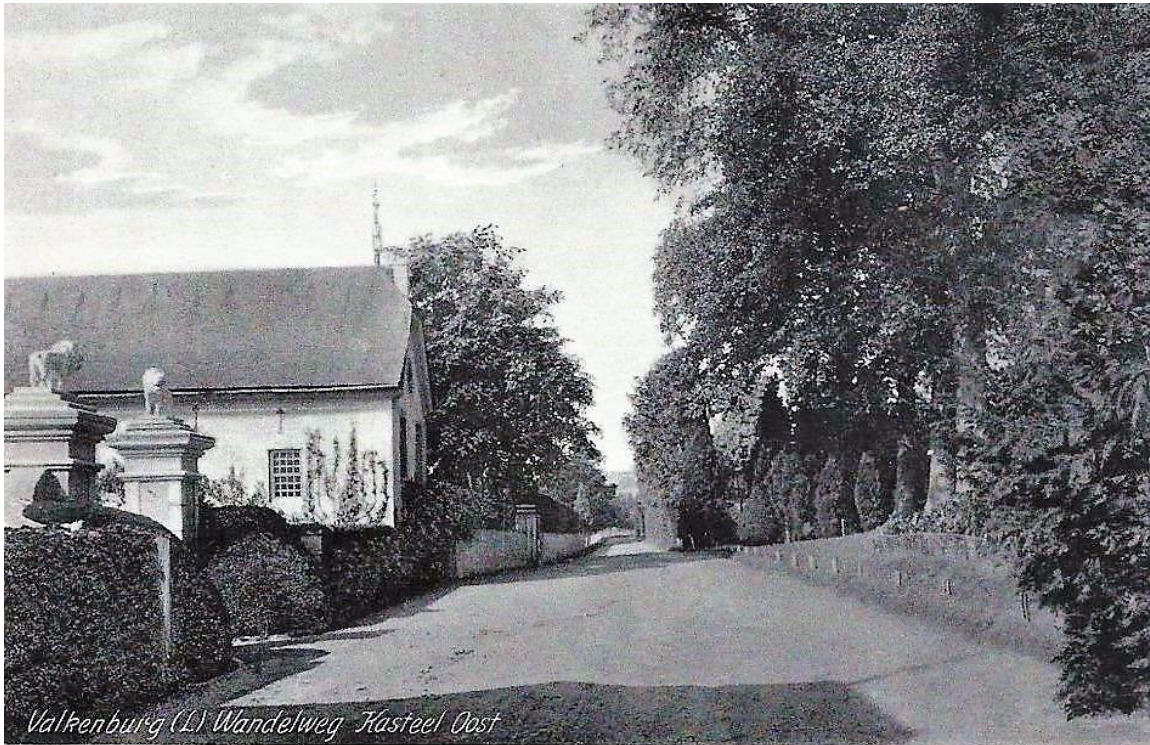
De cour van Oost, c. 1900-1920. Bron: Collectie G. Willems.

De entree naar kasteel Oost. Op sommige foto's zien we wel, op sommige geen leeuwen op de pilaren. Het is onduidelijk waarom dat was. Voor het lage hek zien we aan weerszijden grote taxusbollen. Bron: Collectie G. Willems.

Oostergats/ Oosterweg

Kasteel Oost was bereikbaar via de oude Oostergats of Oosterweg. Volgens de kaart uit 1925 was de weg destijds halfverhard. De weg was goed onderhouden, een weg van allure. Langs de weg liep een mergellen muur aan de kant van het kasteel, vanaf de westervleugel richting Sint Pieter. Hoe lang deze muur was, is aan de hand van onderstaande foto's niet te achterhalen. Wel zien we een hek met mergellen pilaren die toegang gaf tot het terrein achter de westervleugel. Aan de noorderzijde van de Oostergats zien we wederom taxusvormen en enkele laanbomen.

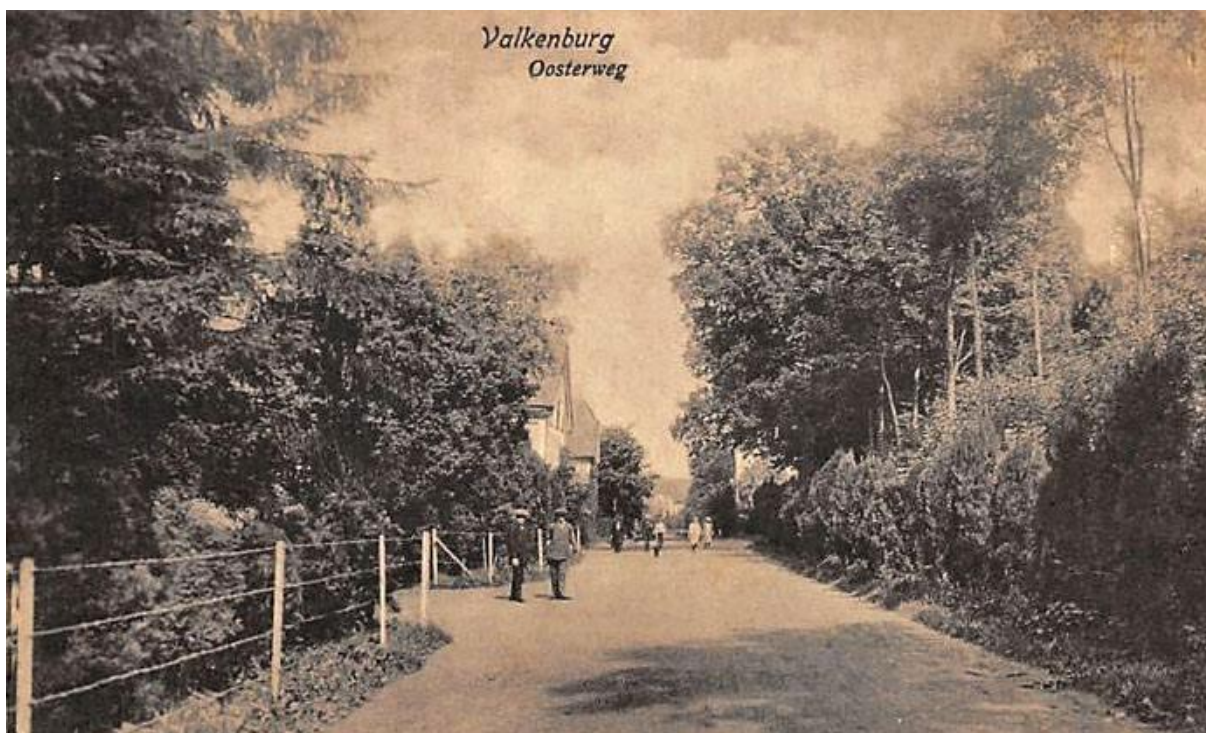

Oostergats, richting Sint Pieter. Bron: Collectie G. Willems.

Oostergats, richting koetshuis. Rechts de entree naar de moestuin achter de westervleugel. Bron: Collectie J. Mol.

Ter hoogte van het koetshuis was een hek van prikkeldraad geplaatst. Op onderstaande foto zien we loofbomen aan de rechterzijde van de weg, en diverse naaldbomen aan de linkerzijde.

De Oostergats of Oosterweg bij Kasteel Oost en ter hoogte van het koetshuis, c. 1900-1920. Bron: Collectie G. Willems.

Park aan de Geul

Er zijn nauwelijks foto's bekend van het park grenzend aan de Geul. Een bijzonder plaatje is onderstaande foto uit 1900, genomen vanaf de zuidelijke oever van de Geul. Het park was prachtig onderhouden. Het liep licht af richting de Geul, maar was niet verzonken zoals tegenwoordig. We zien kasteel Oost in een landschapspark met een groot, strak gemaaid gazon, een grindpad dat met een grote boog langs de Geul liep, clusters van heesters en solitaire loof- en naaldbomen. Vlak voor het huis stond een opvallende solitaire loofboom. Het tijdschrift 'Het Landhuis' meldde in 1937 dat bij Oost oude wilde citroenstruiken (citrus trifoliata) stonden, 'goed beschermd door coniferen en hulst'.⁸⁷ Het veldwerk heeft aangetoond dat er nog veel monumentale solitaire exoten in het park staan, behorende bij het negentiende-eeuwse landschapspark, waaronder een moerascipres, wilde kastanje, okkernoot, Spaanse aak en Douglasspar. Het meest oostelijke deel van het park (ter hoogte van de huidige speeltuin) was via een brug verbonden met de beemden.

Advertenties in oude kranten kunnen ons iets meer inzicht geven in de boom- en plantensoorten op Oost. Een krantadvertentie van november 1903 maakte melding van omgewaaide 'canadassen', esbomen, notenbomen, appelbomen en populieren, die te koop werden aangeboden.⁸⁸ De canadassen waren Canadese populieren. In 1904 werden 'zeer schoone verplantbare tuya's en andere sierplanten' te koop aangeboden.⁸⁹ Tuya's zijn coniferen, haagplanten, die mooi in kegelvorm gesnoeid kunnen worden. Ze zijn duidelijk herkenbaar op de foto's van de cour. In 1909 werden '3 zeldzaam zware canadassen' met een omtrek van 3-4 meter te koop aangeboden, 'staande in de weide nabij het kasteel Oost'. Ook werden zware eiken, zware essen ('in den Korbosch'), een canadaboom en een notenboom aangeboden.⁹⁰

Een van de tuiniers was Johannes Hubertus Philips (Sjang, 1858-1904). Aanvankelijk was Sjang Philips als tuinier in dienst van enige landgoederen, waaronder Oost. Volgens familieoverlevering heeft hij langs de Oostergats bomen geplant.⁹¹ Zijn zoon Martin Philips (1895-1970) was chauffeur en kamerheer voor de familie Wolff Metternich. Na Sjang Philips was J. Volders de tuinbaas op Oost. Vanaf eind jaren 1930 werkte Jan van den Hoven als tuinman op kasteel Oost.⁹²

⁸⁷ *Het landhuis*, jrg 32 (11-08-1937)

⁸⁸ Limburger Koerier, 28-11-1903.

⁸⁹ Limburger Koerier, 20-10-1904.

⁹⁰ Limburger Koerier, 16-01-1909.

⁹¹ Persoonlijke mededeling M. Dorren-Philips, 2020.

⁹² Persoonlijke mededeling T. Habets-Cabau, 2020.

Park van Kasteel Oost, 1900. Bron: Collectie G. Willems.

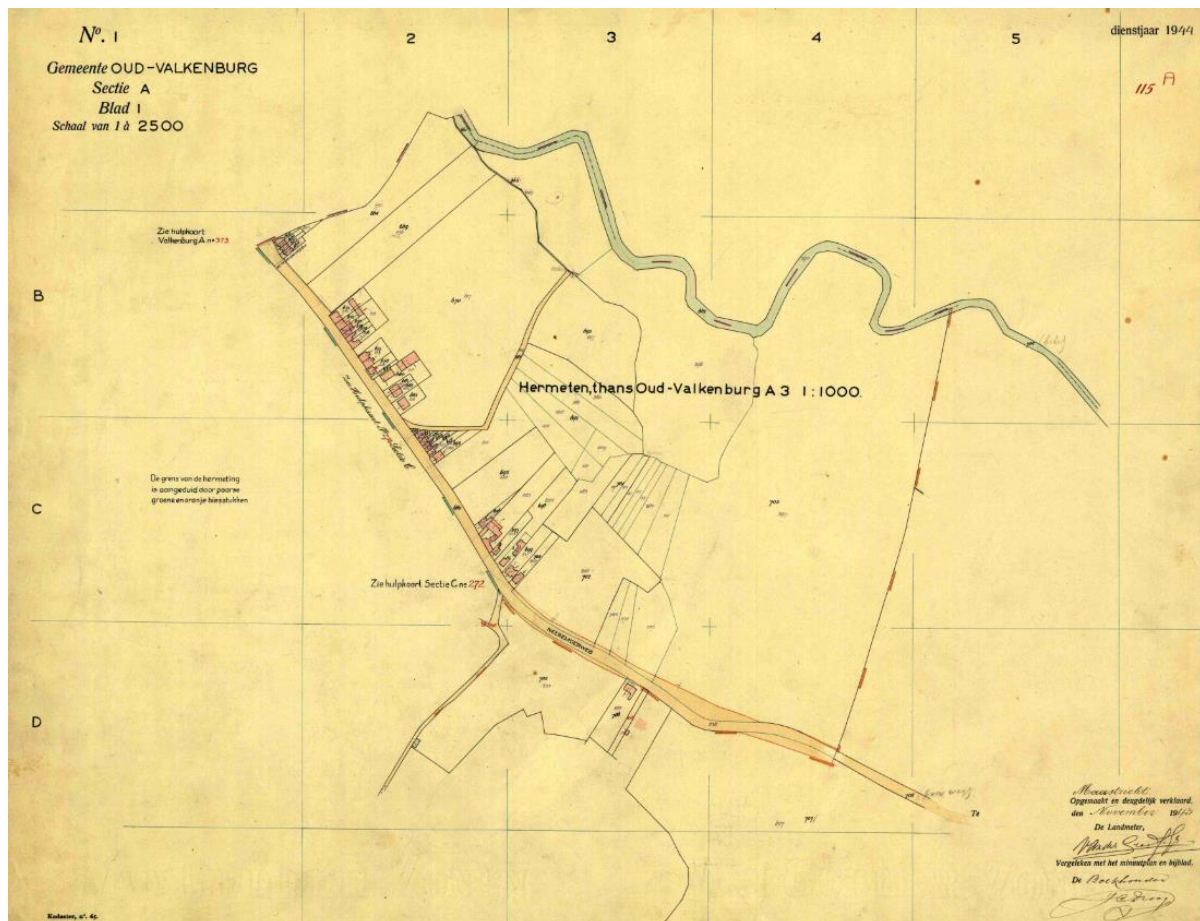
Chauffeur Martin Philips, mogelijk in het park van kasteel Oost, c. 1920. Bron: Collectie M. Dorren-Philips.

Drie personeelsleden van de familie Wolff Metternich zur Gracht, inclusief Martin Philips, tijdens een fietstocht, mogelijk langs de Geul, c. 1920. Bron: Collectie M. Dorren-Philips.

Valkenburg (L.) Kasteel Oost gezien vanaf de Wilhelminatoren
Luchtfoto, genomen vanaf de Wilhelminatoren, toont ons het gehele landgoed, met solitair langs de Geul. Bron: Collectie S. Jacobs.

Kadastrale opmeting van de beemden, 1944. De Molenweg vanaf de provinciale weg is duidelijk herkenbaar (thans Wethouder Paulssenlaan). Bron: Archiefviewer Kadaster.

Vergezicht richting de Wilhelminatoren. Bron: Collectie S. Jacobs.

De beemden

De beemden (Oosterbeemd) waren grotendeels in gebruik als hooiland én weiland. Op kaarten zien we diverse sloten, omlijnd met bomen, die geholpen hebben de drainage te verbeteren. Aan het begin van de twintigste eeuw was een melkerij gelegen in het gebied. Waar deze melderij, een eenvoudige schuur, gelegen heeft, is niet helemaal duidelijk. Kaarten uit circa 1925 tonen een gebouw langs het pad, met sloot, dat vanaf de brug bij het park de beemden in liep. Gecombineerd met de informatie die onderstaande foto ons geeft, zou dat zeker kunnen. Op de achtergrond van de melkerij zien we twee populieren, en in de verte een groot statisch gebouw, wellicht kasteel Oost en de zuidervleugel.

De melkerij van landgoed Oost. Op de ansichtkaart heeft de toen nog ongehuwde Hélène de Schrader geschreven 'Mille bons voeux pour 1905'. De kaart dateert waarschijnlijk uit december 1904. Bron: Collectie G. Willems.

Omcirkeld is een gebouwtje in de beemden. Was dit de melkerij? Bron: Topotijdreis.

'De Tweelingen' in de beemden. Bron: Collectie G. Willems.

In de beemden stonden diverse 'tweelingen', twee populieren. Een bijzonder verschijnsel, waarbij het lijkt alsof de eigenaar het esthetische landschap van het kleine park optisch heeft willen vergroten door hoge, karakteristieke bomen (de populieren) te planten in het weidse landschap dat men vanuit kasteel en park kon zien. Er bestaan nog enkele alleenstaande populieren.

In 1930 werden eerste plannen gemaakt voor een kunstmatig strand in de beemden van Oost, nabij de Geul, met 'een kunstmatig bosch en grooten vijver, met latere roeigelegenheid'.⁹³ De Sittardse architect Jan Joseph (Jos) Wielders (1883-1949) en ir. De Groot uit Hilversum maakte de plannen voor een terrein van drie hectare, dat men had gekocht van graaf Wolff Metternich. Het moest komen te liggen

aan een bocht van de Geul, docht het water wordt niet aan dit forellenriviertje onttrokken, doch kunstmatig in de gecementeerde bekkens gepompt. Het complex zal voorloopig een oppervlakte van ongeveer 200 bg 150 meter beslaan. Op den rechteroever van de Geul bevinden zich het restaurant, v/aar voor 50 meter kunstduinen (gelegenheid tot pootjebaden op het kunststrand) en daarvoor weer een vgtigtal meter diep het golfbad met de kunstgolven. Aan iedere zijde daarvan, gescheiden door dammen, worden zwembassins aangelegd, ter breedte van vijftig meter. Op de linkerzijde van de Geul, met de andere inrichtingen verbonden door een rustiek brug. getje, is een sportpark ontworpen.⁹⁴

Relevant hierbij is de gedeeltelijke annexatie van de gemeente Schin op Geul, waarover in 1932 werd gesproken. Het voorstel zou zijn dat het gebied Sint Pieter, Kasteel Oost, de Schaesberg bij Valkenburg zou komen. Probleem voor het bij toeristen zo populaire stadje was ruimtegebrek, waar men sinds 1884 oplossingen voor zocht. Uiteindelijk ging men in 1940 over tot een fusie met buurgemeente Houthem tot Gemeente Valkenburg-Houthem, waarbij diverse omliggende kleine gemeenten in opgenomen werden: Schin op Geul, Oud-Valkenburg, een deel van Hulsberg, een deel van Berg en Terblijt. Hierdoor kwam landgoed Oost, inclusief de begeerde gronden voor uitbreiding, binnen de Gemeente Valkenburg-Houthem te liggen. De plannen voor het strand in de beemden vonden destijds geen doorgang, maar zijn mogelijk inspiratie geweest voor de plannen van het Geulstrand in de jaren 1970 (komen we later op terug).

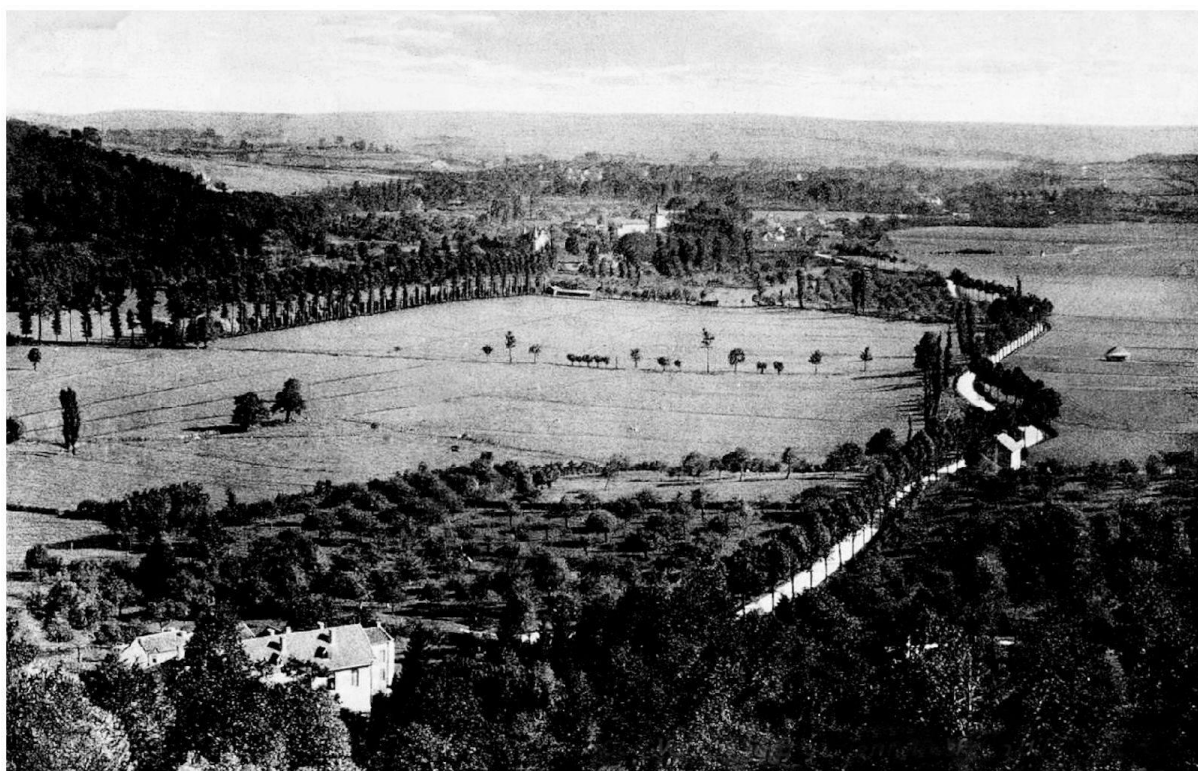
⁹³ Limburger Koerier: provinciaal dagblad, 20-09-1930.

⁹⁴ Algemeen Handelsblad, 15-03-1931.

HUB. LEUFKENS

Zicht op de Oosterbeemd vanaf de Wilhelminatoren. Er zijn meerdere 'tweelingen' te zien, alsmede sloten met bomenrijen, vóór 1950. Bron: Heemkunde Sjin.

Oosterbeemd, 1925. Bron: Collectie P. Machiels.

Hoeve Euverem

Van de markant gelegen hoeve Euverem (Overheim/ Euverem) bestaan helaas weinig (ons bekende) foto's uit de eerste helft van de twintigste eeuw. Onderstaande foto is een nog niet eerder gepubliceerde foto. We zien de witgekalkte hoeve met aan de achterzijde een apart woonhuis. Op de voorgrond is het hooi opgestapeld en zijn drie mannen werkzaam met een wagen en twee paarden. Rechts en links van de hoeve zien we meidoornhagen. Opvallend is de solitaire loofboom bij het woonhuis.

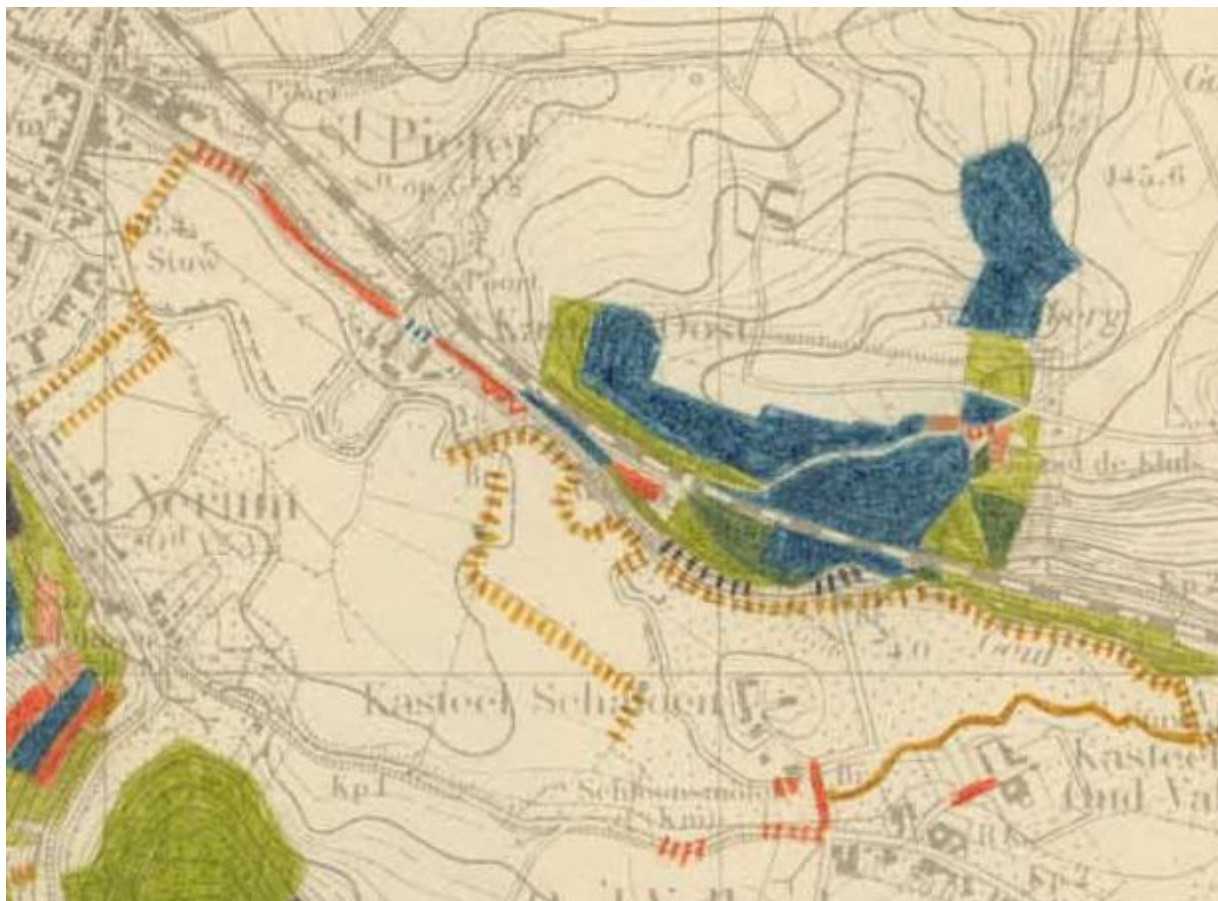
Hoeve Euverum, jaartal onbekend. Gezien paarden en wagen zal het eerste helft van de twintigste eeuw zijn. Bron: Collectie J. Crolla.

De hoeve was bereikbaar via een halfverharde landweg vanaf de Oostergats, door de poort onder de spoorlijn. Langs deze weg lag nog steeds een grote boomgaard (zie kaartje), terwijl om de hoeve zelf bijna alle fruitbomen verdwenen waren. Vanaf de hoeve liep een pad naar het zuiden. Het pad kwam uit op een doorlopend pad tussen Kasteel Oost/ Sint Pieter en de Kluis. Vlakbij het spoor lag de Schaesberger mergelgroeve ('Kalkhof', voor kleinschalige kalkwinning). Overigens lag nabij de Oostergats ook een kleine mergelgroeve van Oost.

Bossen

Vanouds hoorde een deel van het Wijngaartsbos bij Oost. Ook de zogenaamde Oosterberg (het bronnenbos ten noorden van de Kluis) hoorde bij het landgoed. De bossen zijn qua omvang hetzelfde gebleven als in de eeuwen daarvoor. In de jaren 1938-1942 heeft Staatsbosbeheer voor heel Nederland het bosareaal in kaart gebracht. Er werd een inventarisatie gemaakt van de omvang en kwaliteit van het bos, met een indeling naar boomsoort en ouderdom: 'De oorspronkelijke legenda kent in totaal 19 legenda-eenheden voor bos en natuurterreinen. Hiervan hebben twaalf eenheden betrekking op hoofdboomsoort en de overige zeven op hakhout, veen, heide, duin en zandverstuivingen, grienden, rietlanden en boomgaarden. Voor de wegbeplanting op de kaart is een solide lijn voor tweezijdige wegbeplanting en een onderbroken lijn voor een enkelzijdige wegbeplanting toegepast. Voor zowel bos en wegbeplanting is onderscheid gemaakt in twee leeftijdscategorieën per boomsoortgroep. De onderscheiden boomsoorten zijn: naaldhout, eik, populier, beuk, iep en overig loofhout'.⁹⁵

Boskaart, 1938-1942. Op de kaarten zijn door Staatsbosbeheer destijds ten behoeve van de bosstatistiek de bosopstanden, laanbomen en bosjes ingetekend. Donkerblauw = eik boven 40 jaar; groen = hakhout; donkergroen = naaldhout boven 40 jaar; oranje = overig loofhout boven 40 jaar; bruin = populier boven 10 jaar. Eenzijdige wegbeplanting (bomenrij) zijn met doorbroken streepjes aangegeven, tweezijdige wegbeplanting (laan) met een doorgetrokken streep Bron: Probos.⁹⁶

⁹⁵ Nationaal Archief, *Inventaris van het archief van het Staatsbosbeheer: de eerste Nederlandse bosstatistiek, (1929) 1938- 1948 (1987).*

⁹⁶ <http://www.probos.nl/publicaties/boeken/102-publieksreeks/23-bosvantoen> geraadpleegd 18 mei 2020.

De Tweede Wereldoorlog

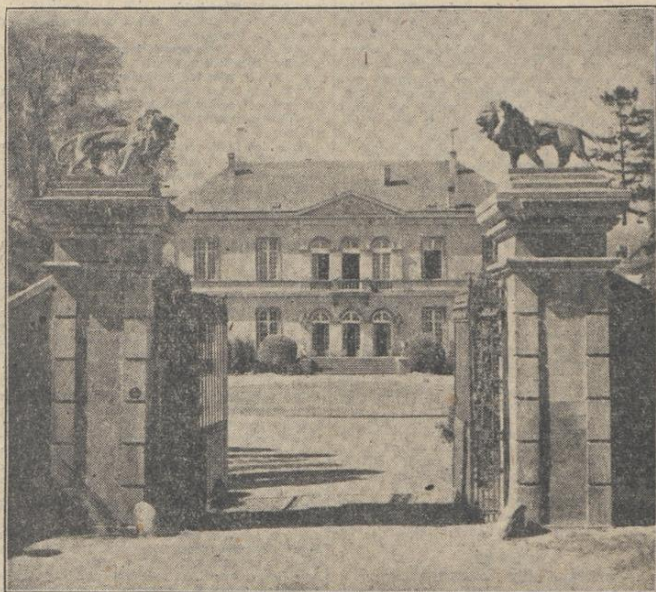
Alide overleed in 1941 op zeer hoge leeftijd. Kasteel Oost kwam leeg te liggen. Eigenaren Hélène en Max Wolff Metternich zur Gracht woonden op het Duitse kasteel Satzvey, Beisel. Ze boden het kasteel 'met bijgebouwen, park, tuinen, serres enz.' te huur aan.⁹⁷

Kasteel Oost in 1941. Een van de leeuwen staat niet op de pilaar. Bij de muur liggen mergelblokken klaar voor herstel van de pilaar. De taxusbollen voor de entree zijn verdwenen. Achter de entree zien we duidelijk de losstaande topiary, die een afscheiding vormt met de oostervleugel. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

⁹⁷ Limburger Koerier: provinciaal dagblad, 09-04-1941.

VREEMDELINGENVERKEER IN LIMBURG.

HET CENTRAAL BUREAU KREEG EEN NIEUW TEHUIS.

Kasteel „Oost” te Valkenburg.

De toporganisatie der Vereenigen voor Vreemdelingenverkeer in Limburg, het centraal bureau der L. F. V. V., heeft een nieuw tehuis gekregen. Ze is verhuisd van de jeugdherberg in Arden naar een weidschen woning, het kasteel „Oost” te Valkenburg-Houthem. Dat is een heele vooruitgang, die de ontwikkeling der werkzaamheden aan de bevoordeling van het Vreemdelingenverkeer zeker in ruime mate ten goede zal komen. We zien er een bewijs in van de groei-kracht der organisatie en dit nieuw huis tevens als een symbool van haar opgang van een klein bescheiden begin naar een breede, het heele vreemdelingenverkeer in Limburg overkoepelende organisatie. Aanvankelijk toch werd er in ons gewest vrijwel alleen in Zuid-Limburg met zijn toeristen centrum Valkenburg gedaan aan een wel-gerichte, doelbewuste en vrij goed opgezette propaganda voor vreemdelingenverkeer. Elders geschiedde dat min of meer plaatselijk en met een zeer twijfelachtig succes. Er zat weinig lijn in. Langzamerhand ging men beseffen, dat er meer eenheid in deze propaganda moest komen en Noord-Limburg pakte het breeder aan en stichtte een de heele streek omvattende organisatie. Daarop volgde eenigen tijd later ook Midden-Limburg. Er eindelijk in 1939 kwam na een vergadering ten stadhuize van Maastricht de eigenlijke federatie tot stand, met haar hoofdzetel te Arden, waar de heer Joh. Miedema, directeur in de jeugdherberg de leiding van de organisatie voerde en met den innerlijken en uitwendigen uitbouw in de breedte en diepte begon. Directeur Miedema is een zeer kalm en rustig werker, wat zijn optreden naar buiten betreft, maar rusteloos in zijn liver voor de zaak, die hij ter hand genomen heeft en die hij kernelijk in goede banen stuwt. Nu de inrichting op kasteel „Oost” zoo in hoofdzaak is ondergebracht, zooals de tijdsomstandigheden en de financiën en de materiaal-schaarschte dat toelaten, heeft de directeur de pers eens uitgenoodigd om het nieuwe tehuis te komen bezichtigen. We zijn derhalve den „kasteelheer” eens gaan opzoeken op „Oost” en zijn er wel niet slechts de rijke heeren dat vroeger plachten te doen, maar in ieder geval toch zeer hartelijk ontvangen.

Inderdaad de L. F. V. V. mag trots zijn op de vestiging van haar centraal bureau. Voor zoover we weten, is er geen tweede in den lande zoo mooi en ruim behuist, al laat de interne inrichting en aankleding nog wel iets te wenschen over. Maar dat ligt aan den tijd en komt nog wel in orde.

Aan de mooie geste der gemeente Valkenburg-Houthem heeft de L. F. V. V. het te danken, dat zij de beschikking kreeg over dit zeer representatieve tehuis. Door toedoen van burgemeester Hens heeft de gemeente het gebouw gehuurd van graaf Wolff Metternich en het daarop met de huidige inrichting aan de federatie gepresenteerd.

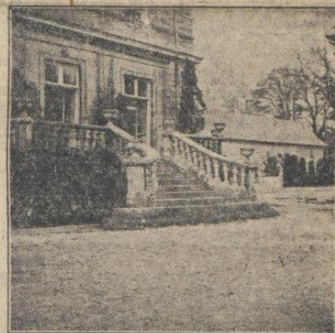
Nu moet men niet denken, dat de V.V.V. in Zuid-Limburg dat maar even netjes naar zich toegehaald heeft en in de federatie de eerste viool wil spelen. Dat is niet juist; want kasteel „Oost” is geen informatiebureau, zooals bv. Roermond, Venlo en Maastricht dat hebben. Het is het centrum waar de toporganisatie is gevestigd, zooals die voorheen te Arden het geval was. Alleen veel ruimer en mooier. De belangen der overige partners in de federatie worden even goed behartigd als voorheen. Maar Valkenburg kreeg toevallig de kans om beslag te leggen op dit mooie tehuis en heeft daar gebruik van gemaakt, waarvoor de federatie haar dankbaar zal zijn.

Kasteel „Oost”, het nieuwe tehuis van de Limb. Fed. voor Vreemdelingenverkeer. (Foto L.T.V.V. Valkenburg).

En nu iets over de inrichting van het nieuwe centraal bureau. Op de grootste foto, hier bij dit praatje afgedrukt, ziet de lezer het front en den ingang van kasteel Oost. Achter de drie ramen boven den ingang is het hoofdbureau gevestigd, waarin de verschillende afdelingen zijn tezamen gebracht en het personeel zijn werk doet. Juist daar tegenover aan den achterkant, naar de parkzijde dus, ligt de zeer mooie, ruime en rustige directiekamer, een juweel van een werkkamer, met het uitzicht op een prachtige natuur.

In een kamer, rechts van de werkkamer, van den directeur, bevindt zich de bestuurskamer, waar de vergaderingen zoowel van het algemeen als van het dagelijks bestuur kunnen worden gehouden, terwijl aan de linkerzijde de kamer voor het archief is gelegen. Hierin is voldoende ruimte voor de verschillende stukken, drukwerken en materialen overzichtelijk te doen rangschikken en op te bergen.

Een kleine wachtkamer is tenslotte nog ingericht, waar de wachtende bezoeker gelegenheid heeft kennis te nemen van de verschillende V.V.V.-uitgaven in Limburg.

De fraaie uitgang aan de achterzijde van kasteel „Oost”. (Foto L.T.V.V. Valkenburg).

Het gebouw leent zich uitstekend voor bepaalde exposities. Men is begonnen met een prachtige serie foto-studies van den kunsthofgraaf F. la Haye betreffende Maastricht. Met deze uitstekende collectie, waarin Limburgs hoofdstad prachtig naar voren komt, ten toon te stellen werden de exposities geopend op 27 Mei l.l., den dag waarop alle Nederlandsche V.V.V.-directeuren voor een vergadering op Kasteel „Oost” aanwezig waren.

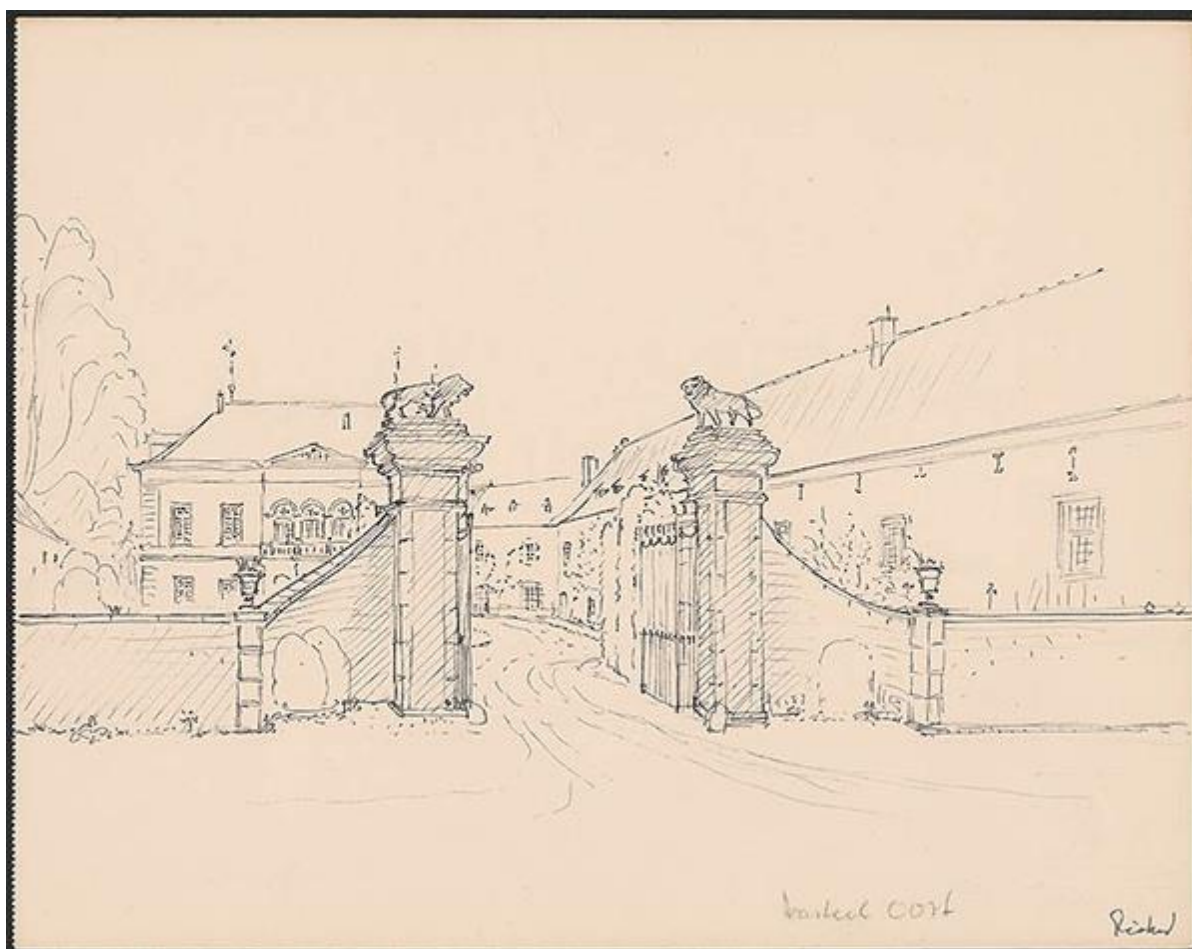
Dogenen, die belang stellen in het werk der L. F. V. V. kunnen gerust ten allen tijde eens aanloopen op „Oost”. Zij zullen er welkom zijn.

En nu nog een paar woorden over de geschiedenis van kasteel „Oost”. Het oudste gedeelte dateert van 1757 en het nieuwere gedeelte waar- onder het hoofdgebouw uit 1831. Het werd laatstelijk bewoond door baronesse von Schrader, die in 1941 op 95-jarigen leeftijd overleed. Sindsdien was het kasteel, dat eigendom is van graaf Wolff Metternich, onbewoond.

We zijn ervan overtuigd, dat uiteindelijk heel het vreemdelingenverkeer in Limburg zal profiteren van het werk van het centraal bureau, dat in dit nieuwe huis zal gedaan worden.

‘Het centraal bureau kreeg een nieuw tehuis’, over het gebruik van de Limburgse Federatie voor Vreemdelingenverkeer. Bron: De Nieuwe Koerier: Maas- en Roerbode, 02-06-1942.

Er werden in 1941 plannen gemaakt om het leegstaande kasteel in te richten als meisjeskamp van de Nederlandschen Arbeidsdienst, doch deze werden niet uitgevoerd. In hetzelfde jaar werd een comité van vooraanstaande Valkenburgers gevormd onder voorzitterschap van C.A. Huygen, zoon van ir. L.B. Huygen (eigenaar van kasteel Genhoes), met Alfons Stevens, Alfons Franssen, Jos Crolla en merj. M. Sträter. Het gezelschap kwam met het idee om kasteel en park beschikbaar te stellen voor het toerisme. 'Het voorloopige plan voorziet in een soort Vreemdelingen-Sociëteit annex tentoonstellingsruimte en gelegenheid tot het geven van recitals en tuin-concerten'.⁹⁸ Men dacht ook aan 'den aanleg van een of meer tennisbanen' en was van mening dat 'de toegankelijkheid tot Oost [...] vergroot [zal] moeten worden door den bouw van een bruggetje over de Geul met aansluiting op den Molenweg, resp. Oud-Valkenburgerweg en Walramplein'.⁹⁹ De bovenverdieping van kasteel Oost werd van zomer 1942 tot najaar 1944 verhuurd aan de Limburgse Federatie van Vreemdelingenverkeer, waardoor Valkenburg het administratieve centrum werd voor het toerisme in de hele provincie.¹⁰⁰ De benedenverdieping kreeg een culturele bestemming. Er werden tentoonstelling georganiseerd van Limburgse kunstenaars en archeologische vondsten van de Valkenburgse kasteelruïne. In deze periode bracht de architect Gerrit Rietveld een bezoek aan Oost, tijdens zijn tocht langs diverse Limburgse kastelen, waaronder Cortenbach, Neubourg, Cartils, Wijlre, Schaloen en Hoensbroek. Van elk bezocht kasteel maakte hij een tekening.

Architect Gerrit Rietveld maakte in 1943 een tocht langs diverse Limburgse kastelen, waaronder ook Oost, Schaloen en Genhoes. Bron: Centraal Museum, Utrecht.

Oost als repatriëringsoord

Het LFVV verhuisde naar kasteel Den Halder in het centrum van Valkenburg, nadat kasteel Oost na de bevrijding van Zuid-Limburg in gebruik werd genomen als quarantainekamp. 'De dag nadert', schreef het blad Veritas op 3 februari 1945, 'waarop onze arbeiders, studenten, boeren en politieke gevangenen de kans krijgen naar hun Vaderland terug te keeren'. Aan de Limburgse

⁹⁸ Limburger Koerier: provinciaal dagblad, 17-03-1942.

⁹⁹ De Nieuwe Koerier: Maas- en Roerbode, 18-03-1942.

¹⁰⁰ Huygen, 1946, 71-72; Notten, 1982, 11.

grens met Duitsland waren 26 ontvangstposten gemaakt: vreemdelingenkampen, quarantainekampen, ontvangst-centra en 'verzamelkampen voor vertrekkenden'. Er werd onderdak, voeding en medische hulp geboden aan repatrianten: op de vlucht geslagen 'statenlozen', Joden die de concentratiekampen hadden overleefd en in Duitsland te werk gestelden. De meesten kwamen met de trein via Aken naar Valkenburg. Oost was een quarantainekamp. In en rondom het stadje waren diverse opvangmogelijkheden. In het kamp 'Galg en Rad' in Vilt werden voornamelijk NSB'ers en Nederlanders die voor de Duitsers hadden gevochten, gevangen gehouden. In hotel Cremers, Wilhelminalaan, werden mensen opgevangen die te werk waren gesteld ('verzamelkamp voor vertrekkenden'). Op kasteel Oost kwamen, net als in het Ignatiusklooster, Joodse overlevenden.¹⁰¹ Het Limburgsch Dagblad meldde op 28 maart 1945 over werkzaamheden op Oost: 'Men is daar met een ploeg werklieden aan 't breken om het monumentale gebouw – dat onder Monumentenzorg ressorteert – dienstbaar te maken voor den Repatrieringsdienst. De verbouw en breekwerken, waaronder een groot aantal te maken privaten in het fraaie middengedeelte, staan onder leiding van een zekeren ex-Arb. Dienstleider Bur?? die, hoe geschikt ook voor ontginningen, normalisatie van beeken enz., voor dergelijke werkzaamheden, n.b. in dit historisch bouwwerk, totaal ongeschikt moet worden geacht. Zelfs de burgemeester van Valkenburg en anderen die in deze recht van meespreken en meebeslissen moesten hebben schijnen machteloos te staan. Het lijkt wel anarchie.'¹⁰²

Hoofd van repatriëring district Valkenburg, Jos Crolla, en gemeentesecretaris dhr. Sluysmans verwelkomden op 6 juni 1945 prinses Juliana. Bron: Collectie T. Crolla.

¹⁰¹ E. Storms-Smeets en D. Loozen, 'Valkenburgse kastelen in de Tweede Wereldoorlog', in: Platform Wereldburgerschap, *Valkenburg a/d Geul beleeft 75 jaar bevrijding* (2020) 16-23, met een bijdrage van T. Crolla 'Kasteel Oost als opvangcentrum repatrianten uit Duitsland', 22

¹⁰² H.G.J. Rientjes, 'Anarchie?', in: Limburgsch Dagblad, 28-03-1945. Het krantenartikel is helaas beschadigd, waardoor de naam van de Dienstleider niet goed te lezen is.

Confiscatie

Na afloop van de oorlog werd kasteel Oost in 1945 geconfisqueerd door de Nederlandse Staat. Hélène en Max, wonende in Duitsland en met een Duitse nationaliteit, waren tot vijand verklaard en hun vermogen in Nederland werd gevorderd. Notaris C.H.M. Palmen werd op 17 april 1945 aangewezen door de Militair Commissaris in de Provincie Limburg als beheerder van het landgoed, inclusief de Schaesberger mergelgroeve, de hoeve Euverem en twee grondpercelen van circa 121 hectare. De geschatte waarde van het bezit was 196.773,20 guldens. Opvallend was de genoemde verplichting verbonden aan Oost: voormalige koetsier en huisknecht A.Th. Theunissen en zijn vrouw Maria van Beek ontvingen levenslang vrije inwoning met tuin en een lijfrente van 480 guldens per jaar.¹⁰³

Het echtpaar Wolff Metternich zur Gracht verzocht in 1947 tot ontvijanding, met getuigschriften van goed gedrag van onder meer jonkheer mr. Gustave Ruijs de Beerenbrouck. Het verzoek werd niet ingewilligd, want 'ofschoon geen nazi's zijnde, het echtpaar [had] geen enkele activiteit of verdienstelijke daad ten gunste van Nederland en de bondgenoten ondernomen of geleverd en waaraan zelfs een (ontvangen) Etnazifizierungsbewijs niets kon toevoegen'.¹⁰⁴ Het was dus niet genoeg dat men simpel gezegd 'niet fout was geweest', maar men moest kunnen bewijzen dat men ten bate van Nederland 'zeer goed' was geweest. Ook het verzoek van Hermann Joseph graaf Wolff Metternich, heer van kasteel Hillenraad (Swalmen) en jongere broer van Max, om het landgoed te kopen, werd afgewezen.

In november 1945 werd een 'zeer belangrijke veiling' gehouden op Oost, waarbij te koop werden aangeboden: 'antieke en moderne meubelen, Oostersche kleeden, boeken, schilderijen, etsen, teekeningen, aquarellen en gravuren, kristal, porcelein en aardewerk. O.m. komen ter veiling: staande . klokken, halkisten, slaapkamer-, huiskamer-, salon-ameublementen, kasten enz. enz.'
Bron: De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, 06-11-1945.

¹⁰³ Heynens, 2013, 68-69. NB: In 1936 werd Theunissen, toen 32 jaar in dienst bij Alide, onderscheiden met het chauffeurs-insigne met diploma voor 25-jarige chauffeursdienst. Daarvoor werkte hij als koetsier bij de barones Limburger Koerier, 19-11-1936.

¹⁰⁴ Geciteerd door Heynens, 2013, 69.

Familiebezoek aan Oost, jaren 1950

Desondanks hield familie Wolff Metternich zur Gracht een bijzondere band houden met kasteel Oost. In de jaren 1950 bracht de familie elk jaar een bezoek aan Valkenburg. Daar ontmoeten ze familie Philips (voormalig chauffeur van de familie), bezocht Oost en ging lunchen bij Hotel Juliana.¹⁰⁵ Van deze bezoeken zijn enkele foto's bewaard gebleven in het familiearchief op Schloss Satzvey. Hélène en Max hadden drie kinderen gekregen: Alide Theodora Mechtildis Josefa Huberta Maria (1912-2012), Dietrich Friedrich Franz Hubertus Maria (1914-1942) en Adeline Helene Huberta Maria (1919-2010). Adeline, ervrouwe van Satzvey, was in 1944 getrouwd met Franz Josef Hubert Maria Graf Beissel von Gymnich. Adeline en Franz Josef kregen in 1945 een tweeling: Franz Josef jun. en Clemens-Dietrich. Dit zijn de twee jongens die we op de foto's zien. In 1948 en 1950 kreeg het echtpaar nog twee zonen.

Hélène Wolff Metternich met haar kleinzonen, de tweelingen Franz Josef en Dietrich. Bron: Collectie Franz Josef Graf Beissel von Gymnich jun., Satzvey.

¹⁰⁵ Persoonlijke mededeling M. Dorren-Philips, 2020.

Na de oorlog bracht familie Beissel von Gymnich – Wolff Metternich een bezoek aan kasteel Oost. Met Franz Josef jun. en Dietrich voor het koetshuis, waar de vroegere koetsier en chauffeur van hun overgrootmoeder woonde, dhr. Theunissen. Bron: Collectie Franz Josef Graf Beissel von Gymnich jun., Satzvey.

Franz Josef Graf Beissel von Gymnich jun., 2019. Bron: Collectie J. Smeets, Valkenburg.

4.7 Gemeente Valkenburg als landgoedeigenaar, 1945-nu

Overgangsperiode van privaat naar publiek

Na de confiscatie van kasteel en landgoed Oost door de Nederlandse Staat in 1945 kwamen de bezittingen onder beheer van genoemde notaris Palmen namens het Nederlands Beheersinstituut. In 1945 werd begonnen met de verhuur van delen van de gebouwen en landerijen. De benedenverdieping van het kasteel werd verhuurd aan de Vereniging voor Landbouwonderwijs uit Roermond voor de vestiging van een rooms-katholieke landbouwwinterschool voor jongens.¹⁰⁶ In 1950 werden in de westervleugel werden woningen gemaakt voor de conciërge, de directeur en een leraar, en werden klaslokalen gemaakt voor een meisjes landbouwschool. Directeur was ir. N. van Keulen, vanaf 1954 ir. H.J. Schoenmaker. De restauratie werd begeleid door de Sittardse architect H.J. Palmen, die eerder ook al bij Oost was betrokken.¹⁰⁷ De landbouwschool wilde in een weiland van Oost (24 hectare groot) een 'proef-weidebedrijf' aanleggen en in de oostervleugel een proefboerderij, maar dit heeft geen doorgang gehad.¹⁰⁸ In 1954 werd een verwarmingsinstallatie aangelegd in het kasteel.

Valkenburg zoekt een Casino
Centrum van cultuur en ontspanning voor vacantiegangers en de eigen bevolking

Twee mogelijkheden
De tuinen uit duizend-en-één-nacht.
(Eigen reportage).

Tusschen Schin-op-Geul en Valkenburg, op een der liefelijkste plekjes van het Geuldal, ligt kasteel Oost. Het landschap in de omgeving wekt den indruk van één reusachtig park. De Geul kruipt grillig en speelsch langs coquette boschjes en door heldergroene weilanden. De schilderachtig begroeide heuvels zijn van 'n utbundige schoonheid. Tusschen

den strakken luister der naburige kasteelen Oud-Valkenburg en Schaloen blinken de vroolijk-witte gevels van eenige oude boerderijen. Het uitzicht is wijd, en altijd nieuw en vol verrassingen. Hier darteelt de herinnering aan een droom: aan de sprookjesachtige tuinen uit Duizend-en-één-nacht.....

Kasteel Oost werd het laatst bewoond door barones Alide von Schrader. Zij had de bezitting geerf van haar vader — een Belg — de Villers de Pité. Deze merkwaardige vrouw is hofdame geweest bij drie keizers: Napoleon III van Frankrijk en Friedrich Wilhelm en Wilhelm II van Duitschland. Haar

man vond den dood in een duel om harentwil.
Toen zij in 1941 op 95-jarigen leeftijd stierf, kwam het kasteel in handen der Deutsche Von Metternichs. Omdat het vijandelijk eigendom was, is het na den oorlog door den Nederlandschen staat in beslag genomen.

De kans ligt voor het grijpen.
Daar ligt thans deze pralende, uitstekend onderhouden bezitting en wacht op haar eindbestemming. Op het oogenblik heeft een landbouwschool er haar tenten opgeslagen. Voorloopig, naar men zegt, Laten we het hopen! Natuurlijk zijn wij diep doordrongen van het nut van deze leerzame instelling. Maar een school kan ook elders een behoorlijk onderdak vinden en is niet aangewezen op een..... kasteel, terwijl hier voor Valkenburg een eenige kans bestaat, om als centrum van vreemdelingenverkeer aan beteekenis te winnen.

Het Geulstadje heeft reeds lang behoefte aan een waardig Casino — niet in de eerste plaats een gezellige danstent, maar vooral een rustig en gedistingeerd gebouw, als plaats van samenkomst voor het betere publiek onder de vacantiegangers. Er moeten lees-, conversatie- en tentoonstellingszalen zijn, en voor de liefhebbers wellicht een huiselijk bar-tje. Het moet omringd worden door een gezellig wandelpark en sportvelden, zooals goede tennis- en atletiekbanen, die thans in Valkenburg sterk worden gemist.

'De kans ligt voor het grijpen' om er een casino in te huisvesten als 'centrum van cultuur en ontspanning voor vacantiegangers en de eigen bevolking'. Bron: Limburgsch Dagblad, 21-08-1946.

¹⁰⁶ RHCL, 40.007A Gemeente Valkenburg-Houthem, 1940-1981, doc. 1799: *Stukken betreffende de verhuur van het hoofdgebouw van kasteel Oost, met uitzondering van de conciërgewoning, aan de vereniging voor Landbouw-, Tuinbouw- en Huishoudonderwijs in Limburg te Roermond, in gebruik als middelbare landbouwschool, 1946, 1967-1971.*

¹⁰⁷ Zie voor meer bouwhistorische informatie de rapportage van Hylkema Consultants, 2012.

¹⁰⁸ Limburgsch Dagblad, 11-12-1947.

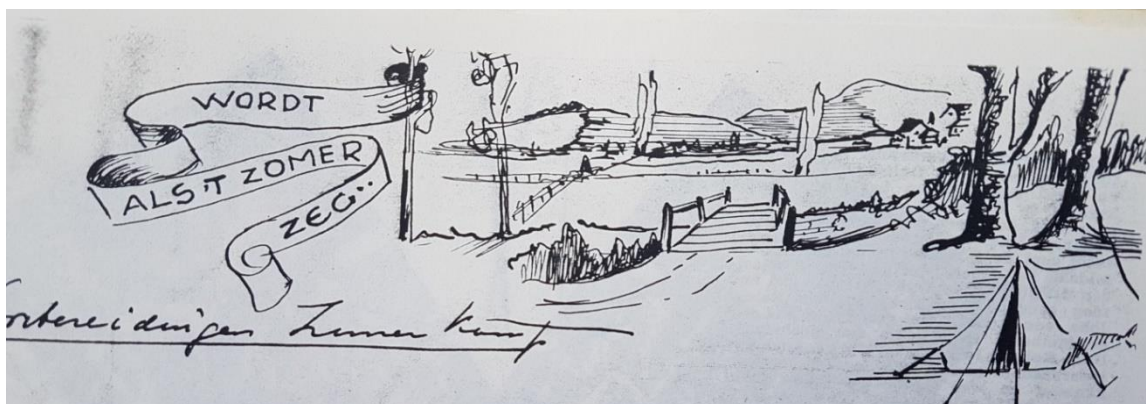
Niet iedereen vond een school een goede bestemming voor kasteel Oost. Eerder genoemde Huygen schreef in zijn boekje *Groot Valkenburg, historisch gezien* uit 1946:

Het gebouw leent er zich namelijk bijzonder goed toe om ingericht te worden als casino, respectievelijk vreemdelingsociëteit. Geen enkele tuin in de omgeving evenaart die van Oost. Denkt U zich er in een vouwstoel in de lommer van een der oude bomen, genietend van het onvergetelijke uitzicht, van muziek, tennisspel of dans. En bij regen een uitgebreide leestafel, gezelschapsspelen met toernooien, tentoonstellingen enzovoorts. Verder een bar'tje ter verhoging van de stemming, zo nodig in de oude kelders. Dit alles echter voor leden of de gasten der aangesloten hotels, want anders zou Oost een publieke theetuin worden en bovendien concurrentie betekenen voor de uitspanningen van Valkenburg.

Bovenstaand krantenartikel benoemt interessante karakteristieken van de omgeving van Oost: 'Het landschap in de omgeving [van kasteel Oost] wekt den indruk van één reusachtig park. De Geul kruipt grillig en speels langs coquette boschjes en door heldergroene weilanden. De schilderachtig begroeide heuvels zijn van 'n uitbundige schoonheid'. Verder: Het Geulstadje heeft reeds lang behoefte aan een waardig Casino — niet in de eerste plaats een gezellige danstent, maar vooral een rustig en gedistingeerd gebouw, als plaats van samenkomst voor het betere publiek onder de vacatiegangers. Er moeten lees-, conversatie- en tentoonstellingszalen zijn, en voor de liefhebbers wellicht een huiselijk bar-tje. Het moet omringd worden door een gezellig wandelpark en sportvelden, zooals goede tennis- en atletiekbanen, die thans in Valkenburg sterk worden gemist.' Op en rondom het kasteel gebeurde in de volgende jaren meer dan alleen onderwijs van de Landbouwschool. Sinds 1945 (officieel vanaf 1946) werd de 'linkeroosthoek van het park nabij kasteel Oost' gebruikt door de katholieke verkenner St. Franciscusgroep te Valkenburg.¹⁰⁹ Valkenburger Gira Smeets maakte foto's en tekeningen hiervan. 'Op de Kampoelelan', schreef hij erbij: een koempoelan is een grote leidersbijeenkomst bij de Nederlandse verkennerbeweging.

'Op de Kampoelelan', in de Oosterbeemd, 1945. In november werd een speciale vredesbijeenkomst gehouden 'na zoo lange jaren van onderdrukking'. Bron: Collectie, J. Smeets, Valkenburg.

Tekening bij verslag van voorbereidingen voor het zomerkamp van de katholieke verkenner St. Franciscusgroep, 1946. Let op de tweelingpopulieren in de Oosterbeemd. Bron: Collectie J. Smeets, Valkenburg.

¹⁰⁹ RHCL, 40.007A, doc. 1798: *Stukken betreffende het gebruik van de linkeroosthoek van het park nabij kasteel Oost door de katholieke verkenner St. Franciscusgroep te Valkenburg, 1946, 1951-1954.*

In mei 1947 werd een manege geopend op kasteel Oost, onder leiding van J.B. Pollak. Achter het kasteel werd een paardenrenbaan gemaakt voor internationale paardenwedstrijden. Dit heeft slechts korte tijd bestaan.

Kasteel Oost in 1950. Op de bovenste foto valt op dat het perk vergroot is tot een ovaal. Het is niet duidelijk wanneer dit precies gebeurd is. Bron: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Zicht op landhuis met cour, 1952. Bron: W. van de Poll, Het Nationaal Archief.

Aankoop door de Gemeente, jaren 1950

De Valkenburgse gemeenteraad besloot in 1950 tot aankoop van kasteel Oost 'met aanhorigheden' van het Nederlands Beheerinstituut, voor een bedrag van 131.115 guldens. De overdrachts- en verbouwkosten werden geschat op 21.878 guldens.¹¹⁰

Net als elders in Nederland, zelfs in Europa, lagen diverse motivaties ten grondslag van deze aankoop door de gemeente. Ter vergelijking, Gemeente Arnhem kocht eind negentiende eeuw de voormalige particuliere landgoederen Klarenbeek en Sonsbeek, en zou later ook Zypendaal, Gulden Bodem en andere Arnhemse landgoederen opkopen.¹¹¹ De kern van de landgoederen werden behouden als openbaar wandelpark, terwijl de gebouwen verhuurd werden (meestal voor horeca). Op de landerijen werden nieuwe woonwijken en sportparken gerealiseerd.

Het is interessant om na te gaan hoe Gemeente Valkenburg zich opstelde als landgoedeigenaar en om te zien wat het betekende voor Oost om van privaat naar publiek bezit te gaan.¹¹² Het

¹¹⁰ Limburgsch Dagblad, 15-07-1950.

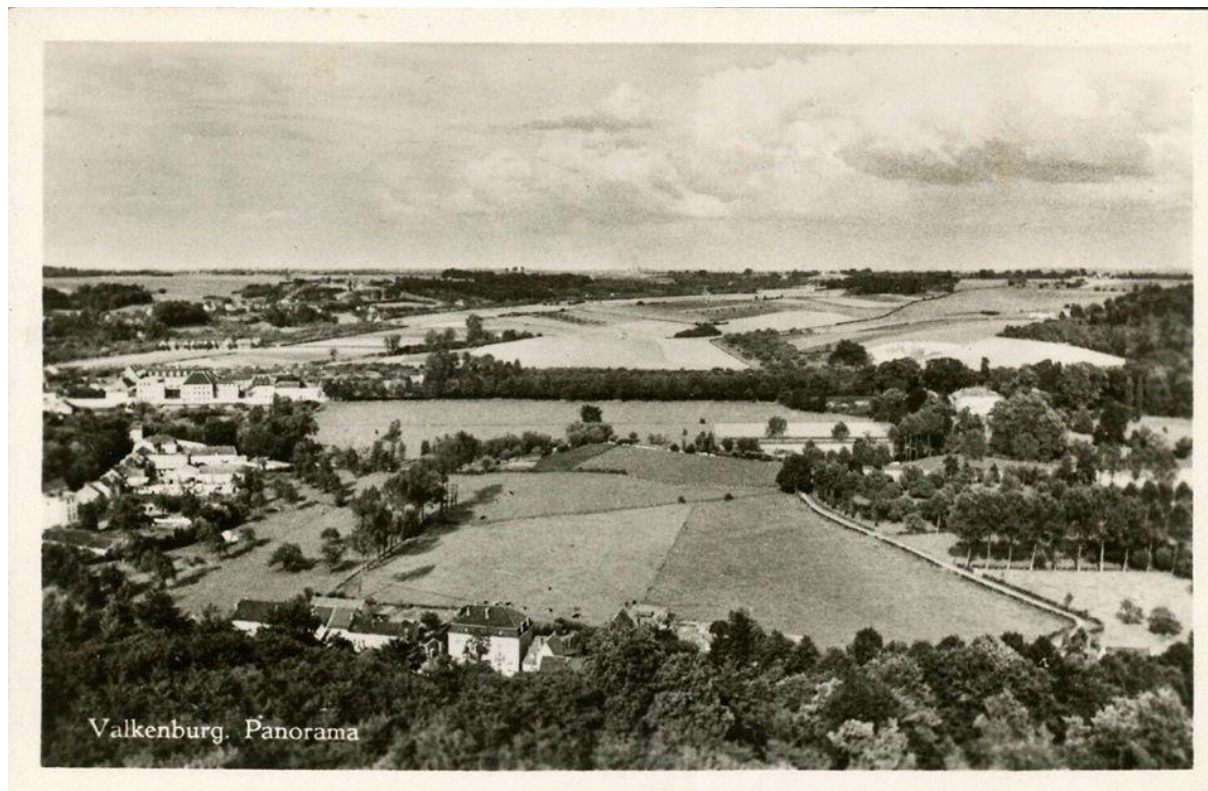
¹¹¹ Voor meer informatie over processen rondom de verkoop van particuliere landgoederen aan gemeenten in de late negentiende en vroege twintigste eeuw, zie: E. Storms-Smeets, 'From elite to public landscapes. The case of the Klarenbeek estate in Arnhem, 1880-1950', in: *Virtus, Journal of Nobility Studies*, 23 (2016) 147-168

¹¹² Overigens was Oost niet het enige particuliere bezit dat de gemeente opkocht: in 1955 werd Villa Dersaborg met park, tuinen en bijgebouwen gekocht van de erven M.J.L. Wehry-Cassalette. De villa werd afgebroken en vervangen door een nieuw gemeentehuis voor de groeiende gemeente.

betekende onder meer dat landgoed Oost onttrokken werd van de rangschikking onder de Natuurschoonwet. Het was immers niet meer particulier en had niets te maken met successiebelasting.

Kranten melden dat dankzij de aankoop door de gemeente 'een prachtig brok natuurschoon voor het nageslacht behouden [is] gebleven'.¹¹³ Maar er lagen ook andere motivaties ten grondslag van de aankoop. Vanaf 1952 werd kasteel Oost verder ingericht ten bate van de landbouwschool. Er werd centrale verwarming aangelegd, de schuur en tuinschuur werden verbouwd tot werkplaats en landbouwwerktuigenlokaal, en het park werd verbeterd. Tussen 1955 en 1961 werd het kasteel gerestaureerd. De westelijke vleugel werd verbouwd tot drie woningen.

De voormalige moestuin tussen de oostelijke vleugel en het koetshuis werd verpacht aan hovenier H. Silverentand (bloemisterij, hovenier, kwekerij, tuinontwerp en -aanleg). Silverentand maakte onder meer gebruik van de bestaande koude bakken, die nog gedeeltelijk resteren. In 1958 werden in de oostervleugel twee slaapkamers bijgebouwd voor Silverentand.

Panorama over de oostkant van Valkenburg en het landgoed Oost, vóór 1954. De Molenweg is zichtbaar aan de rechtse kant, naast de boomgaarden. Bron: Collectie S. Jacobs, Valkenburg.

Ook het omliggende landschap werd aangepakt. Vanaf de Molenweg (huidige Wethouder Paulssenlaan) 'zal langs de Geul naar het park van kasteel Oost een voetpad worden aangelegd, waar vervolgens door een voetbrug verbinding wordt verkregen met dit park met de Oosterweg'. In 1952 werd een voetbrug gebouwd van het kasteel 'naar de Oosterbeemden' (nabij de speeltuin). In 1958 werden plannen besproken voor de aanleg en verbetering van een recreatieterrein en park bij het kasteel. De plannen voorzagen ook in de aanleg van een verbindingsweg tussen de Oosterweg (Oostergats) en de Molenweg (Molenvoetpad) met een voetbrug over de Geul. Het volgende jaar werd inderdaad een 'voetbrug over de Geul [gemaakt] nabij kasteel Oost t.b.v. een verbinding tussen het wandelpad langs de Geul en het aan de overzijde gelegen recreatiecentrum'.¹¹⁴ Deze bruggen waren bedoeld om het gebied beter toegankelijk te maken voor recreanten, zoals de bewoners van de wederopbouwwijk 'Oost en Neerhem', zie hieronder. Het genoemde 'recreatiecentrum' is het beoogde sportpark met parkeerterreinen. Het park van Oost, dat ondertussen al een hertenpark had gekregen, zou worden gebruikt als openbaar wandelpark.

¹¹³ Limburgsch Dagblad, 17-07-1950.

¹¹⁴ RHCL, 40.007A, doc. 4539, *Stukken betreffende het bouwen van een voetbrug over de Geul nabij kasteel Oost, t.b.v. een verbinding tussen het wandelpad langs de Geul en het aan de overzijde gelegen recreatiecentrum, 1959-1962, 1969.*

Burgemeester Frans Breekpot merkte hierbij op

dat het voor Valkenburg zeer noodzakelijk is dat toeristen binnen de gemeente, niet te ver van de bebouwde kom, rust kunnen vinden in mooie parken, recreatieterreinen etc. Gazons en plantsoenen zullen worden aangelegd, rustbanken worden geplaatst en een verbindingsweg tussen Molenvoetpad en Oosterweg – met voetbrug over de Geul – en een verbindingsweg langs de noordzijde van de Geul van het park achter het kasteel naar het recreatieterrein zullen worden aangelegd'.¹¹⁵

Het openbare park van Oost diende 'verschillende aantrekkelijke wandelpaden, een volley-veld, een ruimte voor het geven van lessein in de buitenlucht, een siertuin en een speelterrein voor kinderen' te krijgen.¹¹⁶ Het gazon achter het kasteel werd een grote schapenweide. Voordat men kon overgaan tot de aanleg van het wandelpark moest 'de mijnenopruimingsdienst eerst onderzoeken of rondom het kasteel zich nog projectielen bevinden uit de oorlogsdagen'.¹¹⁷ Op de Oosterweg/ Oostergats vanaf Oost tot aan de Drie Beeldjes, en vanaf de Geulbrug tot aan kasteel Schaloen werd het verboden te rijden 'met rijwielen met ingeschakelde hulpmotor'. De focus kwam te liggen op wandelaars. Het hoofd van de gemeentelijke plantsoenendienst, de heer Lemmerlijn, maakte een 'zeer aantrekkelijke, getekende wandelkaart' van Valkenburg en omgeving, inclusief Oost.

De tuinzijde van kasteel Oost, 1958. Vergelijken we deze situatie met de foto van 1950 (zie p. XX) dan valt op dat alle wingerd en heesters nabij het landhuis verwijderd zijn. Het gras is kort gemaaid, maar de tuin is nog niet verzonken. Om het gras is een eenvoudige hek geplaatst, voor de schapenweide. Nabij het huis zijn enkele jonge loofbomen geplant. Links van het landhuis zien we nog oude coniferen. Bron: G. Th. Delemarre, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

¹¹⁵ Limburgsch Dagblad, 16-08-1958.

¹¹⁶ Limburgsch Dagblad, 16-09-1958.

¹¹⁷ Limburgsch Dagblad, 05-05-1959.

Zicht op de oostkant van Valkenburg vanaf de in 1954 geopende kabelbaan. Bron: Collectie S. Jacobs, Valkenburg.

Zicht op de nieuwe woonwijk, achter de kabelbaan, na 1954. De woonwijk is gebouwd op voormalige landgoedgrond van Oost. Op de achtergrond een voetbalveld, dat later verplaats zou worden in oostelijke richting (nabij Oosterweg). Een deel van de Molenweg is nog herkenbaar, een ander deel is geasfalteerd met enkele woningen eraan. Bron: Collectie J. Pluijmen.

Zicht op de nieuw aangelegde wijk aan de oostkant van Valkenburg en landgoed Oost, eind jaren 1950. Bron: Collectie G. Willems.

Uitbreidingsplan Oost-Neerhem, 1954-1964

'De woningnood in Valkenburg is ontstellend groot,' stelde de gemeenteraad van Valkenburg in de jaren 1950.¹¹⁸ De aankoop van het landgoed Oost maakte het voor de gemeente mogelijk om een nieuwe woonwijk aan te leggen. In 1952 werd begonnen met het uitbreidingsplan 'Oost en Neerhem'. Parallel aan de Neerhem werden nieuwe wegen met woningen gerealiseerd: Thibaltstraat, Oosterbeekstraat, Louis Eliasstraat en Betsy Perklaan. Aan de oostkant werd deze woonwijk begrensd door de voormalige Molenweg die gewijzigd werd in een geasfalteerde straat met de naam Wethouder Paulssenlaan.

In de Wederopbouwperiode, 1940-1965, werden overal in Nederland in zeer korte tijd veel woningen gebouwd voor de groeiende bevolking. Tot voor kort was er weinig belangstelling voor de architectuur, ruimtelijke inrichting en kunst van deze periode, maar dat is in de laatste jaren sterk veranderd. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed onderscheidt drie typen van wederopbouwgebieden: 'de 'echte' binnenstedelijke wederopbouwgebieden, de naoorlogse uitbreidingsgebieden en de landinrichtings- of ruilverkavelingsgebieden'.¹¹⁹ De nieuwe woonwijk 'Oost en Neerhem' was heel duidelijk een naoorlogse uitbreidingswoonwijk. De woningbouw was planmatig, waarbij 'licht, lucht en ruimte' een belangrijk uitgangspunt vormde. Bij het ontwerp lag de focus op de ruimte tussen de bebouwing: 'Particuliere, gemeenschappelijke en openbare ruimten liepen naadloos in elkaar over. Rijtjeswoningen en gestapelde meergezinswoningen – de flat – zijn veel gezien.'

Dit is inderdaad karakteristiek voor de nieuwe woonwijk Oost-Neerhem, waar de achtertuinten van de woningen aan de Thibaltstraat en de achtertuinten van de woningen van de Oosterbeekstraat bij elkaar samen komen. Hetzelfde zien we bij de achterkant van de woningen van Oosterbeekstraat-Eliasstraat en Eliasstraat-Betsy Perklaan. De achtertuinten liggen verzonken. Een smalle weg loopt tussen de rijen achtertuinten. Aan de Thibaltstraat werden rijtjeshuizen gebouwd. Aan de Oosterbeekstraat, Louis Eliasstraat, Betsy Perklaan en wethouder Paulssenlaan kwamen twee-onder-een-kapwoningen.

Achtertuinten van Louis Eliasstraat (links) en Betsy Perklaan (rechts) werden gescheiden door een smalle grindweg voor alle bewoners. Licht, lucht en ruimte zijn kermerkend. Bron: Collectie M. Jansen.

¹¹⁸ Limburgsch Dagblad, 11-12-1956.

¹¹⁹ <https://erfgoedenruimte.nl/stad/die-karakteristieke-wederopbouwperiode%E2%80%A6> Geraadpleegd 23 juni 2020. Zie ook de brochure 'Wederopbouw, een kansrijke erfenis' van de RCE.

Twee-onder-een-kapwoningen aan de Betsy Perklaan, nabij de Geul. Vanaf het nieuwe wandelpad langs de Geul had men een vrij zicht over het riviertje. Bron: Collectie A. Leeuwenburg-Hendriks.

Kampeerterein 'Het Centrum' in de boomgaard langs de Molenweg, bij boer Frijns en Vankan. Rechts zijn enkele woningen van de nieuwe woonwijk te zien. Eind jaren 1950. Bron: R. Cec.

Langs de huidige Wethouder Paulssenlaan werden eenvoudige mergellen huizen gebouwd, een zeer lokale uitdrukking van Wederopbouwarchitectuur. Waarschijnlijk was de mergel afkomstig van de Sibbergroeve in Sibbe. In de boomgaard langs de Molenweg/ Wethouder Paulssenlaan was een camping in de zomermaanden. De Wethouder Paulssenlaan is overigens de voormalige Molenweg, die we al op de kaart van Van Deventer uit 1555 zien.

Het Berkelplein, na 1964. Bron: Collectie F. Ruijters.

In 1958 werd begonnen met plannen voor de grote brug over de Geul bij de huidige Burgemeester Henssingel. 'De bouw van deze brug zal ook de verdere uitbreiding der woonwijken Neerhem en Oost bevorderen'.¹²⁰

De woonwijk werd in de jaren 1960 aan de oostkant uitgebreid met individueel ontworpen huizen (blok tussen Louis Eliasstraat-Wethouder Paulssenlaan-Betsy Perklaan). De nieuwe eigenaren waren nauw betrokken bij het ontwerp van hun huizen, in tegenstelling tot de woonwijk uit 1954, waarbij een planmatige opzet en ontwerp kenmerkend was.

Ten westen van de woonwijk werd het Berkelplein met flatgebouwen (etagewoningen) en winkels gerealiseerd (1963-1964), naar ontwerp van de Maastrichtse architect Theo H.A. Boosten (1920-1990). Hij ontwierp ook de 'Nieuwe Kerk', Onze-Lieve-Vrouw van Altijddurende Bijstandkerk, bij het Walramplein (1960). Het Berkelplein zelf werd omstreeks 1955 aangelegd als onderdeel van het uitbreidingsplan Oost-Neerhem, en lag op de plek van de van oorsprong middeleeuwse oostelijke stadsgracht (deze was overigens nog op de kaart van 1842 zichtbaar, maar werd daarna gedempt en tot boomgaard beplant). Het werd al snel in gebruik genomen als parkeerplaats, een must voor de groeiende toeristenindustrie.

Zicht op het nieuwe Berkelplein, voor de bouw van de flats in 1963-1964. Bron: Collectie G. Willems.

Sportpark Oost

De nieuwe bewoners van de wijk Oost-Neerhem kregen in de nabijheid een sportpark ('recreatiecentrum'). Eerste plannen voor een sportpark dateren uit 1950. De terreinen zouden gedraineerd moeten worden en van een bovenlaag worden voorzien, zo stelde gymnastiekleraar H. Jamin. Er dienden terreinen te komen voor alle takken van sport: voetbal, atletiek, handbal en volleybal. Ook een speeltuin voor de jeugd moest in het complex worden opgenomen.¹²¹ Ook waren er plannen voor een zwembad. In de jaren 1950 werden atletiekwedstrijden gehouden bij Oost en er werd een voetbalveld aangelegd, dat later verplaatst werd in oostelijke richting, bijna tegen de tuinen van Oost aan.

Vanaf mid jaren 1960 werden de plannen voor het sportpark grootser opgezet. Het moest komen te liggen tussen de nieuwe verkeersweg (huidige Burgemeester Henssingel) en het park van Oost.

¹²⁰ Limburgsch Dagblad, 16-09-1958.

¹²¹ Limburgsch Dagblad, 04-09-1950.

Het terrein van ongeveer vijf hectaren zou een groot voetbalveld, een klein voetbalveld, een korfbalveld, twee tennisbanen, twee badmintonveldjes, twee speelweiden en een rolschaatsbaan van 160 meter herbergen. 'Het aanwezige hoogteverschil wordt niet weggewerkt, maar gebruikt voor een terrassenaanleg, waarbij de verschillende velden door een passende beplanting wordt omgeven.' Bij de Oosterweg zou een parkeerplaats voor 30 auto's komen en bij de nieuwe Burgemeester Henssingel kwam ook een parkeerplaats. Er werd een was- en kleedgelegenheid gebouwd voor de voetbalclub VV Walram en ook het landbouwwerktuigenlokaal (de voormalige schuur van Oost) werd ingericht tot was- en kleedruimte. In 1980-1982 werden verdere kleedaccommodaties gebouwd voor de voetbalclub. Ten zuidwesten van de voetbalvelden werd de Lawn Tennisclub gesticht met diverse tennisbanen en een semi-permanent gebouw. Het sportpark was voor de bewoners van Oost-Neerhem bereikbaar via de in 1959 gebouwde Geulbrug. Langs de Geul liep een wandelpad, vanaf het Walramplein tot aan Oost, waardoor alle Valkenburgers toegang kregen tot het gebied.

'Een veelbelovend project'. De plannen voor het nieuwe sportpark 'Oost'. Aan de rechterzijde zien we het kasteelcomplex met aan de zuidkant gedeeltelijk nieuwe geometrische tuinen en een groot gazon. Ten westen daarvan de nieuwe voetbalvelden, tennisbanen, rolschaatsbaan en andere sportvelden. Bron: Limburgsch Dagblad, 20-09-1963.

De aankoop van het landgoed door de gemeente is dus zeer vergelijkbaar met voorbeelden elders, zoals Arnhem. Het had de gemeente de mogelijkheid gegeven om een nieuwe woonwijk met sportpark aan te leggen, een grote parkeerplaats aan te leggen voor toeristen, en de wandelverbindingen tussen het stadje en het omliggende landschap te verbeteren met wandelpaden en bruggen.

Kasteel en park Oost, 1960-1980

Het kasteel en de bijgebouwen werden door de gemeente verhuurd. Tussen 1946 en 1971 huurde de Landbouwschool een groot deel van de gebouwen. Nadat de Landbouwschool uit Oost vertrok werden de gemaakte woningen in de westervleugel verhuurd aan particulieren: woning Oosterweg 28 aan J.M. Buitelaar, woning Oosterweg 30 met een gedeelte van het werktuigenlokaal aan J.A. Smeets, en woning Oosterweg 34 (de voormalige congiërgewoning) aan G.H.E. Dreessen.

Vanaf 1966 werd toestemming gegeven aan een zekere mevrouw H.Th.M. Ramaekers-de Munter voor het 'exploiteren c.q. inrichten van een kinderpension in kasteel Oost'. Dit kinderpension, Oosterweg 40, werd vanaf 1975 verhuurd aan de Stichting Jeugdbuitenverblijven uit Den Haag.¹²² In de jaren 1960 begon de gemeente met plannen te maken voor een grootscheepse restauratie van kasteel¹²³ en tuinen. Daarvoor werd subsidie aangevraagd bij het Rijk en de Provincie. Voor het kasteel werden diverse bestemmingen bedacht, waaronder een casino en een goochelmuseum. De plannen voor de parkaanleg, die eind jaren 1950 waren ingezet, werden begin jaren 1960 verder uitgevoerd. In juli van 1961 werd het recreatiecentrum 'Oost' feestelijk geopend door burgemeester Breekpot. Het Limburgsch Dagblad schreef uitvoerig over de rondwandeling achter het kasteel:

Ofschoon de aanleg ervan in het begin op moeilijkheden is gestuit, mag het resultaat dat de plantsoenendienst van de gemeente Valkenburg-Houthem hier heeft weten te boeken werkelijk met ere genoemd worden. Het recreatiecentrum heeft 2 ingangen en zal eerlang nog via een brug over de Geul verbonden, met de woonwijk Neerheim. Wij zagen er een zeer geslaagd vakwerkhuisje, een schitterende vijver met knobbenganzen, mannilla eendjes, manderijntjes en een magnifieke voliëre met goudfazanten en vogels. Via keurig aangelegde paden kwamen wij langs het bokkenkamp en de ponny weide. Aan de achterzijde van het kasteel „Oost” wordt men verrast met een prachtig aangelegde, tuin in barokstijl. Verder is er een originele voederplaats voor eenden boven de Geul.¹²⁴

Bloeiende pruimenboom in de tuin van Oost, 1960. Bron: De Volkskrant, 25-03-1960.

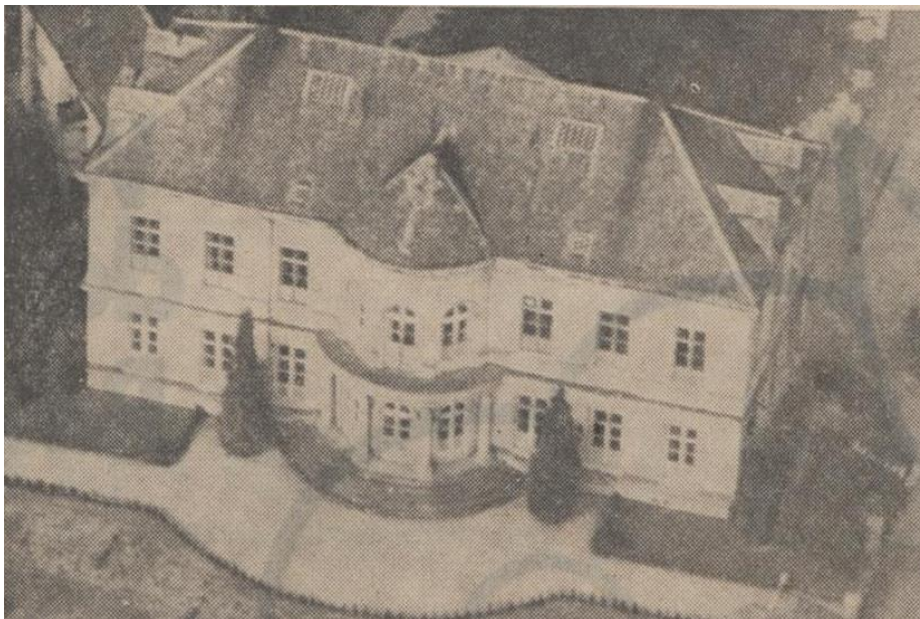
¹²² RHCL, 40.007A, doc. 1564, 1565, 1566 (verhuur), 1808, 1809 (kinderpension).

¹²³ Voor informatie over de restauratie van het kasteel, zie de rapportage van Hylkema Consultants. Wij focussen ons op de landschappelijke en ruimtelijke veranderingen.

¹²⁴ Limburgsch Dagblad, 04-07-1961.

Bovenstaand krantenartikel wijst op de nieuwe aangelegde tuin in barokstijl achter het kasteel. Mogelijk dat toen de tuin verzonken is. De barokke aanleg is in ieder geval duidelijk herkenbaar op foto's en schilderijen uit begin jaren 1970. Het betrof overigens grotendeels het gedeelte dicht bij het huis. Rondom het ronde bordes werd een grindpad aangelegd. Aan weerszijde van het bordes werd een grote gesnoeide taxus geplaatst. Vanaf de jonge buxushaag bij het grindpad liep het gazon steil af. Het is dus in deze periode geweest dat de tuin gedeeltelijk verzonken werd. De gegraven grond werd gebruikt voor ophoging van het dierenparkje.

Op het schuine gras bij het bordes kwamen geknipte buxusguirlandes. Een buxushaag scheidde het gazon met nieuwe sierbestrating, met in het midden een zonnewijzer. De zonnewijzer was afkomstig van het park Villa Dersaborg. Aan weerszijden van de geometrische tuin werden geknipte taxusbomen geplaatst, waardoor het geheel een zeer symmetrisch karakter kreeg. Richting de Geul bleef het gazon van het landschapspark in stand, aan weerszijden begrensd door negentiende-eeuwse solitairen als wilde kastanje, treurwilg, moerascipres en rode beuk. In het landschappelijk gedeelte lag de dierenweide. In het bosje aan de westkant van het park waren de volières ingericht.

De jonge buxusplantjes, die samen een geometrische haag moeten gaan vormen, zijn duidelijk herkenbaar. Bron: Limburgsch Dagblad, 28-04-1973

Valkenburgse kunstschilder Hans Coumans maakte dit schilderij van Oost in de jaren 1970. De hoge taxus topiary en de kastanjeboom en treurwilg aan de Geul zijn duidelijk herkenbaar. Bron: S. Coumans.

Achterzijde van kasteel Oost, c. 1980. Bron: J. Notten, 1982.

De binnenplaats (cour) werd vanaf zomer van 1974 aangepakt naar een ontwerp van de planologische dienst uit Maastricht. Het ronde middenperk werd hersteld, inclusief de bestrating er omheen, en de taxussen, 'door de gemeente Valkenburg reeds eerder voor dit doel aangekweekt', werden in vormen gesnoeid.¹²⁵ De nu voor vele bezoekers zo kenmerkende taxushagen van Oost zijn dus heel recent toegevoegd.

Speeltuin Oost

De nieuwe landschapsontwikkelingen beperkten zich niet tot de tuin direct grenzend aan Oost. Hovenier H. Silverentand verzocht de gemeente om het park aan de oostzijde van het kasteelcomplex en de portierswoning te huren, zodat hij daar een kinderspeeltuin kon aanleggen en vanuit de voormalige portierswoning ('het koetshoes') een theetuin met terras kon exploiteren. Gemeente stond positief tegenover dit verzoek, mits de Valkenburgse kinderen een seizoensabonnement tegen gereduceerd tarief konden krijgen en er goed toezicht was op de veiligheid van de kinderen. De portierswoning werd verhuurd voor 50 gulden per maand en het park voor 1200 gulden per jaar voor de eerste drie jaren (daarna voor 2000 gulden). Hiermee werd een start gemaakt met de speeltuin bij het koetshuis. De speeltuin werd in de zomer van 1961 geopend. Op eerder genoemde rondwandeling van B&W ging het gezelschap ook naar de nieuwe speeltuin, waar burgemeester en wethouders samen met Silverentand op de familieschommel gingen, 'tot groot vermaak van de jeugd'.

Op 1 juli 1961 werd de speeltuin 'Oost' geopend. Bron: Limburgsch Dagblad, 30-06-1961.

De familieschommel bleef een geliefd speeltoestel in de speeltuin van Silverentand, c. 1980. Bron: Collectie E. Storms-Smeets.

¹²⁵ Notten, 1982, 13.

Het Geulstrand

Na de realisatie van het openbare park, het sportpark en de speeltuin werd begonnen aan de plannen van 'waterrecreatieoord Geulstrand' (1968). De gemeente kocht daarvoor kasteel Schaloen en de bijbehorende beemden aan (circa 53 hectare, aansluitend aan de Oosterbeemd). De twee aangrenzende landgoederen zouden de gemeente als eigenaar in staat stellen een groots recreatiepark te creëren. In de Oosterbeemd zou een kunstmatig meer moeten komen, met drie paviljoens met aanlegsteigers, een hotel met restaurant, diverse ligstranden en speeltuinen. Het meer zou voor kanosport en zeilsport gebruikte dienen te worden.¹²⁶ Daarmee zou 'Valkenburg ook weer een krachtig wapen in de concurrentiestrijd in handen' krijgen, zei burgemeester Breekpot.¹²⁷ Het realiseren van het gehele complex zou minstens tien miljoen guldens kosten. Hetzelfde jaar werd echter gemeld dat 'Valkenburg onbestuurbaar [was] door geldgebrek'.¹²⁸ Overigens was Valkenburg niet de enige Limburgse gemeente met plannen voor openluchtrecreatie, die wachtten op landelijke en provinciale financiële steun. Ook voor de recreatieve ontsluiting van de Brunssummerheide en van het Leudalgebied, openluchtwembaden in Venray, Geulle en Schaesberg, reconstructie en verbetering van de Mergellandroute en nog veel andere recreatieplannen lagen klaar voor uitvoering, maar wachtten op subsidie.¹²⁹ Dergelijke nieuwe plannen leidde ook tot bezorgdheid voor de instandhouding van de schoonheid van het Zuid-Limburgse heuvellandschap. Roermondse landschapsarchitect ir. J. Vallen maakte een ontwikkelingsplan voor het regionale recreatieschap, waarbinnen zestien gemeenten samenwerkten. Vallen gaf aan dat recreatie en toerisme mogelijkheden voor werkgelegenheid verruimen, maar dat dit niet ten koste mocht gaan van het landschap. 'Voorzichtigheid is geboden bij de aanleg van het Geulstrand nabij Oud-Valkenburg'.¹³⁰ De aanwijzing van de kern Oud-Valkenburg tot rijksbeschermd dorpsgezicht bracht bescherming voor historisch waardevolle landschappen, maar bedreigde de plannen voor het reeds goedgekeurde bestemmingsplan Geulstrand. Meer dan vijftig procent van het Geulstrand zou namelijk binnen het aangewezen gebied komen te liggen. 'Valkenburg is daar niet zo blij mee, omdat de beslissing in feite uitvoering van een belangrijk deel van het Geulstrand-project onmogelijk maakt. Dit plan is opgezet en door GS reeds goedgekeurd, omdat het voor Valkenburg van levensbelang geacht wordt- Het Geulstrand zou vele duizenden bezoekers extra moeten trekken. B en W van Valkenburg-Houthem willen van de Kroon gedaan krijgen, dat de beslissing van minister [Marga] Klompé minstens zo gewijzigd wordt dat zo spoedig mogelijk met de verwezenlijking van het Geulstrand-project volgens de geplande opzet begonnen kan worden.'¹³¹ Gedeputeerde Staten deelden deze zorg overigens niet, omdat zij van mening waren dat de aanwijzing niet ten doel had 'het dorpsgezicht te bevriezen in een toestand waarin het zich thans bevindt, maar wordt slechts beoogd bij wenselijke en noodzakelijke veranderingen het dorpsgezicht niet of zo weinig mogelijk schade te doen lijden.'

Bron: Limburgsch Dagblad, 11-07-1970 (links) en 21-07-1970 (rechts).

¹²⁶ Nederlands Dagblad, 26-01-1968.

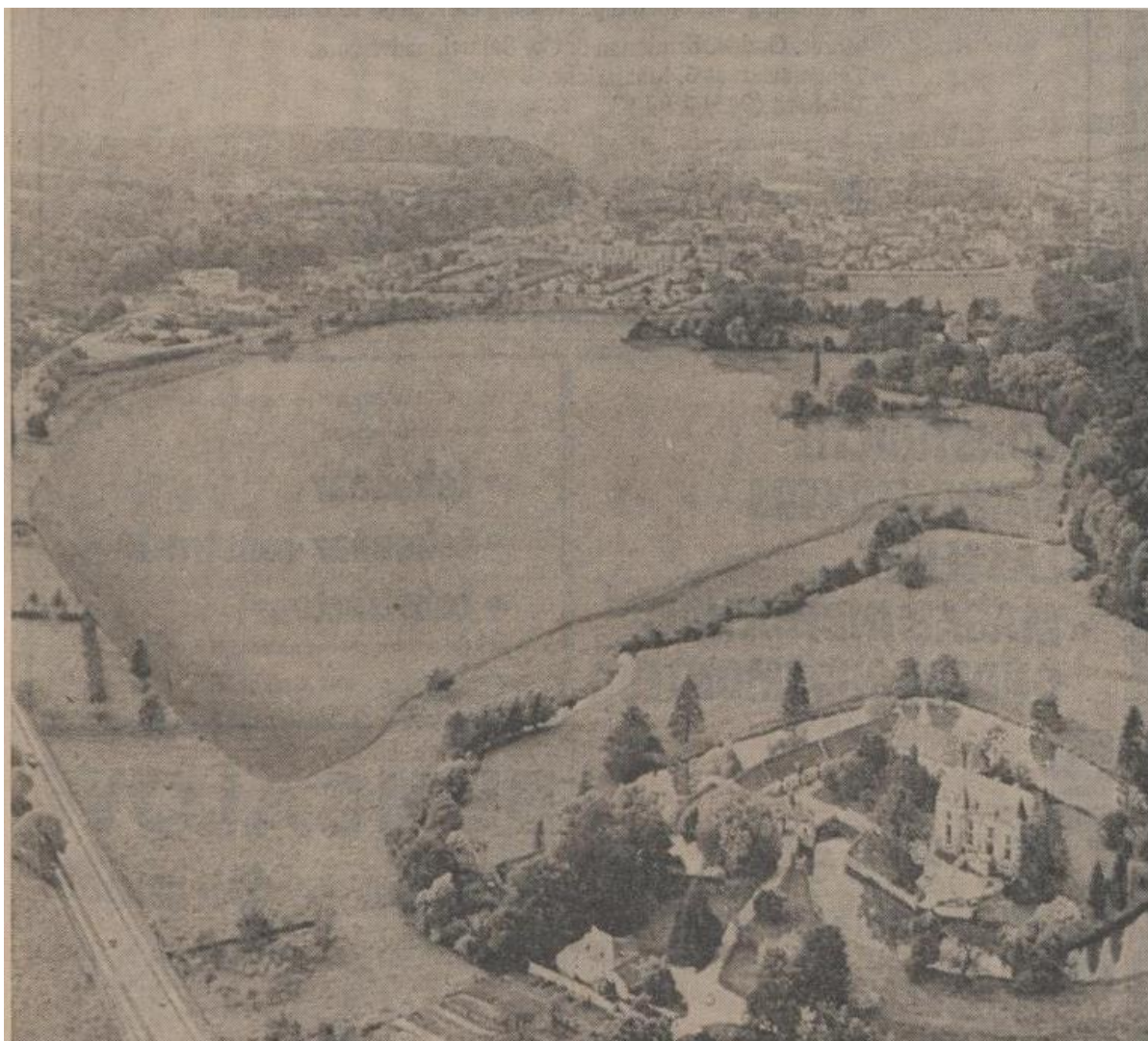
¹²⁷ Limburgsch Dagblad, 29-05-1969.

¹²⁸ Limburgsch Dagblad, 19-11-1969.

¹²⁹ Limburgsch Dagblad, 27-12-1969.

¹³⁰ Limburgsch Dagblad, 28-05-1970.

¹³¹ Volkskrant, 14-07-1970.

Maquettefoto van het geplande Geulstrandproject, 1973. Bron: Limburgsch Dagblad, 02-02-1973.

Er volgden jaren van overleggen en plannen maken. Belangrijke Valkenburgse speler in deze was wethouder E. Schoonbrood, die zich hard inzette voor de verwezenlijking van het Geulstrand. In 1973 kreeg de gemeente ruim 600.000 gulden subsidie van het rijk, zo'n 75% van de aankoopkosten van grond die nog niet in handen van de gemeente was. Met Oost en Schaloen had de gemeente al een groot deel. Dankzij de subsidie konden ze nu de gehele beemden tussen Valkenburg en Oud-Valkenburg opkopen.

Desondanks bleven de plannen verzet opwekken. Het Limburgse Tweede-Kamerlid J. Imkamp (D'66) twijfelde eraan of de economische voordelen zouden kunnen opwegen tegen de 'onherstelbare aantasting van het landschap'. De exploitatiekosten zouden exponentieel hoog zijn voor een relatief kleine gemeenschap en uiteindelijk zouden te weinig mensen er van kunnen profiteren. En het zou niet in overeenstemming zijn met het stempel beschermd dorpsgezicht.¹³² Ook provinciale politici en burgers uitte hun twijfels over de groots opgezette plannen.

Na wederom jaren van politieke discussies, lokaal verzet en financiële onduidelijkheden, kwam er uiteindelijk weinig terecht van de grootste plannen uit eind jaren 1960. Het Limburgsch Dagblad meldde in november 1975: 'Op het terrein van 4 à 5 hectare komt nu een visvijver met de nodige wandelpaden en wat picnicplaatsen. Het geeft aansluiting met het Heempark (naar de oostkant) en met kasteel Oost (aan de noordkant).' Deze bescheiden variant werd uiteindelijk gerealiseerd tussen 1975 en 1985. Bij het Geulstrand werd in 1993 een parkeerplaats aangelegd.

¹³² Limburgsch Dagblad, 05-10-1973; De Volkskrant, 08-10-1973.

Oosterbeemd omstreeks 1980. Bron: Collectie E. Storms-Smeets.
Het Geulstrand, eind jaren 1980. Bron: Collectie E. Storms-Smeets.

In het huidige Geulstrand resteren nog bomenrijen en solitairen uit de landgoedtijd. Bron: Provincie Limburg, 2017.

Zicht op de Oosterbeemd, door Hans Coumans, 1975. Bron: S. Coumans.

Zicht op het Geulstrand en de Oosterbeemd, door Hans Coumans, 1986. Bron: S. Coumans.

Kasteel en park Oost, 1980-nu

De plannen voor een casino in kasteel Oost werden in 1976 afgewezen. De Nationale Stichting tot Exploitatie van Casinospelen, die zou bepalen waar in Nederland het eerste casino zou komen, vond het kasteel 'ouderwets, excentrisch [gelegen] en tamelijk onvindbaar'.¹³³ Uiteindelijk besloot B&W 'een volkscasino' onder te brengen in de oude Eurohal in het Odapark en niet in kasteel Oost. Volgens burgemeester P. Gilissen deed het kasteel 'denken aan een casino- oude stijl, met veel klatergoud en dat zou de modale werknemer ervan weerhouden om erheen te gaan. Valkenburg wenst een modern casino'.¹³⁴ Kasteel Oost bleef vervolgens leeg te staan. Vanaf 1978 was het mogelijk te trouwen op kasteel Oost. Er werd passend meubilair, tapijten, kroonluchters en andere attributen aangeschaft. Het eerste huwelijk vond plaats op zaterdag 26 augustus. Kasteel Oost bleef tot enkele jaren geleden een populaire trouwlocatie.

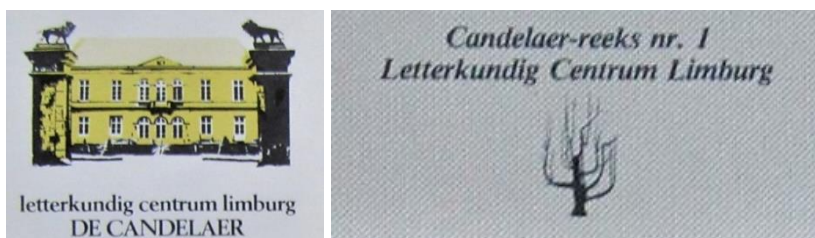
In 1981 huisde de provinciale VVV tijdelijk in Oost, tijdens werkzaamheden aan kasteel Den Halder. Daarna vestigde de Stichting Letterkundig Centrum een literair historisch museum in het hoofdgebouw. Het was een initiatief van schrijver en journalist Paul Haimon. In 1982 schreef Jan Notten, een van de leden van de stichting: 'De stichting kiest de naam "De Candelaer", hierop gewezen door een van de befaamde bomen uit het park bij het gele kasteelcomplex.' Hiermee werd verwezen naar de moerascipres aan de Geul in het landschapspark van Oost. Haimon zelf schreef op poëtische wijze:

De marmeren hal van kasteel Oost op Geul mag weer blinken, de parketvloeren glanzen, een tuinman tekent een guirlande van gele viooltjes in het gazon achter de geschoren taxishaag rond het bordes. Het blauwgrijze water van de snelle Geul geeft een statige witte zwaan de kans rukkend tegen de stroom in te roeien. De knoppen van de kastanjelaars breken open. "Sileo sine sole", zegt de zonnwijzer op de hardstenen renaissance sokkel. "Ik zwijg zonder zon".

De stichting stelde zich ten doel 'het kweken van belangstelling voor en het bevorderen van de kennis van de Limburgse literatuur in zo breed mogelijke kring.' Het bestuur bestond uit voorzitter Paul Haimon, vice-voorzitter Ger Golstein, penningmeester Hermine Keiren-Hermans, secretaris Jo Starmans en de leden Paul Gilissen (burgemeester van Valkenburg), Michael Wansink, Jacques Graus, Jacques Kersten, Jan Notten en Tine Ruyters-Loozen.¹³⁵ Qua huur werd afgesproken dat het begon op nul, maar jaarlijks zou oplopen, tot volledige huur in 1986.

Het Letterkundig Centrum opende in 1982 officieel haar deuren en was aanleiding voor het schrijven van een boekje over kasteel Oost door Jan Notten. Bron: Letterkundig Centrum Limburg.

Letterkundig Centrum Limburg 'De Candelaer', zo genoemd naar de moerascipres in park Oost. Bron: Letterkundig Centrum Limburg.

¹³³ Limburgsch Dagblad, 03-01-1976.

¹³⁴ Limburgsch Dagblad, 15-06-1976.

¹³⁵ <https://www.letterkundigcentrum-limburg.nl/2020/02/23/kasteel-oost/> geraadpleegd 26 juni 2020.

Links: Opening van de Charles Eycktentoonstelling op kasteel Oost, 1984. Bron: Limburgsch Dagblad, 26-03-1984.

Rechts: Expositie over het Valkenburgse openluchttheater, 1985. Bron: Limburgsch Dagblad, 25-06-1985.

De stichting hield ook expositie van Limburgse schrijvers en kunstenaars in Oost. Er werden zelfs een boekenbal, literaire kerstavonden, klassieke concerten en jazz-avonden georganiseerd. Behalve het Letterkundig Centrum Limburg waren ook andere bedrijven op het kasteel of in de bijgebouwen gevestigd. Zoals de Limburgse Federatie van Amateurtoneel (LFA) gevestigd in Oost, die op zondag 9 juni 1985 een toneeldag organiseerde met optredens van diverse Limburgse toneelverenigingen op zeven locaties in het kasteel, in de tuin en een speciale feesttent.¹³⁶ Ook het kantoor van Thermae 2000 was tijdelijk gevestigd op kasteel Oost (tijdens de bouw van het kuuroord op de Cauberg, 1988,1989).

Maar in september 1990 besloot het Valkenburgse gemeentebestuur zich te buigen over de bestemming van kasteel Oost. 'Het gemeentebestuur is ontevreden over de wijze waarop het hoofdgebouw thans wordt gebruikt.'¹³⁷ Toenmalige raadslid Martin Eurlings vond dat Oost 'niet de bestemming [heeft] die het zou moeten hebben. Er dient eens goed bekeken te worden wat er met het gebouw moet gebeuren'. Blijkbaar waren er ook problemen rondom achterstallige huur van het Letterkundig Centrum. Het Koetshuis werd destijds verhuurd aan Heineken Brouwerij. Het gemeentebestuur besloot dat er een nota moest komen over de bestemming van het hoofdgebouw. Toen een jaar later een Zwitsers ondernemersechtpaar interesse toonde in kasteel Oost, om daar een cultureel centrum te vestigen met concerten, tentoonstellingen en congressen, werd door de gemeente een ambtelijke werkgroep opgericht. De werkgroep bekeek mogelijke bestemmingen en de nodige restauratie van het historische interieur (de restauratie uit de jaren 1970 had zich beperkt tot het exterieur). De werkgroep gaf aan een bestemming te willen 'die past bij de rustige ligging en die verder niet exclusief mag zijn. Ook de gewone man moet er binnen kunnen lopen'. En uitbundige feesten, die in het verleden veel overlast hadden bezorgd, waren uitgesloten.¹³⁸ Er kwam een einde aan de huisvesting van het Letterkundig Centrum op Oost. Na een uitvoerige restauratie vanaf 1996 onder leiding van Balans uit Nijmegen, vestigde de Butler Academy zich tussen 2010 en 2015 in het kasteel. De aanleg van de tuin werd in 1997 door Buro Kromwijk aangepakt.

In 1993-1994 werden plannen gemaakt (en uitgevoerd) voor een Geulpromenade, van kasteel Oost tot het Odapark aan de andere kant van het stadje. Het maakte onderdeel uit van een herstelplan voor de kademuren van de Geul (met een lengte van ruim een kilometer). Het was een samenwerking van het waterschap Roer en Overmaas en de gemeente Valkenburg aan de Geul. Enerzijds moesten de herstelwerkzaamheden leiden tot een goede doorstroming van de Geul, anderzijds moest het 'aantrekkelijk en passend bij het karakter van de Mergelstad uitzien'.¹³⁹ Dat betekende dat de kademuren, zoals vanouds, van mergel moesten zijn.

¹³⁶ Limburgsch Dagblad, 18-05-1985.

¹³⁷ Limburgsch Dagblad, 29-09-1990.

¹³⁸ Limburgsch Dagblad, 01-11-1991.

¹³⁹ Limburgsch Dagblad, 02-01-1993.

Nieuwe herbestemming

In 2019 werd kasteel Oost een voorlopige koopakte getekend met de Stichting tot behoud van Monumenten Laurentius en Petronella, tevens eigenaar van de Rijksmonumenten Parkhotel Valkenburg en Villa Valkenburg. In het kasteel zou een hotel met restaurant moeten komen. De nieuwe eigenaar dient het kasteel en de omgeving volledig op te knappen. De tuin van Oost dient openbaar toegankelijk te blijven en zal Stichting Radar betrokken zijn bij onderhoud van de tuin en het dierenparkje. Kasteel Oost zal trouwlocatie voor de gemeente blijven. Om nieuwe herbestemming mogelijk te maken, werd de huur van het hoveniersbedrijf Silverentand beëindigd. Gemeente Valkenburg aan de Geul is sinds enkele jaren in gesprek met Natuurmonumenten om wellicht het Geulstrand over te dragen. Hoeve Euverum is nog steeds in particulier bezit.

De cour van kasteel Oost, april 2020. Bron: E. Storms-Smeets

Tuinzijde van kasteel Oost, mei 2020. Bron: E. Storms-Smeets.

Ontmoeting met Franz graf Beissel zy Gymnich jr. en wethouder Carlo Vankan in 2019 op kasteel Oost. Bron: Gemeente Valkenburg aan de Geul.

5. Historische waardering van landgoed Oost

Vanuit bovenstaand historische informatie en analyse kan geconcludeerd worden dat landgoed Oost een grote historische relevantie heeft. Weliswaar is Oost met tuinen niet aangewezen als complex rijksbeschermd buitenplaats, wegens de wijzigingen na 1950, toch is het grote landgoed als erfgoedensemble nog aanwezig en nog goed herkenbaar.

5.1 Waarderingsmethodiek

Kasteel Oost is een rijksmonument. In de redengevende beschrijving wordt echter niets geschreven over (de samenhang met) het bijbehorende landschap. Het is cruciaal dat bij transformatieprocessen bij erfgoed rekening wordt gehouden met de ensemblewaarden. Daarin is de erfgoedzorg de laatste tien jaar sterk veranderd. We kijken niet meer naar monumenten als objecten, maar we kijken naar **erfgoedensembles**: functioneel samenhangende ruimtelijke eenheden met een gedeelde geschiedenis. De relatie van het monumentale pand met omliggende tuin, erf, landerijen en het grotere landschap is van essentieel belang. Het gaat om waardevolle en complexe erfgoedensembles die samen een grote invloed hebben op de kwaliteit van het bijzondere cultuurlandschap van Limburg. Deze ensembledachte stond centraal in het project '[Erfgoedensembles in Zuid-Limburg. Leegstand en herbestemming van molens, boerderijen, kastelen en buitenplaatsen](#)' uit 2018, uitgevoerd door het Gelders Genootschap in opdracht van Provincie Limburg. De conclusie, die snel werd opgepakt door erfgoedeigenaren en politieke bestuurders, was dat de ensembledachte centraal moet staan bij alle transformatieprocessen (herbestemming, klimaatopgaven, urbane, infrastructurele en/ of industriële uitbreidingsplannen, etc.). Zeker bij gebieden als complex rijksbeschermd buitenplaatsen en beschermd dorpsgezichten, maar ook bij bijvoorbeeld landgoederen waarvan alleen het hoofdgebouw rijksmonument is, zoals Landgoed Oost. De ensembledachte is, dankzij dit project, opgenomen in het '[Beleidsprogramma Monumenten 2020-2023](#)' van Provincie Limburg.

In de waardering, volgens de [richtlijnen van de RCE](#), zijn de volgende aspecten in ogenschouw genomen:

Algemeen historische waarden (brede context; cultuurhistorisch)

Als uitdrukking van een culturele, sociaal-economische ontwikkeling, als uitdrukking van geografische, landschappelijke en/of bestuurlijke ontwikkeling, als uitdrukking van technische en/of typologische ontwikkeling. Daarbij is het ontstaan en de ontwikkelingsgeschiedenis van belang in een brede context. Het landgoed als onderdeel van een landgoederenzone.

Ensemblewaarden (samenhang; landschaphistorisch)

Het landgoed als ensemble, dat cultuurhistorische, tuinhistorisch en landschapsarchitectonisch van (inter)nationale betekenis. Gekeken wordt naar de grote samenhangen binnen het landgoed, maar ook naar buiten toe (historisch-ruimtelijke relatie met de omgeving), zoals zichtlijnen, wegen en waterlopen.

Tuinhistorische waarden (tuinarchitectuurhistorisch en tuintechnisch)

Als belang voor de geschiedenis van de tuin- en landschapsarchitectuur, waarbij onder meer meespelen het idee achter de aanleg, de motivatie van de opdrachtgever, de afleesbaarheid van de historische gelaagdheid, de hoogwaardige esthetische en horticulturele kwaliteiten, de compositie en gebruikte beplanting en materiaal.

Waarden vanuit de gebruikshistorie (gerelateerd aan het onderzoeksgebied)

Vanwege een (historische) functie, gebruik of traditie in de aanleg, als herinnering aan een historische gebeurtenis of prominente bewoner/ gebruiker/ opdrachtgever. Hierbij wordt ook gekeken naar de sociale betekenis van het erfgoed.

De waardering wordt uitgedrukt in de volgende kwalificaties:

- blauw: hoge erfgoedwaarden, van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van de aanleg;
- groen: positieve (erfgoed)waarden, van belang voor de structuur en/of de betekenis van de aanleg;
- geel: indifferente (erfgoed)waarden, van relatief weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van de aanleg.

5.2 Waardering

Algemene historische waardering – landgoed Oost

Landgoed Oost is vanuit algemeen historisch oogpunt van **hoge waarde**:

- Vanwege de representatie van een lokaal machtscentrum en woning van een gegoede familie met internationale banden (Nederland-België-Duitsland).
- Als onderdeel van het Valkenburgs kastelenpark tussen Valkenburg en Schin op Geul.
- Als voorbeeld van de buitenplaatsontwikkeling 'van hoeve naar kasteel/landhuis',¹⁴⁰ inclusief de acquisitie van adellijke rechten en de manifestering ervan in het landschap.
- Als voorbeeld van de buitenplaatsontwikkeling 'van privaat naar publiek' in de 20^e eeuw.¹⁴¹

Ensemblewaarden – landgoed Oost binnen Valkenburgs kastelenpark

De landgoederenzone tussen Valkenburg en Schin op Geul wordt gekarakteriseerd door drie landgoederen, gelegen langs de Geul. De kernkwaliteiten van het Valkenburgs kastelenpark zijn:

- De historische landgoederen Genhoes, Schaloen en Oost die vanaf de middeleeuwen tussen Valkenburg en Oud-Valkenburg zijn ontstaan: een drie-eenheid.
- Drie kastelen met elk een eigen kasteelhoeve met gewande, bossen, beemden, met elk een eigen kalkoven, eigen mergelgroeve/afgraving.
- De Geul, rijksweg en Oostergats als verbindende structuren. Inclusief de kenmerkende witte smeedijzeren bruggen tussen west-Valkenburg en Schin op Geul.
- Het asymmetrische dal van de Geul met steile en flauwe hellingen.
- Zichtlijnen en panorama's in het reliëfrijke landschap.

Ensemblewaarden – landgoed Oost als erfgoedensemble

- Vanwege de hoge ouderdom van het complex en onderdelen, alsmede de relatief ongewijzigde hoofdopzet van het landgoed sinds de zeventiende eeuw: wei- en hooilanden en visvijvers in de laaggelegen, natte beemden, akkers en boomgaarden op de flauwe hellingen, bossen op de steilere hellingen, sier- en nutstuinen dicht bij het kasteelcomplex, kalkgroeve en kalkoven.
- Vanwege de karakteristieke situering van het kasteelcomplex tussen Geul en Oosterweg/Oostergats.

Landschapshistorische waarden – economische landschappen van Oost

- Wegens de herkenbare gradiënt in het landschap van lager gelegen wei- en hooilanden bij de Geul en akkers en bossen op de hellingen.
- De 'gewanden van Oost', grote open akkers als uiting van (adellijk) grootgrondbezit, met historische percelering.
- De Oosterbeemd: natte laaggelegen wei- en hooilanden, zeker voor 1555 in gebruik, en waar in de 19^e eeuw solitaire parkbomen als 'tweeling-populieren' werden toegevoegd om het landschapspark visueel te vergroten.
- Het historische bos Wijngaertsbosch en het bronnenbos op de Oosterberg, te relateren aan het gebruik van hakhout voor geriefhout en de aan het landgoed gekoppelde jachtbeoefening, die al minstens voor 1777 bestonden.
- Vanwege de kleinschalige mergelgroeve en kalkoven als onderdeel van het agrarische systeem.
- Vanwege de zichtlijnen en vergezichten richting Hoeve Euverem vanaf Goudsberg en Schaesberg.
- Vanwege de vergezichten vanaf de Schaesberg richting Valkenburg en de kasteelruïne van Valkenburg.

Tuinhistorische waarden – tuin van Oost

- Vanwege de ouderdom en gaafheid van de restanten parkbos ten zuiden, noorden en oosten van het kasteelcomplex, behorende bij het 19^e-eeuwse landschapspark.

¹⁴⁰ Zie: H. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats* (1982)

¹⁴¹ Zie: Storms-Smeets, *Klarenbeek*

- Vanwege de monumentale solitaire bomen uit de 19^e eeuw, zoals 'de Kandelaar' (een moerascipres waarbij de takken naar boven groeien), wilde kastanjabomen, rode beuken, taxus, okkernoot, Spaanse aak.

Tuinarchitectonische waarden – tuin van Oost

- Vanwege de Oosterweg/ Oostergats als representatieve entree tot het kasteel met de cour.
- Vanwege de verbinding van het kasteelcomplex met de omgeving via (te herstellen) zichtlijnen en vergezichten vanaf het bordes en wandelpaden richting de beemden.
- Vanwege de wandelpaden uit de landschapsstijl langs de Geul.
- Vanwege de resterende laanbomen langs de Oosterweg/ Oostergats.

Waarden vanuit de gebruikshistorie – landgoed Oost

- Als residentie van internationale elite sinds de 16^e eeuw.
- Vanwege de eeuwenlange pachtrelatie met hoeve Euverem.
- Vanwege de gave representatie van een landgoed als economisch ensemble met kasteel, kasteelhoeve, hoeve Euverem en omliggende productieve gronden.
- Vanwege de Oosterweg/ Oostergats als hoofdtoegang en oprijlaan tot het kasteelcomplex, minstens sinds 1555.
- Vanwege de lokale historische routes tussen Sint Pieter en Goudsberg/ Schaesberg die over het landgoed lopen.
- Vanwege de spoorwegonderdoorgang als poort naar de gewande en de hoeve Euverem (vóór 1853).

Belevingswaarde – landgoed Oost

De belevingswaarde van landgoed Oost als erfgoedensemble is hoog:

- Wegens de functie als entree naar het Valkenburgs Kastelenpark.
- Wegens de afleesbare historiciteit van het gehele landgoed met diverse landschappen.
- Vanwege de karakteristieke ligging tussen Geul en Oosterweg/ Oostergats.

Algemeen historische waardering – Wederopbouwwijk

De uitbreidingswijk Oost en Neerhem, in de jaren 1950, is van hoge waarde:

- Als voorbeeld van een Zuid-Limburgse uitbreidingswijk in de Wederopbouwperiode na de oorlog.
- Wegens de stedenbouwkundige opzet waarbij de achtertuinen van twee straten op elkaar aansluiten (met veel licht, lucht en ruimte), waardoor particuliere en gemeenschappelijke ruimte op elkaar aansluiten.
- Wegens de mergellen Wederopbouwpanen aan de Wethouder Paulssenlaan (thans in slechte staat), als kenmerkend Valkenburgs voorbeeld voor de Wederopbouwperiode.

Kasteel Oost toen het nog in gebruik was als butleracademy.

6. Bronnen

6.1 Archieven en andere instanties

Aviodrome
Centraal Museum, Utrecht
Esri Nederland
Huis voor de Kunsten Limburg
Kadaster
KBR (Koninklijke Bibliotheek/ Bibliothèque Royale), België
Landesarchiv Nord Rheind Westfalen
Letterkundig Centrum Limburg
Nationaal Archief
Provincie Limburg
Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL)
Rijksdienst voor het Cultureel Centrum (RCE)
Stichting Limburgse Kastelen
Vrije Universiteit Amsterdam

6.2 Privé collecties en persoonlijke mededelingen

Franz Josef Graf Beissel von Gymnich jun., Satzvey (D)
Joep Crolla, Rotterdam
Ton Crolla, Valkenburg
Serge Coumans
Madeleine Dorren-Philips, Valkenburg
Stan Jacobs, Valkenburg
Michiel Purmer, Utrecht
Jos Smeets, Valkenburg
Elyze Storms-Smeets, Arnhem
Ger Willems, Bocholtz
Via de Facebook groep 'diech bés van vallekeberg es..?', geposte foto's en berichten van J. Mol, T. Habets-Cabau, P. Machiels, J. Pluijmen, M. Jansen, A. Leeuwenburg-Hendriks, R. Cec, F. Ruijters

6.3 Literatuur

H.J.S.M. Broers, 'De ridderschap van het Land van Valkenburg en het geslacht Vos uit Brunssum in de zeventiende eeuw', in: *Virtus, Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 2 (1994/ 1995) 34-41
R. Coumans, 'Sjinse connectie: Behoud door vermaak', in *Ad Golam* 2 (2012) 4-16.
J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Deel 2* (1876)
J. Crolla, *Laatste officiële geïllustreerde Gids voor Valkenburg, Geul, Gulp en Maasdal (meerdere edities tussen circa 1910 en 1950)*
'De monumenten van Valkenburg (L.) en omgeving', in: *Oudheidkundig jaarboek, 3e serie van het Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond*, jrg 9 (1929) 82
G. Dethlefs, 'Dienst jenseits der Grenze. Adelige Offiziere in Overijssel und im Münsterland, 1650-1802', in: *Virtus Jaarboek voor Adelsgeschiedenis* 21 (2014) 59-86
P. Doppler, *Bijdragen tot de geschiedenis van het Gasthuis van Valkenburg* (1928)
M. Dreuw, *150 jaar Aken - Maastricht, een spoorgeschiedenis* (2003)
W. Goossens, 'Verlof tot mis lezen in de huiskapel van het kasteel Oost onder Schin-op-Geul, verleend in 1725', in: *De Maasgouw*, deel 50, afl. 3 (1930) 32-33
J.A.K. Haas, *De verdeling van de landen van Overmaas, 1644-1662. Territoriale desintegratie van een betwist grensgebied* (1978)
L. Heynens, *Geconfisqueerd als 'vijandelijk vermogen'. Het 'dossier' Limburgse kastelen* (2013)
W. Hupperetz, B. Olde Meierink en R. Rommes, *Kastelen in Limburg. Burchten en landhuizen (1000-1800)* (2005)
C.A. Huygen, *Groot Valkenburg. Historisch gezien* (1951)
Hylkema Consultants, *Bouwhistorische verkenning. Kasteel Oost, Valkenburg aan de Geul* (2012)
Het landhuis, jrg 32 (11-08-1937)
De Maasgouw; Orgaan voor Limburgsche Geschiedenis, Taal- en Letterkunde, jrg. 34, (1912)
De Maasgouw; Limburg's Jaarboek voor Geschiedenis, Taal en Kunst jrg. 49, deel 43 (1929)

J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914* (2012)

J. Notten, *Kasteel Oost, Valkenburg aan de Geul* (1982)

J.G.M. Notten, *Valkenburg aan de Geul in Dictionaire Historique de Limbourg Neerlandais de la periode feodale a nos jours, vertaald door Jan G.M. Notten* (1985)

H. Renes, 'Oude visvijvers in Zuid-Limburg', in: *Bulletin KNOB* (1991-3) 85-97

J. Renes, *De geschiedenis van het zuidlimburgse cultuurlandschap* (1988)

R. Rutte en B. Vannieuwenhuyze, *Stedenatlas Jacob van Deventer. 226 Stadsplattegronden uit 1545-1575 – Schakels tussen verleden en heden* (2018)

A. de Ryckel, *Les fiefs du comté de Dalhem* (1908)

J. Schiffelers, *Parenteel Schiffelers* (2014)

W.C.H. Staring, *Natuurlijke historie van Nederland. Tweede deel: de bodem van Nederland* (1860)

E. Storms-Smeets, 'Waar kastelen verrijzen', in: J.Jas et al (2013 red.) *Kastelen in Gelderland* (2013) 15-24

E. Storms-Smeets, 'From elite to public landscapes. The case of the Klarenbeek estate in Arnhem, 1880-1950', in: *Virtus, Journal of Nobility Studies*, 23 (2016) 147-168

E. Storms-Smeets en D. Loozen, 'Valkenburgse kastelen in de Tweede Wereldoorlog', in: Platform Wereldburgerschap, *Valkenburg a/d Geul beleeft 75 jaar bevrijding* (2020) 16-23

F. Vanmeulebrouk, 'Een zwijgzaam kamerlid: De Villers', in *Periodiek Heemkunde Sjin* (mei 2002) 6-9

F. Vanmeulebrouk, 'Een vriendelijke oude freule', in: *Periodiek Heemkunde Sjin* (2002) 3-6

J.M. van de Venne, *Geschiedenis van het kasteel van Valkenburg, zijn heren en hun drossaarden* (1951)

H.G. Weinberg, 'Louis de Villers de Pit  : Meer dan een 'heethoofdige woelgeest' en 'parlementair zwijger', in: *De Maasgouw* (2014) 104-120

F. Weusten en M. Brouwers, 'Wie woonde waar, deel 9', in *Periodiek Heemkunde Sjin. Periodiek 11* (1995) 1-8

H. Witte, *Het Geuldal. In en om Valkenburg. Wandelgids voor Valkenburg's omstreken* (1898)

6.4 Websites

bagviewer.pdok.nl
 heemkundesjin.nl/
 library.wur.nl
 maps.google.nl
 monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/
 nimh-beeldbank.defensie.nl
 portal.prvlimburg.nl/gisviewer
 rce.webgispublisher.nl/
 www.ahn.nl
 www.archieven.nl
 www.biografischportaal.nl
 www.blietorf.de
 www.bodemdata.nl
 www.buitenplaatseninnederland.nl
 www.cultureelerfgoed.nl
 www.dbnl.org
 www.delpher.nl
 www.erfgoedstem.nl
 www.hanscoumans.nl
 www.hermonerfgoed.nl
 www.hollandluchtfoto.nl
 www.kadaster.nl
 www.kastelen.nl
 www.kastelenbeeldbank.nl

www.kasteleninnederland.nl
 www.koetsshoes.nl
 www.landesarchiv-nrw.de
 www.letterkundigcentrum-limburg.nl
 www.limburger.nl
 www.limburgsekastelen.nl
 www.limburgserfgoed.nl
 www.mapire.eu
 www.meertens.knaw.nl
 www.museumvalkenburg.nl
 www.nationaalarchief.nl
 www.natuurmonumenten.nl
 www.parlement.com
 www.pdok.nl
 www.probos.nl
 www.rijckheyt.nl
 www.rijksmonumenten.nl
 www.rijksmuseum.nl
 www.topotijdreis.nl
 www.tvvalkenburg.tv
 www.visitzuidlimburg.nl
 www.wikipedia.nl
 www.wikiwand.nl

